

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії**

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 8

**Житомир
Видавець О.О. Євенок
2019**

УДК 94(477):94(100)
ББК 63.3(4укр):63.3(0)
С 88

Затверджено Вченою радою Житомирського державного університету
імені Івана Франка (протокол № 4 від 26 квітня 2019 р.)

Редакційна колегія збірника:

Голова редакційної колегії:

д. і. н., проф. Стародубець Галина Миколаївна

Заступник голови редколегії:

к. і. н., доц. Власюк І. М.

Члени редакційної колегії:

д. і. н., проф. Буравський О. А.

к. і. н., доц. Шевчук А. В.

к. і. н., доц. Гуцало Л. В.

Відповідальний секретар редколегії:

к. і. н., доц. Міщук Г. А.

Рецензенти:

Венгерська В. О., доктор історичних наук, доцент
Житомирський державний університет ім. Івана Франка
Мельничук І. А., доктор історичних наук, доцент
Житомирський національний агроекологічний університет
Кругляк М. Е., кандидат історичних наук, доцент
Житомирський державний технологічний університет

С 88 **Студентські історичні студії:** Збірник наукових праць. Вип. 8.
Житомир: Вид.О.О. Євенок, 2019. 164 с.

У збірнику вміщено наукові статті студентів історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка та інших навчальних закладів, присвячені проблемам історії слов'ян, інших країн Європи та Азії. Збірник сформовано за матеріалами VIII Всеукраїнської студентсько-учнівської наукової конференції «Актуальні проблеми історії слов'янських народів».

УДК 94(477):94(100)
ББК 63.3(4укр):63.3(0)

Відповідальність за правильність фактів, посилань,
наведених у статтях, несуть їх автори.

© Колектив авторів, 2019

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО XX СТ.

Ольга Сачинська. Поховальні обряди слов'ян.....	6
Мирослава Завадська. Дослідження древлянських пам'яток Житомирщини (на прикладі Коростенського городища №1).....	9
Олена Смоліговець. Становлення та розвиток християнства у Чехії до XVI ст.	12
Мирослава Грабовська. Порівняльний аналіз розвитку Першого та Другого Болгарських царств.....	15
Анатолій Грибан. Сербська держава за правління династії Неманичів.....	18
Марія Макарчук. Криштоф Косинський і Житомирщина.....	22
Олександр Гончарук. Конотопська битва 1659 року.....	25
Марія Комаренко. Шляхетська ідеологія «сарматизму».....	29
Анастасія Михалюк. Історіографія розвитку реформації у Польській державі.....	32
Андрій Флоранський. Кава від Кульчицького.....	36
Дмитро Осецький. Особа Петра I в історіографії XVIII – поч. XIX ст.	40
Павло Кемський. Перше сербське повстання 1804-1813 рр.	43
Артур Левицький. Поява німецьких колоністів на Пулинщині.....	47

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ У XX – XXI СТ.

Наталія Кузь. Виникнення словацького питання у 1918-1919 рр.	51
Михайло Венедчук. Симон Петлюра і євреї.....	55
Ігор Макарчук. Діяльність отамана Трейка на Волині в 1923 р.	58
Світлана Тимошенко. Право на вищу освіту в 1920-30-х роках	61
Вікторія Сіончук. Повсякдення українського села в умовах сталінського режиму.....	65
Марина Панчук. Особливості процесу радіофікації Житомирщини у другій половині 1920-х років.....	68
Анастасія Михалюк. Організація дозвілля на селі у 20-х роках XX ст.	71
Сергій Майстер. Роль більшовицької влади в процесі маргіналізації верстви «позбавленців» у 1920-1930-х роках.....	75
Наталія Кондратюк. Репресивна політика радянського режиму в Україні проти «ворогів народу» та їх родин (кінець 1920-х – поч. 1950-х років).....	79

Сергій Тичина. Єврейська колонізація на південь України.....	81
Іван Бордюг. Білоруська РСР та Західна Білорусь у 1921-1939 рр.: порівняльний аналіз.....	84
Максим Бедзай. Партизанський рух в Олександрівському районі Кіровоградської області у 1941-1943 рр.	87
Михайло Врублевський. Прояви колабораціонізму в Україні часів Другої світової війни.....	89
Микола Бондарчук. Медичне забезпечення УПА в 1944-1945 рр.	92
Оксана Горніцька. Організація політико-ідеологічної роботи серед селян у повоєнний період.....	97
Марія Павлюк. Дисиденти в УРСР: політичний і соціальний феномен (1960-1970 рр.).....	100
Андрій Панченко. Політичні режими України та Білорусі на сучасному етапі: порівняльний аналіз.....	104
Олексій Вовк. Особливості україно-російських відносин в умовах гібридної війни 2014-2018 рр.	107
Дмитро Ткачук. Історія розвитку «Українського Гарварду».....	111
Сергій Слободянюк. Досвід реформування місцевого самоврядування в сучасній Польщі.....	114
Дарина Бондар. Українська церква: втрата незалежності та шляхи її повернення.....	118
Вікторія Зузанська. Ксенофобія та злочини на ґрунті ненависті в Україні.....	121

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Владислав Барановський. Міська культура хараппської цивілізації.....	125
Альона Мудрецька. Статус жінки в Стародавній Греції.....	128
Марія Хилевич. Особливості політичного устрою середньовічних міст.....	131
Андрій Самолюк. Цехова організація праці в середньовічному місті.....	134
Дарина Олефір. Кодекс Наполеона Бонапарта та його вплив на французьке суспільство.....	137
Юлія Юрківська. Зародження суфражистського руху у Великобританії (XIX – поч. XX ст.).....	140
Алла Товаркова. Кемалістська революція в Туреччині: передумови і причини.....	144
Олександр Гарбар. Основні вектори зовнішньої політики Теодора Рузвельта.....	146

Валерія Чикаленко. Нацистський концтабір смерті Аушвіц-Біркенау.....	148
Марина Лисай. Грошова реформа 1948 р. у Західній Німеччині.....	151
Дмитро Андрійченко. Сінгапурське економічне диво.....	154
Наталія Кусік, Надія Данілевська. Дата, що змінила історію. Теракт 9/11.....	158
Ірина Лісогурська. Проблема сепаратизму в Каталонії.....	161

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО XX СТ.

Ольга Сачинська

студентка I курсу факультету
комп'ютерно-інтегрованих технологій,
мехатроніки і робототехніки

Житомирського державного технологічного університету
(науковий керівник: к. і. н., доц. **М. Е. Кругляк**)

ПОХОВАЛЬНІ ОБРЯДИ СЛОВ'ЯН

Релігія давніх слов'ян являє собою сукупність релігійних поглядів і відносин, а також способів організації духовного досвіду і поведінки, сформованих в епоху дохристиянської слов'янської культури. Релігія слов'ян має індоєвропейське походження. Відносну цілісність і своєрідність вона набуває в епоху слов'янської єдності, яка тривала до другої половини I тис. до н. е. Поступове розселення вело до появи відмінностей у релігійних уявленнях і культах; крім того, з'являлися деякі форми релігійного життя, запозичені слов'янами у сусідніх народів [5].

Індоєвропейська культура принесла у слов'янську міфологію образи бога грози, худоби, матері-землі. Чималий вплив на слов'янські племена здійснили кельти. Слов'янське язичництво має багато спільного з германо-скандинавською культурою, звідки запозичено образ світового дерева, драконів та інших божеств, які пізніше трансформувалися в залежності від умов проживання та особливостей слов'янської культури [6].

Попри достатню кількість джерел, важко сформувати єдину картину світу східнослов'янських язичників. Прийнято вважати, що суть слов'янського язичництва полягала у вірі в природу, що визначала життя людини, управляла нею. Звідси випливають і боги – повелителі стихій і природних явищ, матінка-земля. У слов'ян були і більш дрібні божества – домовики, русалки тощо. Дрібні божества і демони не чинили серйозного впливу на життя людини, але активно в ньому брали участь. Слов'яни вірили в існування в людини душі, в небесне і підземне царство, в життя після смерті [1].

Смерть – одне з головних понять традиційної народної картини світу, протипоставлене життю; момент переходу з «цього» світу в «той», потойбічний світ Нави. Смерть неминуча – вона зумовлена Долею, але час і обставини смерті людині знати не дано. Люди, однак, прагнули вгадати термін своєї смерті за допомогою різних прикмет. Смерть віщують багато снів: випадіння зуба, білий одяг, будинок без вікон; надзвичайні або

рідкісні явища: собака довго виє, курка співає півнем, птах б'ється у вікно, кріт рие під будинком, стіни в будинку тріщать, зірки падають з неба і т. д. Під час смерті з'являється той, хто приходить за душою: Сам Віщий Бог або духи-посланці. Добрий дух-хранитель і чорт у момент смерті борються за душу вмираючого, і хто з них переможе, той і бере душу. Вважається, що легко помирають праведники.

До обов'язкових складових обряду відносяться: прощання вмираючого з близькими, сповідь, запалення свічки, «караул душі». Строго дотримуються тиші, забороняється плакати і голосити, щоб не збити зі шляху душу. Найбільшою карою є смерть без покаяння і без свічки: небіжчик буде блукати в пітьмі, стане упирем. Свічку, освячену на Стрітіння або Водохреще, дають у руку вмираючого, в головах ставлять чашку із зерном або борошном [4].

Поминання покійного включало в себе танці, ігри, пісні, бенкет та військові змагання. Вважалось, що після похорону душа повертається в хату, тому на поминках прийнято подавати гарячі страви, щоб душа могла підкріпитися паром від цієї їжі. У білорусів протягом шести тижнів у Червоному кутку стоїть посудина з водою: душа небіжчика сорок днів знаходиться в домі і потребує питва. На сороковий день після смерті – проводи душі на «той світ»; в Поліссі цей обряд називається «піднімати повітря» [2].

Важливо було «відслужити» тризну поруч з тим місцем, де поховали людину, на честь якої все відбувалося. Дещо пізніше такий обряд стали називати «поминками» [5]. Однак «поминки» відбувалися в кілька етапів:

1–3 дні: поруч з померлим в капищі знаходився тільки жрець (те, що належить чути від небіжчика, не повинні чути живі), який читав настанови з «Книги Шляхів», тому що померлий сприймає все, як живий, але не може дати знати про себе.

4–6 дні: тіло забирали з капища і привозили додому для прощання з родичами і близькими. Тіло в домі: всі дзеркала завішані, щоб живі не побачили відображення небіжчика; дверей не замикали, щоб Душа могла вільно ввійти: якщо цього не робили, то вона залишалася на 3 роки; робили заземлення померлого для запобігання розкладання тіла – до середнього пальця руки прикріплювали мідний дріт, інший кінець якого клали в банку із землею; на очі клали мідні або срібні монети; близько особи – дзеркало або легку пір'їнку, для запобігання випадкам поховання впадали в летаргійний сон.

7 день: Крода (спалення), поховання в могилу. Перед цим обрядом тіло виносили з дому ногами вперед. На вулиці труну встановлювали на стільці для прощання із сусідами, а потім несли (везли) на місце поховання. Перед закриттям труни родичі цілували померлого в чоло. З ніг і рук знімали пута і клали їх у ноги. В руку вкладали монети, труну

закривали і опускали на дно могили. В могилу кожен кидав жменю землі, потім труну закопували. Руки мили і витирали рушниками. З кладовища нічого не несли. Потім вдома відбувалася прощальна вечеря (без спиртного).

8 день: зранку їдуть годувати покійного (мертві вбирають енергетику продуктів), приносять продукти і залишають на могилі. З собою нічого не беруть, не чіпають руками могили, особливо свіжі.

9 день: (слов'янський тиждень) розпадається тіло і відбувається відділення душі від тіла («обрив срібної нитки»). Душа піднімається вгору, описує «вісімку» навколо Землі і Місяця. Атмосферні шари сприймаються нею як якась рубіжна річка. Проходить «чистилище», де перебуває до сорокового дня, коли розпадається астральна оболонка. Взагалі цей термін (40 днів – слов'янський місяць) вважається часом остаточного розриву кармічних зв'язків із земним втіленням, часом проходження «трьох судів». Тому поминки, що влаштовуються в дев'яти- і сорокаденний термін, покликані полегшити Душі розрив із земним існуванням. Іноді з померлим чоловіком прощалися щодня протягом 12 днів або тижня. Іноді захоплювали й інші періоди, зокрема, 20-й день, який іменувався – напівсороковини. У сороковини вважається, що дух померлого остаточно залишає землю, світ людей. У цей день потрібно в кутку, особливому місці для небіжчика, класти «помин» – хліб, склянку з водою. Убога їжа дає зрозуміти душі покійного, що йому час йти в інший світ. Небіжчикові могли стелити «ліжечко» в тому місці, де він любив відпочивати. Але тільки після 40-го дня цього не робили.

Щоб полегшити смерть, в народі здавна здійснювали Волхвівські дії: перекладали вмираючого на підлогу, часто на соломі, до дверей, за піч, переносили в stodолу, перевертали ногами в головах; виймали з-під голови подушку, клали під голову житню або горохову соломі, снопик з даху, віник, моток пряжі або полотна. Щоб «пропустити душу», розстібали одяг, відчиняли вікна, двері, скрині, знімали пічну заслінку. У разі особливо важкої смерті (наприклад, чаклуна) просвердлювали діри в стелі або в стіні, вбивали вила або палю, піднімали балку-сволок, розбирали стелю і дах, піч; дзвонили; обливали, кропили і поїли водою і т.д. Намагалися не говорити про вмираючого, вважаючи, що, чим менше людей знає про нього, тим легше йому померти. Згідно з народними віруваннями, в мить смерті гасне або падає з неба зірка. Смерть розуміється як «друге народження», а супроводжуючий її обряд багато в чому схожий з обрядом пологів [2].

Слов'яни-язичники були вогнепоклонниками. Тому більшість поховальних обрядів – це трупоспалення або кремація. Вірили, що за допомогою вогню, який здіймається на значну висоту, душа потрапляла прямо в царство мертвих. Важливим атрибутом на похороні був човен. В

іншому світі душа померлого повинна перетнути річку Смородину, інколи по Калинову мосту, але все ж небіжчиків спалювали саме в човні. Кладовище вважалося не тільки місцем поховання померлих, а й святилищем. Тут регулярно проводили обряди, ритуали і свята [3, с. 12].

Поховальний обряд у давніх слов'ян – це невід'ємна частина життя, перехід Душі в інший світ, сходження на інший щабель. Печаль за минулим була не такою гіркою – похорон завершувався загальним бенкетом, де згадували минулого добрим словом, не плакали й не голосили. Древні традиції похорону слов'ян ґрунтувалися на згоді живих зі смертю. Поховальний обряд слов'ян являє собою значний, досі не досліджений пласт вітчизняної культури. Деякі його складові збереглися в сучасній українській поховальній обрядовості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. М. : Наука, 1987. 783 с.
2. Волхв В. Славянская Книга Мертвых. М.: «ВАН», 2015. 768 с. URL: https://www.e-reading.club/chapter.php/1009965/2/Volhv_-_Slavyanskaya_kniga_mertvyh.html.
3. Велецкая Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. М. : Наука, 1978. 105 с.
4. Релігія древніх слов'ян. URL: <http://www.grandars.ru/college/filosofiya/religiya-drevnih-slavyan.html>.
5. Слов'янський похоронний обряд. URL: <https://славяне.сайт/pohoronnyj-obryad>.
6. Язичництво словян. URL: <http://historynotes.ru/yazychestvo-slavyan>.

Мирослава Завадська

студентка І курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викл. **М. В. Хададова**)

ДОСЛІДЖЕННЯ ДРЕВЛЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ЖИТОМИРЩИНИ (НА ПРИКЛАДІ КОРОСТЕНСЬКОГО ГОРОДИЩА №1)

Однією із цікавих сторінок історії нашого краю є боротьба племен, відомих за літописами як древляни, із київськими князями за створення централізованої держави в часи зародження Київської Русі.

Перші відомості про древлян містяться в недатованій частині Несторової «Повісті минулих літ». Торкаються вони процесу широкого розселення слов'янських племінних союзів на території Східної Європи у

другій половині I тис. н. е.: «Тако же и ти словене пришедше и сїдоша по Днепру и нарекошеся поляне, а друзии древляне, зане сєдоша в лесах...» [4] . Як бачимо, у списку Нестора древляни названі другими, слідом за полянами. Прозора і етимологія племінної назви - на противагу південнішим сусідам, що зайняли відкриті простори лісостепової частини Подніпров'я, древляни заселили лісові масиви. [2, с. 15].

Літописна легенда про помсту княгині Ольги древлянському князю Малу за смерть Ігоря шляхом спалення його столиці Іскоростеня набуває реальних обрисів під час обстеження залишків коростенського городища № 1.

Археологічні розкопки пам'яток древлянської землі, розпочаті в середині XIX ст., сьогодні продовжують науковці Житимирської археологічної експедиції Інституту археології НАН України. Дослідження останніх років не лише підтверджують літописні відомості, але й розкривають матеріальні та соціальні досягнення нашого древлянського роду, дають можливість встановити межі древлянської землі [3].

Коли виникло місто Іскоростень? Це питання остаточно не вирішене й досі. Перша згадка про нього в «Повісті минулих літ» датується 945 роком. Чи так є насправді? Адже в легенді про заснування Києва йдеться, що одночасно «у древлян було князівство своє», центром якого вочевидь був Іскоростень [4, с. 39] . Отже, древлянській столиці щонайменше має бути стільки ж років, скільки й Києву. Пошуки відповідей на це питання можуть дати результати археологічних розкопок.

Археологічні дослідження стародавнього Іскоростеня, який знаходиться на території центральної частини сучасного міста Коростеня, районного центру Житомирської області, що розпочалися більш, ніж сто років тому, виявили, що місто мало досконалі на час формування Київської Русі оборонні споруди, і по суті, було неприступною фортецею. Розташовувалося воно на ізольованому узвишші правого берега р. Уж. З південно-західного боку його омивали води річки, із західного та південного протікав невеликий струмок із сильно заболоченою заплавою [6, с. 154]. У зоні видимості по течії р. Уж були розташовані ще два древлянських городища.

Грунтовні праці авторитетних археологів кінця XIX – початку XXI ст. дають підстави вважати, що «гніздо» коростенських городищ утворилося десь у V ст. До кінця VI ст. між ними сформувалися поселення ремісників, челяді, молодших дружинників, які в сукупності й утворили град Іскоростень, розташований у межах сучасного міста у вигляді чотирьох городищ – залишків літописного Іскоростеня, згадуваного «Повістю минулих літ» під 945- 946 рр. [8].

Городище № 1 було відоме як «Червона Гірка» («Замчище», «Замкова гора», «городище Мала», «Свята гора», «Кременниця»). Це поселення VI-першої половини X ст., розташоване на північно-східній правобережній частині міста в районі вул. Шатрищанської за 1,5 км вниз по течії р. Уж. Займає природно-ізолюваний останець гранітної першої надзапальної тераси р. Уж, який із півдня і півночі був оточений руслом невеликого струмка, із сходу болотом, а із заходу водами Ужа. Висота городища над рівнем річки сягала 20–25 м [1, с. 7].

Серед відомих науковців XIX-XX ст., що займались археологічними розкопками на території Коростеня, ми зустрічаємо імена Антоновича В. Б., Штейнгеля Ф. Р., Хвойки В. В., Гамченка С. С., Козубовського Ф. А., Мовчанівського Ф. М., Гончарова В. К. та ін. [7, с.86]. окремо треба відзначити науковий внесок у дослідження древлянських пам'яток Б.А.Звіздецького. Саме він визначив приблизні межі древлянської землі, а також керував розкопками кількох древлянських городищ, серед яких особливе місце посідав літописний Іскоростень. Б. А. Звіздецький визначив, що на всій території розкопів простежувалися сліди пожежі — обгоріле дерево, перепалене каміння, попіл. У рові також був виявлений шар перегорілого каміння та деревного вугілля. Серед знахідок були й такі, що свідчили про військові сутички безпосередньо на городищі — обпалені людські рештки, срібні й бронзові бляхи поясів дружинників, наконечники стріл та списів тощо. Подібна картина спостерігалася і в розкопах на території посаду [5, с. 298] .

На думку Б. А. Звіздецького, життя на городищі після його спалення вже не відновлювалося, оскільки відсутні матеріали пізнішого періоду. З цього часу, а саме з другої половини X ст., починається занепад древлянських «градів», таке явище спостерігається на 15 укріпленнях із 20.

Проаналізувавши історію археологічних досліджень які проводились на древлянській землі від кінця XIX – у першій половині XX ст. ми дійшли висновку що розкопки велися періодично і незначними площами, а планомірно почали досліджуватися лише протягом останнього десятиріччя. Особлива увага приділялась столиці древлян – городищу, спаленому в середині X ст. Ця пам'ятка є еталонною, тобто прикладом древлянської фортифікації вказаного періоду. Результати розкопок підтвердили літописні відомості про загибель міста, а також дозволили довести значну роль Древлянської землі та її столиці як центрів торгівлі, ремесла, культури.

Список використаних джерел та літератури:

1. Звіздецький Б. Археологічні дослідження в північно-східних районах Житомирського Полісся (матеріали та дослідження до археологічної карти

- області: Коростенський, Овруцький та Народицький райони) Коростень, 2008. 129 с.
2. Звіздецький Б. А. Городища IX-XIII ст. на території літописних древлян. К., 2008. 176 с.
  3. Звіздецький Б. А. Про кордони Древланської землі// Археологія. – Т.4. К., 1989. С. 47-58.
  4. Лаврентієвська летопись / ред. Е. Карский. – Л., 1926-1928 (Полное собрание русских летописей), Т.1 – М., 1997. 174 с.
  5. Петраускас А.В., Польгуй В.І., Хададова М.В. Нові дані про історичну топографію літописного Іскоростеня // Міста Давньої Русі. Збірка наукових праць пам'яті А.В.Кузи. К., 2014. С.294-301.
  6. Толочко П.П. Київ та Іскоростень в процесі становлення давньоруської держави // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради : Збірка наукових праць. Т.2. Коростень, 2008. С. 153-156.
  7. Хададова М.В. Нові дослідження літописного Іскоростеня // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2013. С.85-87.
  8. Коростень: комплекс городищ літописного Іскоростеня. URL: <http://forum.zamki-kreposti.com.ua/topic/1039>.

Олена Смоліговець

студентка I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. О. А. Буравський)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ХРИСТИЯНСТВА У ЧЕХІЇ ДО XVI СТ.

Становлення та розвиток християнства у слов'ян в добу середньовіччя продовжує привертати увагу сучасних дослідників, що допомагає у глибшому осмисленні історико-культурного минулого їх держав.

Метою статті є аналіз становлення та розвитку християнства в Чехії до XVI ст.

Зазначена проблема знайшла своє відображення у низці наукових досліджень, серед яких необхідно виділити, зокрема праці: Л. П. Лаптевої, А. П. Власто, В. І. Ярового, Г. Ф. Матвєєва, З. С.Ненашевої та ін.

Слов'яни Моравії, які оселилися на цих землях у V-VI ст., на думку Власто, до VIII ст. не мали контактів із християнським світом. В їхній пізнішій історії немає також ознак впливу християнства, як можна було б

сподіватися, враховуючи близькі контакти з лангобардами та іншими німецькими племенами. З більшою вірогідністю можна вважати, що моравські слов'яни перебували під досить значним впливом аварів, перейняли деякі їхні релігійні звичаї. Моравський князь Моймир I прийняв християнство між 818 та 825 рр. Масове хрещення мораван зафіксоване 831 року, і провадив його Регінгар [4, с. 38, 41].

У 863 і 864 рр. в Моравію прибули Костянтин і його брат Мефодій. Солунські брати Костянтин і Мефодій, надіслані візантійським імператором до Великої Моравії, були вже не першими християнськими місіонерами на цій території. У 831 р. в Регенсбурзі хрестилися кілька моравських князів, а у 845 р. те ж саме виконали 14 чеських князів разом зі своїми дружинами. Але вони не ставили собі завданням пропагувати християнство серед народу, а направляли свої зусилля насамперед на звернення у християнську віру князів і вельмож [3, с. 12].

Чеський князь Борживой та його дружина Людмила у 885 р. прибули до резиденції великоморавського князя Святополка у Велеград і прийняли християнство від архієпископа Мефодія. Відтоді вони стали ревними послідовниками і розповсюджувачами християнства [3, с. 16].

Важливий внесок у розвиток релігії зробив онук їх Вацлав. З ранніх років він виявив схильність до духовної науки, вивчав латинське та слов'янське письмо. Після його вступу на престол мати Драгомира почала насаджувати язичницькі звичаї. Людмила чинила опір цьому, невістка зненавиділа її і підіслала в м. Течин, куди віддалилася княгиня, двох бояр для вбивства (921). Після цього вбивства Вацлав ув'язнив Драгомиру в Будечі та наказав перенести мощі своєї бабусі Людмили з Течина до Праги. Князь запроваджував християнство, збирав податки, організовував збройні акції проти непокірливих; зовнішня політика була спрямована на боротьбу проти мадярських загарбників і проти Саксонської династії, король якої Генріх I домігся від Вацлава обіцянки на вірність та зобов'язання сплачувати данину. Однак його плани, а також політика у сфері культури викликали невдоволення найближчого оточення. Вацлава вбили на сходах церкви змовники, яких найняв його рідний брат Болеслав [4, с. 118-120].

Регенсбург продовжував лишатись найважливішим культурним центром для Чехії ще протягом тривалого часу, доки єпископа Празького не було підпорядковано Майнцу. Зміцнення Чеської держави слугувало й посиленню церковної організації. Болеслав I вирішив заснувати Празьке єпископство і створити самостійну церковну організацію. До цього часу духовенство Чеської держави перебувало в залежності від німецьких єпископів. У 965 р. папа Іоанн передав Младе, дочці Болеслава I, установчу грамоту на створення єпископства і жіночого бенедиктинського

монастиря св. Георгія у княжому замку. У цей період церква підпорядковувалася князю [3, с. 19].

У 1063 р. виникло Оломоуцьке єпископство. Однак мета, з якою воно створювалося, була більше політичною – празькі князі використовували його як знаряддя в боротьбі проти моравських удільних князів. У XII ст. у романському стилі були споруджені в Празькому Граді базиліка Св. Віта та храм Св. Юрія; в Оломоуці – базиліка Св. Вацлава; Старому Болеславі – храми Св. Климента та Св. Вацлава. 30 квітня 1344 р. великим успіхом чеського короля Карла IV стало впровадження Празького архієпископства і звільнення чеської церкви від підпорядкування архієпископству майнцкому, заснування Еммауського монастиря [2, с. 48].

У Чеській державі на початку XV ст. існували економічні, соціальні, політичні та ідеологічні передумови для виникнення реформаторського руху. Один з найвідоміших творців його був Ян Гус. Із самого початку своєї діяльності в Празькому університеті він виступав з викриттям політичного життя духовенства з закликом до реформації. Ставши ректором університету, з університетської кафедри різко виступав проти церковного багатства, за підпорядкування церкви світській політиці, закликав позбавити церкву майна, щоб сприяти її виправленню [2, с. 68]. Заклик до реформи перетворився на потужну течію, що пронизувала релігійне й суспільне життя столиці [5, с. 42].

У 1414 р. Яна Гуса викликали на Констанцький собор, на якому його не стали вислуховувати, а зажадали відректися від своїх «єретичних помилок». Однак твердий у своїх переконаннях він обрав шлях не між життям та смертю, а «між правдою та брехнею». 6 липня 1415 р. за вироком собору Яна Гуса спалили на вогнищі в місті Констанці. Така ж доля незабаром спіткала й іншого проповідника Ієроніма Празького.

З початком революційного гуситського руху 1419 р. в таборі гуситів склалися два напрями – поміркований (чашники) та революційний (таборити). Програма чашників була викладена у «Чотирьох празьких статтях»: богослужіння повинне здійснюватися чеською мовою; причащення для мирян і духівництва повинне бути однаковим – хлібом та вином; духівництво позбавляється усіх привілеїв; церковні обряди здійснюються безкоштовно. Ці вимоги підтримали й таборити, надаючи їм, проте, ширшого й радикальнішого тлумачення. На їх думку, у суспільстві не повинно було бути бідних та багатих, пригноблених та пригноблених; люди повинні жити вільно, як брати і сестри.

Скликаний 1431 р. у Базелі собор вступив у переговори з гуситами і добився в 1433 р. компромісної угоди з чашниками («Празькі компактати»), згідно якої в Чехії богослужіння здійснювалося чеською мовою і причащення під обома видами; ліквідовувалася церковна

юрисдикція; визнавалася здійснена вже секуляризація церковного землеволодіння [1].

Отже, християнство в Чехії пройшло тривалий період свого становлення, який був пов'язаний з впливом інших держав на ці землі. Воно запроваджувалося у складній боротьбі за владу чеських князів, окремі з яких стали відомими святими мучениками (напр., князь Вацлав). Чеська християнська церква намагалася звільнитись з-під німецького засилля, про що свідчать зусилля багатьох чеських правителів і проповідників. Гуситський рух став найважливішим етапом цього процесу.

Список використаних джерел та літератури:

1. История южных и западных славян: В 2 т. Т. 1: Средние века и Новое время: Учебник / Под ред. Г. Ф. Матвеева и З. С. Ненашевой. 3-е издание. М.: Изд-во Моск. ун-та: Изд-во «Печатные Традиции», 2008. 688 с.
2. Краткая история Чехословакии. С древнейших времен до наших дней. М.: Наука, 1988. 576 с.
3. Лаптева Л. П. История Чехии периода феодализма (V – середина XVII ст.): Учебное пособие. Москва: Изд-во МГУ, 1993. 159 с.
4. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства. К.: Юніверс, 2004. 496 с.
5. Ян Гус. Лютер. Кальвин. Цвингли. Патриарх Никон: Биограф. Повествование / Сост., общ. ред. Н. Ф. Болдырева. 2-е изд. Челябинск: Урал LTD, 1998. 524 с.

Мирослава Грабовська

студентка I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. доц. **І. М. Власюк**)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПЕРШОГО ТА ДРУГОГО БОЛГАРСЬКИХ ЦАРСТВ

Середньовічна історія балканських країн залишається актуальною темою наукових досліджень, оскільки на ній базуються історичні та культурні традиції цих держав.

Метою статті є пошук спільного та відмінного у розвитку двох важливих періодів державотворення болгарського народу, а також головних тенденцій та закономірностей в історії Першого та Другого Болгарських царств.

Історія виникнення Болгарського царства починається, як відомо, від протоболгар – тюркських племен, які під проводом хана Аспаруха прийшли на Балкани у VII ст. Союзниками протоболгар у їхніх війнах з Візантією виступила значна частина слов'янських племен, які проживали тут же (за іншою версією, слов'яни були підкорені протоболгарами). Усі ці процеси сприяли утворенню слов'яно-болгарської держави. Перше Болгарське царство проіснувало з 681 до 1018 рр. Столицею держави стало місто Пліска. Успішні походи проти Візантії збільшили територію держави, включивши до її складу Македонію та Албанію. Особливих успіхів зміг досягти хан Крум, який усе своє життя боровся проти Візантії [2, с. 50].

У Першому Болгарському царстві міцною була влада ханів: в їхніх руках зосереджувалася законодавча, виконавча, судова влада, також вони здійснювали жертвоприношення. При хані діяла рада знаті (цивільні і військові сановники), які не обмежували ханську владу. Другою особою після хана був кавхан, який в основному командував військом. Натомість, у Другому Болгарському царстві посилюється влада феодалів, і навіть від них часто залежала влада царя. Державне управління було вже організовано за візантійським зразком [1, с. 215].

Соціальна структура ранньофеодальної Болгарії складалася з двох класів – аристократії та вільного селянства. Через поширення великого землеволодіння підвищується вплив аристократії. Точно така ситуація спостерігається й у Другому Болгарському царстві. Селяни зазнавали утисків у своїх правах. Проте на перших порах, після визволення Болгарії гноблення трохи ослабло. Різновидами феодальної власності на землю у той час були баштина (вотчина) і пронія (умовне землеволодіння), яка, очевидно, збереглася й після звільнення від візантійського володарювання, остаточно перетворившись з позиттєвого володіння на спадкове [3, с. 345].

Важливим кроком у розвитку Першого Болгарського царства стало запровадження у 865 р. царем Борисом християнства. Видатним правителем цього періоду був Симеон I, за правління якого держава досягла вершини політичної могутності й стала гегемоном на Балканах. У Другому Болгарському царстві необхідно виділити правління Івана Асеня II, який проводив активну зовнішню політику, вміло лавіруючи між Латинською Америкою і візантійцями, перетворив Болгарію у найбільшу державу Південного Сходу Європи, потужнішу за Візантію. Важливо також зазначити і про соціальні заворушення, що відбувалися у середньовічній Болгарії. У Першому Болгарському царстві це був рух богомилів, який проходив під релігійними прапорами. На честь першого проповідника нового вчення – священника Богомила – він дістав назву богомилства. Рух набув великого розмаху. Він охопив здебільшого селян,

але чимало прихильників знайшов і серед городян. І в період Другого Болгарського царства відбулося масове селянське повстання, через зростання феодального гноблення та політичної нестабільності. Керівнику цього повстання пастуху Івайлу навіть вдалося стати правителем держави [6, с. 150].

Найбільш зближує історію двох Болгарських царств боротьба проти Візантії. Що стосується першого періоду, то довгий час правителі боролися з нею за свою незалежність, намагалися не піддаватися її впливу. Проте через послаблення держави візантійці змогли підкорити Перше Болгарське царство у 1018 р. [7, с. 103]

Візантійське панування тривало тут до 1186 р. Друге Болгарське царство стало результатом тривалої боротьби болгар за свої визволення. Проте знову ж таки після дуже вдалого правління Івана Асеня II Друге Болгарське царство починає занепадати з 1241 р. [4, с.]. Знову ж таки виступи населення тут відіграють важливу роль, адже держава була ослабленою. Правління нової династії Шишмановичів не сприяло збереженню єдності держави, тому що у 1363 р. Болгарія розпалася на три самостійних держави – Тирновську, Відинську й Добруджу і наприкінці XIV ст. була остаточно завойована на багато століть османами [5, с. 40].

Отже, в історії двох середньовічних Болгарських царств є багато спільного і відмінного. І Перше і Друге Болгарські царства пережили періоди розквіту і занепаду, боролися активно проти Візантії та інших нападів; в основі цієї боротьби було прагнення зберегти незалежність і свою ідентичність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило та ін. К.: Либідь, 2009. 632 с.
2. Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей. М.: Наука, 1987. 224 с.
3. Дворнік Ф. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації; пер. з англ. В. Верлока [та ін.]; підгот. З. Косицька, В. Мільчевська; наук. ред. К. Гломозда. К.: Дух і Літера, 2000. 494 с.
4. Власть и общество в литературных текстах Древней Руси и других славянских стран (XII–XIII вв.). М.: Знак, 2012. 328 с.
5. Макарова И. Ф. Болгарский народ в XV–XVIII в.: Этнокультурное исследование. М.: КомКнига, 2005. 192 с.
6. Польшванний Д. И. Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX–XV веков. Иваново: Ивановский гос. Ун-т, 2000. 290 с.

7. Литаврин Г. Болгария и Византия в XI–XII вв. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1960. 475 с.

Анатолій Грибан

студент I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені
Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

СЕРБЬСЬКА ДЕРЖАВА ЗА ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ НЕМАНИЧІВ

Дослідженням історії Сербії у різні часи займалися: Добронравов Н. [2], Тишик Б.Й. [3], Яровий В.І.[4], Бромлей Ю.В., Достян І.С., Карасева В.Г. [5], Власто А.П. [6].

Метою статті є дослідження історії Сербської держави у період династії Неманичів.

Шлях Стефана Немані до влади був тернистим: перед тим як отримати титул жупана він був ув'язнений своїм старшим братом, а всі землі отримані від батька перейшли до Тихомира. У 1168 р. Неманя зміг втекти із в'язниці, підняв повстання у Рашці, внаслідок якого тут остаточно утвердився Стефан [1, с. 3].

З цих пір розпочався новий період історії вже Сербської держави. Головним завданням, яке поставив перед собою Стефан Неманя стало усунути залежність і об'єднати роздроблену на уділи країну в єдину державу, що успішно здійснив Стефан протягом свого правління [2, с. 10].

Об'єднання уділів, зокрема сільських общин, відбувалося не лише мирним шляхом, а і насильницьким. Не лише позитивний слід залишив після себе Стефан Неманя в історії Середньовічної Європи, він відзначився і тим, що приєднання селянських общин супроводжувалося репресіями проти селян, які здійснювалися під виглядом боротьби з богомільством. В свою чергу репресії селян зупинили сепаратизм місцевих правителів, що дозволило сконцентрувати увагу на боротьбі проти свої зовнішніх ворогів: Візантії, Венеціанської республіки, Угорщини. Вдалий союзний договір з Болгарією, за яким велися спільні військові дії проти Візантії протягом 1187-1190 рр. змусили визнати останньою незалежність Сербії. Незалежна Сербія періоду правління Стефана Неманя об'єднала території: Рашки, Зети, ряд міст на узбережжі Адріатичного моря (Скадар, Улцинь, Бар, Котон, та інші) та частину Західної Болгарії (до Софії) [3, с. 494; 4, с. 225].

Виконавши завдання, яке ставив перед собою Стефан Неманя, він, як справжній правитель відрікся свого титулу великого жупана незалежної Сербської держави та прийняв чернецтво, пішов у перший сербський монастир Хіландар на горі Афон [5, с. 88-90].

Ще за життя першого правителя династії Неманичів його діти Вукан та Стефан II розпочали боротьбу за престол. Міжусобиця братів тривала і після батьківської смерті, але все ж мир настав. Окремі вчені називають причиною цього миру наростаючу зовнішню загрозу [5, с. 90], інші – акт перенесення батьківських мощей із монастиря в Хіландарі до монастиря в Студениці. Достовірно це питання не є узгодженим між вченими, але факт про те що настав мир є головним для сербського народу. Все ж наростаюча зовнішня загроза є більш суттєвою причиною для об'єднання братів. Вукан відрікся від титулу великого жупана на користь свого брата Стефана II і став «великим князем» Зети і території під назвою Хлумівщина [2, с. 11].

Якщо засновником Сербської держави був Стефан Неманя, то його син Стефан II Першовінчаний зміг зміцнити Сербську державу [5, с. 66]. Певною мірою це відбулося за рахунок вдалого лавірування між католицьким світом та православним. Великий вплив на становлення Сербської держави принесло здобуття автокефалії православної Сербської держави, що дало повноцінну незалежність для Сербії. Отримання корони з Риму означало посилення влади папи Римського на Сербію в релігійному житті держави і це не влаштовувало Стефана Неманича. Тому задля збереження повної незалежності своєї держави він відправив свого молодшого брата Растка, більш відомого під ім'ям святий Сава, до Нікейського царства, де розташовувався патріарх Мануїл I. Урахувавши складність ситуації та загрозу для православних сербів зі сторони Риму, Мануїл I надав право на незалежність Сербській православній церкві, при цьому надав сан для Сави на пост Архієпископа нової церкви. Отримання автокефалії для Сербської православної церкви є свідченням вдалого балансу між «католицьким Заходом» і «православним Сходом», адже за рахунок цього Стефан Першовінчаний зупинив поширення влади папи Римського на свою [6, с. 252-272].

Послаблення централізації держави після смерті Стефана Першовінчаного (1228 р.) призвело до відновлення сепаратизму місцевих правителів і фактично Сербія знову розпалася на ряд удільних князівств. Зовнішні вороги Сербського королівства почали проводити вторгнення до послабленої держави [5, с. 91].

Зупинити процес розробленості, сепаратизм всередині держави, а також примусити угорських, болгарських та візантійських феодалів зупинити на деякий час агресію проти Сербії зумів найвидатніший

військово-політичний діяч періоду Середньовіччя в Сербії – Стефан Душан (1308-1355) [7, с. 298-299].

Усі вищезазначені процеси Стефан IV зумів зупинити за допомогою вдалої зовнішньої політики, а саме станом 1345 р. у складі Сербської держави були землі Македонії, Фессалії, Епіру, Етолії, Боснії, Албанії, Мачви. Стефану Душану належали землі з півночі від Дунаю на південь до Мореї, а зі сходу від Чорного моря і на захід до Адріатики [5, с. 94-96]. Вже через рік новий правитель Сербської держави проголосив себе «царем сербів і греків».

Основний напрямок своєї зовнішньої політики Стефан Душан спрямовував проти Візантії. Задля цього був відновлений мирний договір із Болгарією у . Договір закріплювався шлюбом Стефана IV і сестрою Івана Олександра, тодішнього правителя Болгарії, із Єленою. Це договір був дійсним до самої смерті сербського правителя. Не лише із Болгарією були спроби створити коаліцію проти Візантії, Душан також чинив спроби створити союз із Венеціанською республікою, але вони були невдалими. Це фактично «поставило хрест» на планах сербського правителя, щодо підкорення Константинополя на втілення якого Стефан IV надіявся до кінця життя [5, с. 94-95].

Внутрішня політика Стефана Душана була спрямована на посилення центральної влади правителя. Підняти авторитет вдалося завдяки ряду переможних битв проти Візантії (протягом свого правління він здійснив 13 вдалих походів проти Візантії) [2, с. 12].

Задля закріплення юридичних норм та соціальних відносин на соборі в Скоплі 21 травня 1349 р. було прийнято звід законів – Законник Стефана Душана, який через 5 років було доповнено рядом статей. Головним завданням цього юридичного документу було посилити владу монарха і одночасно зменшити вплив феодалів на політичне та соціальне життя Сербської держави. Відсторонивши великих феодалів від політичної влади в державі, він поставив на їх посади «своїх людей». Нові землевласники перетворилися на тих самих «політичних паразитів» проти яких боровся Стефан Душан [5, с. 96-97; 4, с. 230].

Ще за життя Стефана IV територія Сербії була поділена на ряд намісництв, на чолі кожного з них стояв свій правитель, який лише визнавав верховність царя. Авторитет єдиного правителя після смерті Душана був втрачений і намісники почали боротьбу проти наступника Стефана Душана його сина Уроша V, який не зміг відновити авторитет єдиного правителя Сербської держави. Внаслідок усього вище зазначеного та поява на Балканському регіоні турків-османів єдина Сербська держава фактично була ліквідована і правління династії Неманичів закінчилося [4, с. 230; 2, с. 12-13].

Отже, період незалежності середньовічної Сербії був пов'язаний із правлінням династії Неманичів. Протягом правління цієї династії можна

простежити періоди коли правитель держави посилював свою владу, що в свою чергу тягнуло за собою посилення її в міжнародних відносинах (Стефан Неманя, Стефан Першовінчаний, Стефан Душан), але можна і простежити періоди, коли міжусобиці заважали зміцненню держави, наприклад з 1228 до 1331 рр., коли в державі не зупинялися міжусобиці за титул короля. Загалом, династія мала великий вплив на історію Сербії і Балкан.

Список використаних джерел та літератури:

1. Джура О. О. Становлення династії Неманичів і культурний вибір Сербії // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2015. Т. 169. С. 58-65.
2. История Сербии и Черногории. Босния и Герцеговина, Македония, Словения, Хорватия / Н. Добронравов, Д. Войнович, А.Л. Погодин [и др.]; сост.: С. Шумов, А. Андреев. М.: Монолит: Евролинц: Традиция, 2002. 496 с.
3. Тишик Б.Й., Кульчицкий В.С., Кольбенко А.В., Семків В.О., Присташ Л.Т. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час): Навч. посібн. / За ред. проф. Б.Й. Тищика. Львів: Світ, 2006. 696 с.
4. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило та ін. К.: Либідь, 2009. 632 с.
5. Бромлей Ю.В., Достян И.С., Карасева В.Г., Никитина С.А. История Югославии. 2-е изд. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1963. Т.1. 1963. 753 с.
6. Власто А. П. Запровадження християнства у слов'ян: Вступ до середньовічної історії слов'янства / З англ. пер. Р. Ткачук та Ю. Терех. К.: Юніверс, 2004. 496 с.
7. Федоров К.Г. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. Посібник. К.: Вища шк., 1994. 464 с.

Марія Макарчук
курсант IV курсу Житомирського військового
інституту імені С. П. Корольова
(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. А. Кавун**)

КРИШТОФ КОСИНСЬКИЙ І ЖИТОМИРЩИНА

Історія Житомирщини тісно переплітається з історичним шляхом багатьох видатних постатей. Одним з видатних діячів козащини є Криштоф Косинський, який став очільником першого козацько-селянського повстання 1591–1593 рр., яке охопило Поділля, Волинь, Київщину.

Мета нашої статті – розглянути перебіг подій та наслідки повстання безпосередньо на Житомирщині.

В різних джерелах подаються різні відомості про походження К. Косинського. Одні вважають, що він походив зі знатної польської шляхти [3, с. 129; 5; 6; 7; 8; 9], а інші, що був низовим, або запорізьким козаком, хоча відносять його до православної шляхти [4, с. 60]. Його подають як гетьмана українського реєстрового козацтва [2, с. 147], а це означає, що він займав високе положення на королівській службі і виступати проти порядків Речі Посполитої, за своєю посадою, не міг. Пізніше 1591 чи 1592 рр. його обирають гетьманом запорізьких козаків [2, с. 147; 3. с. 129]. Очевидно, що такі розбіжності потребують подальшого дослідження з метою чіткого визначення ким же насправді він був.

Дослідники вважають, що першопричинами виступу К. Косинського стала особиста образа, яку завдав йому князь Я. Острозький відібравши у нього маєток, який було отримано від короля за службу, а також не виплата реєстровим козакам грошей на утримання, адже вони служили королю [2, с. 147; 3, с. 129; 10; 11; 12; 13]. Ці події дозволили К. Косинському зібрати загін козаків, до якого почали приєднуватись селяни та містяни. «Загальна чисельність козаків, які повстали тоді проти поляків, сягала лише п'яти тисяч чоловік. Основну й активну більшість їх становили низові, або вільні козаки, що стверджують сучасні акти й літописці того часу. Але крім низових козаків у цьому русі брали участь і негербові й бездомні шляхтичі – «виволанці», напівпари і наполовину селяни, «рукодайні» панські слуги, осілі селяни і, нарешті, панські піддані» [4, с. 59-60]. Таким чином склад війська був дуже різним, що пізніше вплинуло на перебіг подій.

Дії повстанців у 1591-1592 рр. були досить вдалими вони займають Білогірودку, Чуднів, Білу Церкву, Переяслав, київську фортецю та багато інших населених пунктів. Після їх зайняття К. Косинський вимагав присягати собі як козацькому гетьману, а тих хто відмовлявся карали.

Селян, які виступали на його боці, гетьман оголошував вільними козаками [2, с. 148]. Звичайно такий стан речей не влаштовував шляхту, вона намагалась організуватись для дій проти повстанців. Проте її спроби не були ефективними. Усе літо 1592 р. К. Косинський простояв у містечку Острополі. У серпні проти нього спробував діяти князь К. Острозький, але зазнав поразки і втратив своє військо. Після чого К. Косинський простояв там же всю осінь, а польський уряд не приймав проти нього ніяких заходів [4, с.61].

Зваживши на те, що повстання набирало усе більшого розмаху польський король приймає рішення про боротьбу проти повстанців і 16 січня 1593 р. видає універсал до шляхти Волинського, Київського і Брацлавського воєводств про скликання «посполитого рушення» (шляхетського ополчення) проти козаків. На королівський універсал першими відгукнулись князі Острозькі, які розпочали збір шляхетського ополчення. Вважаючи, що місцевого ополчення буде недостатньо князь Я. Острозький винайняв частину піхоти з Угорщини, що дозволило зібрати досить значне військо [4, с. 62].

Оцінивши обставини, які склались на той час, К. Косинський вирішив, що для боротьби з польськими військами краще буде перебратись до містечка П'ятка (нині село в Чуднівському районі Житомирської області), яке видавалось йому набагато вигіднішим для військових дій ніж Остропіль. І під цим містечком відбулась вирішальна битва козацько-селянського повстання 1591-1593 рр. Битва завершилась нищівною поразкою козацького війська [1, с. 18; 2, с. 148; 3, с. 130].

Польська армія була добре озброєна, основну її силу становила важка кіннота – закуті в лати гусари, угорська піхота та артилерія. Більша частина повстанців – селяни й міщани – були озброєні кілками, ціпами, вилами, рідко хто мав вогнепальну зброю [2, с. 148].

2 лютого К. Косинський, передумавши оборонятись у місті, вийшов з нього і став табором. Невідомо, чи цей маневр здійснювався для наступу на противника, чи для того, щоб відірватися від нього. У будь-якому випадку, люди Острозьких стали на його шляху. Відкривши з табору стрільбу, козаки вбили понад двісті коней у противника [5]. Ополчення Острозьких почало піддаватись. Проте у цей момент у бій вступив Я. Острозький із добірним загоном кінноти у шістсот чоловік, що призвело до перелому у битві. Я. Острозькому вдалося розірвати козацький табір – явище загалом рідкісне в козацькій історії. Повстанці почали безладно відступати, і кіннота Острозького легко добивала втікачів [14]. Частині козацтва все ж вдалося закритись у місті, але Острозькі оточили їх з усіх боків. Можливо, що від остаточного розгрому козаків врятувало настання темряви. Битва була важкою, кривавою і довгий час непередбачуваною за наслідками [4, с. 62].

Кількість вбитих козаків становила, згідно джерел, від двох до трьох тисяч чоловік. Одностайність повідомлень різного походження змушують визнати достовірність свідчень про значні втрати Косинського в людях. Інша справа, що викликають певні сумніви їх розміри, а також втрати з боку Острозьких, у яких нібито не загинуло «ї десятка чоловік». Тому, очевидно, що можна говорити лише про значну різницю у кількості загинувших з обох боків, що і запам'яталося сучасникам. Втрати Косинського можна пояснити і складом його війська. Можливо, що неорганізованість козацьких новобранців, їх невміння триматись військового строю, табору, і було основною причиною поразки козаків під П'ятками. Втративши людей, гармати, хоругви, оточений Острозькими, Косинський був змушений просити миру [4, с. 62]. Переговори тривали коло тижня і закінчилися підписанням угоди між обома сторонами 10 лютого 1593 р. Того ж 10 лютого К. Косинський дав усну й письмову присягу К. Острозькому про припинення наїздів на маєтності князя і його друзів, про складання з себе «гетьманського» уряду, про видачу польських слуг і повернення зброї та майна, відібраного в панів. Повний текст присяги наводить Д. Яворницький [4, с. 63-64].

Проте невдача, яка спіткала козаків у битві під П'яткою не призвела до затухання повстання. Хоча К. Косинський дав обіцянку К. Острозькому припинити повстання, але, як виявилось, це було вимушеним актом і тому відразу ж, отримавши волю, він знову починає збирати козаків і вже у травні 1593 р. він виступає із Запоріжжя під Черкаси з метою продовження боротьби. Ці події є завданням інших досліджень. Фактично це повстання стало однією з передумов української революції під проводом Б. Хмельницького.

Список використаних джерел та літератури:

1. Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область / Інститут історії академії наук УРСР. Київ, 1973. 728 с.
2. Новий довідник: Історія України. Київ: ТОВ «КАЗКА», 2012. 736 с.
3. Сушинський Б. І. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV-XIX ст. Історичні есе у 2-х т. Т. І. Одеса : «ЯВФ», 2006. 592 с.
4. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. Львів : Світ, 1991. Т.2. 392 с.
5. Історія України в особах. URL: <https://history.vn.ua/book/litovpol/26.html>
6. Атамани Войска Запорожского Низового. URL: <http://ru.rodovid.org/wk/Запись:277306>
7. Атамани Войска Запорожского Низового. URL: <http://ru.rodovid.org/wk/Запись:277309>

8. Кривошея В.К. Генеалогія українського козацтва. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-8009-28-2/966-8009-28-2.pdf>.
9. Сергій Лепявко. Володарі гетьманської булави. URL: http://pravyteli.national.org.ua/lib/kosynski_2.html.
10. Януш Острозький. URL: <http://www.wikiwand.com/uk>.
11. Козацькі війни К. Косинського та С. Наливайка. URL: https://www.Kozatski_viiny_KKosynskoho_ta_SNalyvaika_15911596
12. Всесвітня козацька енциклопедія Частина-2. Сушинський Б. І. URL : <https://www.issuu.dk/watra/docs/encyklopedia>.
13. Історія Українського козацтва. URL : http://www.kps_2016_28_34.
14. Знамениті події історії України. URL: http://www.chtyvo.org.ua/.../Povstannia_K_Kosynskoho_15911593_pp.

Олександр Гончарук

учень 8-Б класу

ЗОШ І –ІІІ ступенів №21 м. Житомира

*(науковий керівник: учитель-методист
вищої категорії С. П.Фанкін)*

КОНОТОПСЬКА БИТВА 1659 РОКУ

Останні п'ять років Україна, як незалежна держава, перебуває під загрозою військово-політичного знищення. Значної актуальності набуває необхідність здійснення аналізу подій минулих століть і пошуку історичних паралелей задля виявлення чинників, передумов та наслідків переломних етапів творення й існування України, як держави. Метою такого пошуку та аналізу є потреба уникнути повторення помилок, коли за нетривалим періодом незалежності повстає «Руїна» і виникає загроза залежності від сильного сусіда.

У представлений роботі проводилось дослідження зовнішньої та внутрішньої військово-політичної обстановки на теренах Української Козацької держави з моменту проведення Переяславської ради 1654р. до початку «Руїни»; причинно-наслідкових зв'язків загострення україно-московських відносин вказаного періоду; підготовки і ходу військової кампанії 1658-1659 рр. та Конотопської битви, як найуспішнішої військової операції свого часу.

Навіть до цього часу відомості, пов'язані з подіями війни 1658–1659 рр. між Україною та Московією, апофеозом якої стала Конотопська битва, викликають затяті дискусії не лише у фаховому середовищі істориків, а й серед політиків. У ході цієї баталії, яка відбулася 9 – 10 липня (29 – 30 червня) 1659 року, українська армія вщент розгромила окупаційні війська

Московського царства. Примітно, що ця військова кампанія не згадувалася в підручниках за часів царизму та СРСР, тривалий час про неї намагалися не говорити й у науковій літературі. На цю тему було накладене табу в російській, а особливо радянській історіографії.

Відомості про цю подію ми можемо знайти як у давніх джерелах: Літописі Самовидця, Грабянки, Величка, Чернігівському Літописі, Хроніці з літописів стародавніх, польській анонімній «Римованій хроніці», турецькій хроніці Мустафи Наїми «Історія Наїми», «Книга подорожей» Евлії Челебі, реляції І.Виговського, а також аналізуючи дослідження і публікації останніх двох десятиріч. Над вказаною тематикою працювали такі вчені-історики як: О.Апанович, Ю.Бадах, В.Брехуненко, А.Бульвінський, В.Горобець, І.Крип'якевич, В.Заруба, С.Махун, Ю.Мицик, В.Петровський, Л.Радченко, В.Симоненко, П.Сохань, О.Корнієнко, О.Сокирко, В.Смолій, В.Степанков, Т.Чухліб, Н.Яковенко та ін.

Відправною точкою активного розвитку україно-московських відносин у XVII ст. вважатимемо Переяславську раду 1654р. Різність тлумачення суті укладеної угоди з боку Б.Хмельницького та царя Олексія Михайловича вже з самого початку заклали підвалини подальших подій 1658-1659 рр. і Конотопської битви, зокрема. [1, с. 160]. Разом з тим, укладання Переяславської угоди частиною козацької старшини, представниками міщанства та особливо духовенства, було сприйнято негативно, почалось поступове посилення опозиційного крила козацької верхівки.

Після смерті Б.Хмельницького, до повноліття Юрія Хмельницького (спадкоємця гетьманської булави), на вузькій раді було обрано гетьманом сподвижника Б.Хмельницького – генерального писаря Івана Остаповича Виговського (1657–1659 рр.). Пізніше його переобрала гетьманом і широка козацька рада в Корсуні 25 жовтня 1657 р. У цілому І.Виговському до середини осені 1657 р. вдалося втримати стосунки з Московською державою на тому рівні, який існував за життя Б. Хмельницького, відстояти самостійність та не піти на поступки з ключових питань державного життя [2, с. 63].

Однак, особа І.Виговського та його оточення не влаштували частину полковників, особливо з південних регіонів Гетьманщини, здавна опозиційно налаштованих до центральної влади. Поряд з «міжклановою» боротьбою всередині козацтва, зростає зовнішній тиск Московського царства на Україну. Втручання у внутрішні справи Козацької держави яскраво проявляється у лояльному ставленні до антигетьманської опозиції, яку очолюють полтавський полковник М. Пушкар і кошовий отаман Я. Барабаш (згодом І. Сірко), у тому числі шляхом підбурення та підтримки збройного повстання на Запорозькій січі проти І.Виговського.

Все перелічене загрожувало гетьману втратою контролю над стратегічно важливими територіями на Лівобережжі та півдні Білорусі. І.Виговський придушує заколот запорожців (травень 1658 р., битва під Полтавою), що зруйнувало плани царського уряду, основою яких була гра на протиріччях між гетьманською та опозиційною партіями.

Усвідомлюючи факт неможливості порозуміння з царем, І.Виговський влітку 1658р. ухвалює рішення щодо розриву з Московією і йде на союз з Польщею («Гадяцька угода» з Річчю Посполитою, 16.09.1658 р.) за що виступала й чимала частина козацької старшини [2, с.153]. Незгодою йти у фарватері царської політики та волі, підписанням нової міждержавної угоди І.Виговський фактично спалює всі мости щодо примирення з Московією. Для наведення бунтівних територій під свій контроль царському уряду залишався лише військовий варіант розв'язання ситуації.

Офіційно війну було оголошено сторонами одна одній у вересні 1658 р. З початку березня 1659 р. розпочався похід орієнтовно 70-тисячної (окремі історики називають цифру 100 тис. війська) армії Московії на чолі з боярином князем Олексієм Микитовичем Трубецьким на Україну (чи не найкраща частина збройних сил Московського царства того часу).

21 квітня військо московитів бере в облогу Конотоп — стратегічно важливе місто на українському прикордонні в районі Путивля. Місто обороняли козаки Ніжинського і Чернігівського полків (всього приблизно 4 тис. козаків). Незважаючи на чисельну перевагу московитів, постійні обстріли і штурми, нестачу провізії, води і боєприпасів, Конотопська фортеця трималась від дев'яти до десяти тижнів і вистояла!

Головна битва кампанії відбулась 27 – 29 червня (7 – 9 липня) 1659 р. під Конотопом в районі с.Соснівка. Війська С.Пожарського та Г.Ромодановського 28 червня атакували козаків на переправі через річку Соснівка (на думку істориків О.Лазаревського та А.Бульвінського – через річку Куколка). І.Виговський зі своєю частиною війська уявним відступом заманив московитів на підготовлені у інженерному відношенні позиції. У цей час татарські війська на чолі з кримським ханом Мухаммед-Гіреєм IV (за іншими даними – Калга-султаном та Нурадин-султаном), із засідки в урочищі Городище атакували війська противника з тилу. Деморалізовані таким ударом, московити почали тікати і стали легкою здобиччю татарської кінноти й козацької піхоти. Проведений аналіз джерел свідчить, що у цій битві військо царя втратило вбитими 15-20 тис., козаки – 4 тис., татари – 6 тис. чоловік [3, с.120-121].

«З тої поразки міг утекти хіба той, хто мав ...крилаті коні», — так прокоментував перспективи порятунку царських ратників у битві під Конотопом український літописець Самійло Величко.

Україно-московська війна закінчилась розгромом основних сил царського війська, які вторглися на українську територію, і вигнанням їх за межі України. Однак, політична переорієнтація більшості козацької старшини на Росію, що обумовлювалась її невдоволенням варіантом Гадяцької угоди, яку ратифікував польський сейм, перекреслила військові здобутки гетьманського війська, набирали обертів процеси, що в історіографії отримали назву «Руїна».

Проте, незважаючи на невикористані можливості у боротьбі за незалежність, Конотопська битва була й залишається одним із славних символів національно-визвольної боротьби українського народу.

Беручи до уваги події сьогодення, маємо усвідомлювати, що нація, яка втратила гідність й через це не здатна пам'ятати про дорогою ціною здобуті перемоги, зациклюючись на поразках, сама позбавляє себе майбутнього.

Список використаних джерел та літератури:

1. Горобець Віктор. Князі і гетьмани усієї Русі. «Через шаблю маєм право» Злети і падіння козацької держави 1648-1783 років. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 351 с.
2. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. К.: Критика, 2005. 584 с.
3. Журавльов Д.В. Україна та Росія: як брати горщики побили. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. 352 с.
4. Бульвінський Андрій. Конотопська битва 1659 року. Київ, 2008. 64с.
5. Мицик Ю. Іван Виговський / Худож.-оформлювач Є.В.Вдовиченко. Харків: Фоліо, 2010. 120 с. (Знамениті українці).
6. Реєнт О.П., Коляда І.А. Усі гетьмани України / художн.-оформлювач А.С. Ленчик. Харків: Фоліо, 2010. 416 с.
7. Студентські історичні студії: Збірник наукових праць. Вип. 6. Житомир: Вид-во «Полісся», 2017. 192 с.
8. Запроданець чи національний державник? URL: <https://exo.in.ua/news/4925>.

Марія Комаренко
студентка III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. Г. А. Міщук)

ШЛЯХЕТСЬКА ІДЕОЛОГІЯ «САРМАТИЗМУ»

Процес формування національної самосвідомості в Польщі в XVI-першій половині XVII ст. отримав свій відбиток у ідеології так званого сарматизму. Походження терміна пов'язане з міфом, який склався в першій половині XV ст. і обґрунтовував особливе походження польського дворянства – шляхти від племені сарматів. В історіографії існує кілька визначень «сарматизму», які зводяться до двох основних трактувань. Перший розглядає його як комплекс поглядів, уявлень польської шляхти, що виникли в результаті специфіки політичного, економічного та соціального життя польського суспільства (Т. Маньковський, Я. Тазбір, Ст. Цинарський, Я. Мачішевський, Т. Улевіч). У цьому випадку основним предметом дослідження є станова або національна ідеологія. Другий бачить в сарматизмі культурний феномен і розглядає його як польський «стиль життя» періоду раннього Нового часу (М. Богуцька, З. Куховіч, Т. Хжановський), як національну специфіку зовнішнього прояву етнокультурної своєрідності. Часто зустрічаються в польській науковій літературі формулювання «епоха сарматизму» або «культура сарматизму», що відображають цю історико-культурну періодизацію і відносяться до відрізка польської історії з кінця XVI до 20-х років XVIII ст. Сформувавшись в XVI-XVII ст. в шляхетському середовищі, вони визначили своєрідність польського суспільства та стереотипи поведінки дворянства, а пізніше і інших верств [1].

Мета роботи – спроба дослідження структури ідеології сарматизму і її головних елементів, які стали основою формування національної самосвідомості не тільки польського, але й інших народів Речі Посполитої XVI- XVII ст.

Основоположною тезою сарматизму був міф про особливе походження польського народу, під яким розумілося тільки дворянство. Ця ідеологія виникла в шляхетському середовищі на ґрунті особливого політико-правового статусу дворянського стану в Польській державі та суспільстві XVI- XVII ст. На відміну від інших центральноєвропейських країн, де в даний період починали складатися нові, буржуазно-капіталістичні відносини, в Польщі відбувалося подальше зміцнення та консервація феодально-кріпосницьких порядків, які оформились в барщинно-фільваркову систему землеробства. На початковому етапі це

призвело до підйому економіки, зростанню та розвитку міст, активізації торгівлі, а також - до стрімкого і небувалого за масштабами збагачення польського дворянства (шляхти) - єдиного стану, що володів правом земельної власності. Економічне домінування шляхти безпосередньо відбилося і на її політичному становищі в суспільстві.

Своєрідністю соціальної структури польського суспільства була розмитість і рухливість меж між станами. Шляхта була головним станом держави, що визначалося її особливим правовим статусом і чисельністю, проте значні економічні, конфесійні та регіональні відмінності породжували істотну станову неоднорідність, що згладжувалась в деякій мірі уявленнями про рівність всіх шляхтичів і усвідомленням приналежності до єдиної спільноти. Важливим фактором дворянської консолідації виступила сукупність правових та соціокультурних традицій, що знайшло вираження в суспільній свідомості Речі Посполитої.

Виключне становище шляхти в суспільстві і державі в XVI ст. стало тією соціально-правовою основою, на якій формувалася станова ідеологія польського дворянства - сарматизм. Елементи цієї ідеології існували в суспільній свідомості поляків на протязі декількох століть, видозмінюючись і міфологізуючись. Ідеологія сарматизму легко адаптувалась до будь-яких умов і була здатна функціонувати в будь-якому національному середовищі.

Зміст терміна «сарматизм» змінювався в польській мові протягом декількох століть. У польський громадській думці XVIII -XIX ст. сарматизм пов'язувався насамперед з періодом «шляхетської республіки» в історії Речі Посполитої, зі старовинними польськими звичаями, історичними традиціями і з образом шляхтича-сармата.

В кінці XIX ст. під «сарматизмом» мався на увазі комплекс звичаїв, традицій, стереотипів, які, на думку обивателів, характеризували типового поляка до середини XVII ст. У 20 -30 рр. XX ст. він ототожнювався з традиціями і поглядами польського дворянства так званого «старопольського» періоду історії. «Сарматським» іменувалося і польське мистецтво, і особливий прошарок культури доби барокко.

Найбільший дослідник самосвідомості польської шляхти - Я.Тазбір розглядав сарматизм, як ідеологію польського дворянства XVI - XVII ст. та національну своєрідність культури шляхетської Речі Посполитої, основні принципи якої сформувалися раніше - в другій половині XVI ст. На його думку, вони надали незаперечний вплив на систему уявлень інших станів суспільства, що призвело в період Нового часу до формування національного польського менталітету на сарматській основі [2].

Таким чином, узагальнюючи основні трактування польської історіографії сарматизму, можна зробити висновок про те, що в ній

домінує уявлення про сарматизм як синтез станової ідеології та матеріальних форм побуту й барокової культури, поширених в центральній та східній Європі. Під сарматської ідеологією розуміється сукупність соціально детермінованих і закріплених в політико-правомовному устрої держави Речі Посполитої поглядів, політичних традицій, станових норм і моральних ідеалів. Причини такого тривалого функціонування, «живучості» елементів цієї ідеології можливо криються в особливостях економічного ладу Польщі та в так званій «сарматизації католицизму» [3, s. 232].

Будучи ідеологією традиційного суспільства, сарматизм розглядає дотримання (або повернення) до освячених давниною традицій як єдино можливий механізм виживання суспільства та держави. Йому притаманний ізоляціонізм і ксенофобія, є зворотною стороною мегаломанії і самоідеалізації.

Пристосовність і поширеність сарматської ідеології зумовлено тим, що в реальній дійсності сарматизм, був не тільки зведенням певних норм, а й стилем життя.

Унікальність сарматського національного міфу полягає в його подвійності, в суміщеності рис усталеного світу середньовічного християнства та динамічної спрямованості в майбутнє. Це поєднання робить сарматську ідеологію особливо «живучою» і гнучкою, бо вона однаково апелює і до раціонально-історичного і до підсвідомо-міфологічного типу мислення [4, с.165]. Риси міфу надають ідеям сарматизму тимчасову стійкість, стабільність; риси утопії задають перспективу розвитку. На міфологічне підставу можна «надбудувати» практично будь-який тезу. А традиція не тільки пов'язує ці елементи воедино, але через механізм передачі спадщини вводить сарматизм в колективну свідомість народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Керрер Н. Этнические стереотипы в польском национальном сознании XIII—XIV веков (по данным Великопольской хроники). URL: http://www.pol-ska.ru/polska/historia/hist_stereotyp.html..
2. Tazbir J. Rzeczpospolita i świat. Wrocław, 1971; Tazbir J. Rzeczpospolita szlachecka. Warszawa, 1973; Tazbir J. Kultura szlachecka w Polsce. Warszawa, 1978; Tazbir J. Świat panów pasków. Warszawa, 1986; Tazbir J. Polskie przednurze. Warszawa, 1987.
3. Bardach J., Lenodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego. Warszawa, 1994. S. 232.
4. Лескинен М.В. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой. М.: Институт славяноведения РАН, 2002. С. 165.

Анастасія Михалюк
студентка II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

ІСТОРІОГРАФІЯ РОЗВИТКУ РЕФОРМАЦІЇ У ПОЛЬСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Історичне дослідження процесів перебігу Реформації у Польській державі нараховує велику багаторічну історіографічну спадщину, яку складають праці більшою мірою польської, і, меншою мірою, німецької, російської та англо-американської історіографії.

Мета нашої статті – аналіз етапів формування наукової бази з історії польської Реформації. Залежно від концептуальних підходів, загальний масив історичних робіт науковці розподіляють за проблемно-хронологічним принципом на п'ять основних етапів дослідницького розвитку, в межах яких застосовувались різні оцінки та підходи до аналізу історичного явища.

Перший етап – середина XVII – 30-ті рр. XIX ст. – визначається процесом накопичення фактичного матеріалу в межах польської та німецької історіографії. Роботи цього періоду вирізняються своїм релігійно-апологетичним характером, закріпленням протестантською історіографічною традицією. Початок історичного аналізу реформаційного руху в Польщі був покладений польськими протестантськими істориками А. Венгерським, В. Венгерським С. Любінецьким та Х. Сандіусом [1]. Висвітлення історії польської Реформації здійснювалось здебільшого з конфесійних позицій, часто історичний аспект викривався на тлі висвітлення теологічної проблематики.

Остаточна перемога контрреформації в Речі Посполитій в середині XVII ст. зумовила переміщення дослідження історії польського реформаційного руху за межі держави, переважно на німецькі землі. Головні наробки репрезентували праці С. Лаутербаха, Ф. Бока та Х. Фрізе[2].

Другий етап – 30-ті рр. XIX – початок XX ст. – характеризується пануванням позитивістського підходу до дослідження польської Реформації, представленого в роботах польських, німецьких та російських авторів. Працям цього періоду притаманна чітка емпірична спрямованість та орієнтація на фактографічність. Переважна більшість робіт належить польським історикам. Вивченню регіональних особливостей перебігу

польської Реформації присвячена серія праць Ю. Лукашевича[3]. Перші спроби комплексного висвітлення історії польської Реформації здійснені дослідниками В. Красинським, Ю. Буковським та В. Закржевським[4]. У другій половині XIX ст. історія польської Реформації отримала відображення в узагальнюючих працях представників краківської історичної школи Ю. Шуйського і М. Бобжинського[5], які інтерпретували реформаційний рух в якості одного із проявів «шляхетської анархії». Проте, подальше вивчення проблеми Ю. Шуйським призвело до перегляду істориком категорично негативної оцінки Реформації, визнання її помітного внеску до розвитку польської культури. У 80-х роках XIX ст. тема Реформації в Польщі опинилась в центрі уваги російських істориків, зокрема в працях О. Левицького та П. Жуковича[6]. Проте найбільш повного розкриття історія польського реформаційного руху отримала в роботах дослідників М. Любовича та М. Карєєва, які зупинились передусім на політичних аспектах проблеми[7].

Третій етап – перша половина XX ст. – пов'язаний із поглибленням тематичної спеціалізації досліджень з історії польської Реформації як багатоаспектного історичного явища. Посилення наукового інтересу до культурної спадщини польського реформаційного руху відобразили дослідження польських авторів Т. Грабовського, О. Брюкнера, Г. Мерчінга і К. Ходиницького[8]. Починаючи з 1919 р. вивчення історії польської Реформації інституційно зосереджується навколо спеціально заснованого «Товариства з історії Реформації в Польщі». Офіційним друкованим виданням товариства став щорічник «Реформація в Польщі», який почав систематично виходити з 1921 р. під редакцією С. Кота. Постійними авторами видання стали польські дослідники Г. Барич, О. Бартел, С. Бодняк, М. Вайсблум, К. Гурський, С. Тинц, Б. Ульяновський та Л. Хмай. Помітне місце серед праць цього періоду починає займати аріанська тематика, вивчення якої відображало пошук польськими авторами специфічних рис польської Реформації на прикладі конфесії, що виникла на місцевому ґрунті. Серед праць німецьких дослідників цього періоду необхідно відзначити роботи історика Т. Вотшке, який зосередився на висвітленні перебігу Реформації у Великопольщі[9]. Тісний взаємозв'язок реформаційного руху із особливостями соціально-економічного розвитку Польської держави простежив у своїй праці американський автор П. Фокс[10].

Четвертий етап – 50-ті – друга половина 60-х років XX ст. – ознаменований домінуванням марксистського підходу до дослідження проблем польської Реформації в умовах встановленого в польській історичній науці ідеологічного диктату. У роботах З. Огоновського Реформація в Польщі отримала чітке визначення широкого суспільно-

політичного руху, в основі якого були закладені механізми класової боротьби[11]. Одним із офіційних видань Польської академії наук став збірник «Відродження і Реформація в Польщі», який почав щорічно виходити з 1956 р.

П'ятий етап, що характеризується пануванням методологічного плюралізму у дослідженні історії польської Реформації, триває з другої половини 60-х рр. XX ст. до сучасності. Відмова від абсолютизації марксистських положень у польській історичній науці співпала із новим етапом розвитку світової історичної думки, «інтелектуальним поворотом» середини XX ст., зміщенням акцентів із соціальної та політичної історії на користь свідомісної та культурної. Актуалізована завдяки методологічним інноваціям, проблема Реформації отримала багатогранне висвітлення у працях польських істориків. Зокрема, аналіз феномену релігійної толерантності у Польщі реформаційної доби знайшов своє відображення у монографіях Я. Тазбора, М. Космана і М. Корольо[12]. Політичний вимір польської Реформації зайняв центральне місце у роботах Л. Ярмінського, Я. Волошина, Т. Кемпи та Й. Дворжачкової[13].

Проблеми польської Реформації привертала також увагу сучасних англо-американських істориків Г. Вільямса, М. Тетер, Д. Фріка, російських дослідників М. Дмитрієва та Б. Флорі. У межах української історіографії польський реформаційний рух не став предметом спеціальних історичних досліджень. Загальна характеристика проблеми розглянута в узагальнюючій праці з історії Польщі під авторством Л. Зашкільняка та М. Крикуна[.]. Окремі аспекти проблеми знайшли своє відображення у роботах, присвячених дослідженню історії розвитку протестантизму в Україні, зокрема у колективному виданні під редакцією А. Колодного, працях Я. Ісаєвича, В. Любашенко, В. Литвинова, В. Нічик, Я. Стратія, В. Ульяновського та М. Черенкова, що містять характеристику польського та загальноєвропейського контексту розгортання реформаційного руху на українських землях[.].

Реформація XVI століття була не тільки релігійною, але й соціальною подією, яка перевернула світогляд людей європейської культури.

Список використаних джерел та літератури:

1. Wengerscii A. Libri quattor Slavoniae Reformatae. Amstelodami, 1679; Węgierski W. Kronika zboru ewangelickiego krakowskiego. Kraków, 1651; Lubieniec S. Historia Reformationis Polonicae. Freistadii, 1685; Sandii C. Bibliotheca antitrinitariorum. Freistadii, 1684.
2. Lauterbach S. Arianosocinismus olim in Polonia. Franckfurt, 1725; Bock F. S. Historia Antitrinitariorum. Regiomonti, 1779; Friese Ch. Kirchengeschichte des Königreichs Polen. Th. 2 : Beiträge zu der Reformationgeschichte in Polen und Litthauen besonders. Wrocław, 1786.

- 3.Łukaszewicz J. O kościołach braci czeskich w dawnej Wielkiej Polsce. Poznań, 1835; Łukaszewicz J. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w dawnej Małej Polsce. Poznań, 1853.
- 4.Krasinski W. Historical sketch of the rise, progress and decline of the Reformation in Poland : [in 2 vol.] L., 1840; Dzieje Reformacji w Polsce : [w 2 t.] / zebrał i oprac. Lulian Bukowski. Kraków, 1883; Zakrzewski W. Powstanie i wzrost Reformacji w Polsce. Lipsk, 1870.
- 5.Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. Kraków, 1879; Szujski J. Odrodzenie i Reformacja w Polsce. Warszawa, 1880.
- 6.Левицкий О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси // Киевская старина. 1882. – № 4–6; Жукович П. Кардинал Гозий и польская церковь его времени. Спб., 1882.
- 7.Любович Н. История Реформации в Польше : кальвинисты и антитринитарии. Варшава, 1883; Кареев Н. Очерк истории реформационного движения и католической реакции в Польше. М., 1886.
- 8.Grabowski T. Z dziejów literatury kalwińskiej w Polsce. Kraków, 1906; Grabowski T. Literatura aryańska w Polsce. Kraków, 1908; Grabowski T. Literatura luterska w Polsce wieku. Poznań, 1920; Brückner A. Różnowiercy polscy. Warszawa, 1905; Merczyng H. Zbory i senatorowie protestancy w dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1904; Chodynicki K. Reformacja w Polsce. Warszawa, 1921.
- 9.Wotschke T. Geschichte der Reformation in Polen. Leipzig, 1911.
- 10.Fox P. Reformation in Poland : Some Social and Economic Aspects. Baltimore, 1924.
- 11.Ogonowski Z. Arianie Polscy. Warszawa, 1952; Tazbir J. Reformacja a problem chłopski w Polsce XVI wieku. Wrocław, 1953.
- 12.Tazbir J. Państwo bez stosów. Warszawa, 1967; Tazbir J. Dzieje polskiej tolerancji. Warszawa, 1973; Tazbir J. Reformacja w Polsce : szkice o ludziach i doktrynie. Warszawa, 1993; Kosman M. Protestanci i kontrreformacja. Wrocław, 1978; Korolko M. Klejnot swobodnego sumienia. Warszawa, 1974.
- 13.Jarmiński L. Bez użycia siły : działalność polityczna protestantów w Rzeczypospolitej u schyłku XVI wieku. Warszawa, 1992; Wołoszyn J. W. Problematyka wyznaniowa w praktyce parlamenta ej Rzeczypospolitej. Warszawa, 2003; Kempa T. Wobec kontrreformacji : protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku. Toruń, 2007; Dworzaczkowa J. Bracia czescy w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku. Warszawa, 1997.
- 14.Williams G. H. Protestants in the ukrainian lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Cambridge, 1988; Teter M. Jews and Heretics in Catholic Poland. Cambridge, 2006; Frick D. A. Polish Sacred Philology in the

Reformation and the Counter-Reformation. Berkeley ; Los Angeles ; London, 1989.

15.Дмитриев М. В. Православие и Реформация : реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в. М., 1990; Флоря Б. Н. Реформация и контрреформация в странах Центральной Европы // История Европы : [в 8. т.]. – Т. 3. М., 1993.

16.Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002.

17.Ісаєвич Я. Освітній рух в Україні XVII ст. // Київська старовина. – 1995. – № 1; Історія релігії в Україні: в 10 т. / редкол. А. Колодний (голов. ред.) та ін. – Т. 5 : Протестантизм в Україні. К, 2002; Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій. Львів, 1995; Нічик В. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні / В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій. К., 1990; Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні : у 3 кн. – Кн. 2. К., 1994; Черенков М. М. Європейська реформація та український євангельський протестантизм: генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності. К, 2008.

Андрій Флоранський

учень 10-го класу

Денишівської ЗОШ І-ІІІ ступенів

імені В.Г. Бондарчука Житомирської області

(науковий керівник: вчитель історії **Н. С. Гуринчук**)

КАВА ВІД КУЛЬЧИЦЬКОГО

Проблематика ролі та місця особистості в історії, як правило, викликає чималий інтерес не лише у науковців-істориків, але й серед широких кіл громадськості, оскільки крізь призму біографії тієї чи іншої людини реконструкція минулого постає у більш репрезентативному сприйнятті. Рівною мірою це стосується і подій середньовіччя та відносно недавніх подій. Незначна кількість джерел породжує чимало міфів та довільних інтерпретацій, що викликані, окрім всього іншого, також і зацікавленістю темою. Однією з таких тем є постать Юрія Кульчицького – українського шляхтича, згодом віденського підприємця, власника однієї з перших віденських кав'ярень. Його життєвий шлях і діяльність у контексті історії України ще не осмислені належним чином.

Метою роботи є дослідження життя та діяльності відомої за межами України постаті Юрія Кульчицького, спираючись на опубліковані джерела.

Юрій Кульчицький походив із української шляхетної родини Кульчицьких-Шелестовичів з села Кульчиці, Руського воєводства.

На думку польського дослідника Зигмунт Абрагамович є мало документів, джерел про Ю. Кульчицького, через що його етнічне походження було предметом суперечок. Український дослідник О. Грицай стверджує, що він був православним, як запорожець брав участь у поході на османів, потрапив у полон. Австрійські й угорські дослідники (зокрема, Е.Палучі) твердили, що він — серб Джуро Кольчіч (Kolcsics) із Зомбору, а твердження про належність до шляхти Речі Посполитої мало на меті уникнути репресій, яких зазнавали серби (у 1678 році йому, перебуваючи зі Сербії, загрожувало вигнання з Відня разом з сербськими купцями, які були конкурентами місцевих, через звинувачення в шпигунстві на користь османів) [1].

Народився Кульчицький близько 1640 р. у сім'ї дрібного шляхтича в селі Кульчиці-Шляхотські біля Самбора. У 1648—1652 рр. навчався у Самбірській церковній школі. За легендою, замолоду пішов на Січ, де, знаючи декілька мов, був перекладачем. Під час одного з походів потрапив у османський полон, був перевезений на Балкани, де досконало вивчив османську мову й звичаї (зокрема, звичай пити каву). За іншою легендою, у юності страждав постійними мігренями, від яких його врятував східний знахар, напоївши кавою.

Був поліглотом — знав багато мов, зокрема польську, турецьку, угорську, сербську, румунську та німецьку мови. Приблизно у 1673—1678 роках був викуплений сербськими купцями для роботи перекладачем (товмачем) для белградського відділення віденської Східної Торговельної Компанії (Orientalische Handelskompanie) [5]. Збагатившись на цій посаді, перебрався до Леопольдштадту під Віднем, а невдовзі — до самого Відня, де відкрив власну торгову компанію. Торгував східними товарами: килимами, шовком, перлами та ювелірними виробами.

У 1678 році покинув свою торговельну діяльність і став надвірним австрійським кур'єром між Габсбурзькою монархією та Османською імперією. Під час війни з османами у 1684 р. підписувався як «Цісарський придворний кур'єр у Туреччині» [5].

У липні 1683 під час облоги Відня виконуючи доручення місцевої влади передати листа до герцога Лотарінгії Карла V з проханням про допомогу,

Кульчицький, скуштував каву. З першого ковтка, цього теплого гіркого напою він відчув несподівану бадьорість та наснагу. Минувши османські позиції, Кульчицький та його слуга ледь не загинули в одному з придунайських сіл, де 5000 козаків на чолі з Семеном Палієм прийняли їх за османів.

Підїжджаючи до Львова, Кульчицький помітив, що козаки дуже втомлені. Тому він підійшов до османських купців, які теж отаборились біля мурів Львова, купив у них мішок кави та приготував козакам османський чорний напій. Спочатку козаки недовіриливо посьорбували. Та невдовзі почали співати та танцювати. Семен Палій помітивши радість та бадьорість солдат, нагородив Кульчицького золотом та пообіцяв відкрити в честь нього заклад де готуватимуть цей чудесний напій (кав'ярню)...

12 вересня 1683 р. відбулася Віденська битва, в результаті якої польсько-австро-німецькі війська під командуванням короля Речі Посполитої Яна III Собеського, завдали нищівної поразки османській армії. Після цієї перемоги в ознаменування заслуг Кульчицького міська рада Відня нагородила його торбою грошей, подарувала будинок у престижному районі Леопольдштадт і звільнила його від податків на 20 років, а 10 січня 1684 року Кульчицький був призначений особистим перекладачем з турецької мови австрійського імператора та отримав посаду «цїсарського придворного кур'єра» у Туреччині. Крім того, Кульчицькому надали право самостійно взяти собі в нагороду частину захопленого трофейного майна, і він вибрав як нагороду 300 мішків кави, почавши залучення віденців до цього напою[3,с.51].

Спочатку, одягнений у османський одяг, він носив «турецьку каву» (без цукру) в горнятках на таці вулицями Відня, пропонуючи горнятко за один крейцер. Але така кава не дуже подобалася віденцям, і Кульчицький почав експериментувати — спочатку додав цукру, потім молока, став підсолоджувати каву медом. Відтак кава Кульчицького сподобалося віденцям, звідти і пішов рецепт знаменитої «кави по-віденськи». Крім того, йому приписують винахід круасанів — рогаликів у вигляді «османського півмісяця» [5].

Коли у "Відні" відкрилася кав'ярня "Під блакитною пляшкою", містяни прямували туди не тільки для того, щоб посмакувати кавою по-віденськи. Вони хотіли побачити легендарного господаря кав'ярні українця, козака Юрія-Франца Кульчицького, людину-легенду, яка врятувала всіх від турків.

Кожного відвідувача він радо зустрічав біля входу, питаючи по-українськи: "Як справи, братику-серденько?" (кажуть, що знамените з тих пір "братику-серденько" до сих пір існує в мові жителів Відня) [5].

Кількість шанувальників кави зростала, і Кульчицький відкрив у Відні кав'ярню «Будинок під блакитною пляшкою» («Hof zur Blauen Flasche»). — в кравецькому ряду біля собору, за адресою Домгассе, 6. Це був подарований владою Відня у 1686 році йому будинок.

З часом його кав'ярня перетворилася на одне з найпопулярніших місць міста. Відвідувачів Кульчицький завжди обслуговував у османському вбранні, чим додавав оригінальності кав'ярні.

Слідом за ним кав'ярні у Відні почали відкривати інші підприємці, а сам Кульчицький очолив віденський цех продавців кави. На спеціальному штандарті віденських кав'ярів була зображена сцена надання імператором Леопольдом I організатору «кавового руху» привілею — ліцензії на відкриття першої кав'ярні. Автором цієї історії був католицький священик Готфрід Уліх, який оповів її у своїй книжці «Історія другої турецької облоги», виданій 1783 року[1].

У Відні щорічно у жовтні власники кафе Відня прикрашають вітрини своїх закладів портретами Юрія Кульчицького на знак пошани до народного героя і колишнього керівника віденського цеху продавців кави.

28 серпня 2010 р. запорозькому козакові Юрію Кульчицькому було відкрито пам'ятник у його рідному селі Кульчиці, що на Самбірщині, Львівської області. У Львові на вулиці Руській відкрито кав'ярню "Під синьою фляжкою" і названо одну із компаній в США — Blue Bottle Coffee Company [5].

Сучасна історія містить багато імен відомих всьому світу українців, але незнаних для пересічних громадян України. Нові знання сприяють зростанню рівня національної самосвідомості, якого зараз нам, на жаль, не вистачає.

Список використаних джерел та літератури:

1. Атаманы // Вас вітає Україна. URL: https://www.liveinternet.ru/community/puteshestvuya_ukrainoy/rubric.
2. Волчко-Кульчицький І. Історія села Кульчиць і роду Драго-Сасів. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1995.
3. Мицько І. Юрій-Франц Кульчицький – герой оборони Відня 1683 року / І. З. Мицько, Т. Б. Паславський. Л. : Астролябія, 2006. 96 с.
4. Филипчак І. Кульчицький – герой Відня. Історична повість з XVII ст. Львів: Видавництво «Слово», 1991.
5. Юрій Кульчицький – українець, що навчив Європу пити каву: URL.<https://jisty.com.ua/yurij-frants-kulchitskij-ukrayinets-shho-navchiv-yevropu-piti-kavu/>

Дмитро Осецький
студент III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

ОСОБА ПЕТРА І В ІСТОРІОГРАФІЇ XVIII – ПОЧ. XIX СТ.

Петро І відноситься до числа найбільш значущих постатей російської історії. Увага до його особистості та різноманітної діяльності не слабшає. Згідно з оцінкою, висловленою сучасними науковцями, одні тільки державні перетворення Петра І це - «грандіозна, глибока реформа, що змінила суть устрою та функціонування державної машини на довгі десятиліття». При цьому підкреслюється, що багато принципів, закладених Петром І в основу реформованої ім держави, «проіснували століття і мають значення до сьогодні». Мета нашої статті – проаналізувати російську історіографію кінця XVIII - початку XIX ст.

Історична література даного періоду аналізує місце Петра Великого в суспільній свідомості того часу, містить громадську думку стосовно особи Петра І та його царювання, розкриває поступову зміну історичної думки від прославлення Петра І до критики його діяльності.

Значним дослідженням, пов'язаним з питаннями вивчення особи Петра І та його епохи є 6-ти томне видання «История царствования Петра Великого» М.Г. Устрялова [2]. Сподвижник Петра, канцлер І.І. Головін стверджував, що тільки завдяки першому російському імператору його піддані «з темряви нікчемності і невідання вступили на театр слави і приєдналися до освічених держав європейських» [3]. Такий погляд надовго стає домінуючим у російській історичній літературі, присвяченій Петру І. Разом з тим сама епоха перетворень першої чверті XVIII ст. дала поштовх розвитку історичних знань. Саме тоді робляться перші спроби опису петровського царювання, намічається поступовий відхід від провіденціалізму до раціонального пояснення історичних подій, пошуку їх причин в діяльності самих людей, перш за все монархів.

У другій половині XVIII ст. накопичуються передумови, що ведуть до змін в трактуваннях особистості та діяльності Петра І. Починали позначатися довготривалі наслідки петровських перетворень, що сприяли появі нових людей – освічених, талановитих, самостійних, ініціативних. В епоху Катерини II відбувається зростання національної самосвідомості, що веде до розвитку історичної науки. У контексті змін, що відбуваються спадкоємність з петровської епохою починає усвідомлюватись освіченими людьми того часу з набагато більшою повнотою. Інтерес до національного минулого, в тому числі і до епохи петровських перетворень, зростає під

впливом ідей просвітництва. Політичним ідеалом для просвітителів виступає освічений монарх, головне джерело благодіянь для простого, неосвіченого народу. Дослідники зазначають, що сам генезис особистості в Росії відбувався лише в середовищі дворянства, яке отримало на той час законодавчі гарантії своїх прав і привілеїв.

Ще одна риса катерининського часу має пряме відношення до поширення історичних знань взагалі і – про Петра I зокрема. Це період, коли до вивчення минулого звертаються не тільки дворяни, а й вихідці з інших станів. Один з них – курський купець Іван Іванович Голіков (1735-1801), який здобув широку популярність як автор багатотомних творів про Петра I [4]. В його працях відсутнє критичне ставлення як до свого героя, так і до використаних матеріалів. Але значення праць Голікова в розвитку історіографії визначався не стільки їх традиційно-апологетичною спрямованістю, скільки їх змістовністю, великою кількістю різноманітних фактів і переказів з епохи Петра, а також тим винятковим за мірками часу громадським резонансом, який вони викликали відразу ж після виходу в світ. Якщо рівень розвитку масової історичної свідомості є одним з основних факторів розвитку історіографії, то слід визнати особливу заслугу Голікова в пробудженні читацького інтересу до історії Російської імперії. Поодинокі опоненти швидкого прославлення Петра I вперше з'явилися серед людей дворянсько-бюрократичної еліти катерининської доби. В їх працях звичайне захоплення перетворювачем Росії поєднувалося зі спробами критичного осмислення та аналізу його діяльності.

Ряд дуже гострих висловлювань такого роду належить княгині Катерині Романівні Дашковій (1743/1744-1810). Її погляд на царя-реформатора відбивав реалії «катерининського століття», з висоти досягнень якого, багато в чому підготовлених саме реформами першої чверті XVIII ст., вельможна та освічена княгиня розмірковувала і про «великі завоювання» допетровської Росії, і про її забезпеченість « всіма джерелами сили і багатства», і про «невігластво і дурість європейських народів», своєчасно не помітили всього цього [5, с.172-174].

Характеристика особистості і діяльності самого Петра I також була дана Дашковою з позицій свого часу та свого кола. Недоліки виховання, буйство пристрастей, жорстокість, грубість, самовладдя, надмірне захоплення всім іноземним, як і простим ремеслом, на шкоду «добрих рис наших предків» і найпершим обов'язків государя, вже ніяк не відповідали рисам ідеального монарха в століття освіченого абсолютизму Катерини II [5, с.172-174]. Дашкова цілком чітко означила ідею про наявність в історії Росії менш болючої альтернативи Петровським перетворенням. Про шкоду насильства, застосованого Петром I стосовно народних звичаїв, традицій та обрядів, і про те, що поступово під впливом часу та обставин,

самі пособи, могли відбутися потрібні зміни «в народних засадах і образах розуміння», писав Іван Микитович Болтін (1735-1792) [6, с. 350].

Особливе місце в становленні російської історіографії Петра I і його епохи належить князю Михайлу Михайловичу Щербатову (1733 - 1790). Незважаючи на суперечливість даних князем оцінок особистості та діяльності Петра I, їх залежність від станових образ і пристрастей [7, с. 40-60], саме Щербатовим ця тема вперше в російській історіографії формулюється як проблема, що вимагає рішення з позицій історизма. Найвиразніше проблемний характер теми розкривається Щербатовим в роботі «Рассмотрение о пороках и самовластии Петра Великого» (1782) [8, с. 23-50]. Вже само формулювання питання в назві, як зазначав Мезин, була абсолютно непривабливим для попередників Щербатова [7, с. 46], який сформулював найважливіший принцип історичної критики: розглядати факти, «узгоджуючи» їх «з обставинами часу». Тому навіть натяк про можливість альтернативного шляху розвитку країни без петровського «самовладдя» історик повністю відкидав. Потрібно відмітити, що змальований Щербатовим портрет Петра I як людини та державного діяча відбивав певною мірою власні уявлення князя про належний характер стосунків монарха з підданими. Праці Щербатова тривалий час залишалися ненадрукованими, а в опублікованих творах, як і раніше панував апологетичний тон. В літературі такого роду вже під кінець століття виникають помітні нововведення, змінюються мова та характер письма.

У 1791-1792 рр. в «Московському журналі» починають друкуватися «Письма русского путешественника» Миколи Михайловича Карамзіна (1766-1826) [9], в яких автор висловив не тільки загальне захоплення Петром I, а й особисте почуття вдячності йому, причетності до його справі, яке об'єднувало його з Щербатовим та багатьма іншими освіченими російськими людьми тієї епохи. В кінці XVIII ст. петровська політика європеїзації Росії представлялася Карамзину розумною та такою, що повністю відповідає завданням свого часу, суворі та радикальні заходи царя-реформатора - цілком обґрунтованими, спроби ж знайти в історії Росії якусь альтернативу Петру I викликали нерозуміння та опір [9, с. 416]. У «Листах» ми бачимо властиву більшості освічених російських людей ХУІІІ ст. апологію Петра I, апологію без роболіпства, виконану новою літературною мовою – мовою російської культури майбутнього століття. Її наступ ознаменувався в Росії початком нового царювання і першою в історії країни спробою надати політиці модернізації «зверху» продуманий, багатосторонній характер [9, с. 418]. Суперечливе бачення ролі Петра I, з одного боку-руйнівник основ національного життя, з іншого-цар реформатор було властиво для покоління освічених людей поч. ХІХ ст.

Список використаних джерел та літератури:

- 1 Анисимов Е.В. Государственные преобразования и самодержавие Петра Великого в первой четверти XVIII века. СПб., 1997. С. 3-4.
- 2 Устрялов Н.Г. История царствования Петра Великого. Т. 1. Господство царевны Софьи. СПб., 1858. С. XI - LXXXVIII.
- 3.Миронов Б.Н, Социальная история России периода империи (XVIII-начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. В 2-х т. СПб., 1999.
4. Голиков И.И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам [В 12 ч.]. М., 1786-1789.
5. Дашкова Е.Р. Записки княгини Е.Р. Дашковой. М., 1990. С. 172 - 174.
6. Болтин И.Н. Примечания на историю древняя и нынешняя России господина Леклерка. СПб., 1788. Т. II. С.350, 363.
7. Мезин С.А. Освещение деятельности Петра I с позиций консервативного дворянства (М. М. Щербатов) // Историографический сборник. Вып. 13. Саратов, 1987. С. 40-60.
8. Щербатов М. М. Рассмотрение о пороках и самовластии Петра Великого (1782) // Щербатов М. М. Сочинения. В 2 т. СПб., 1898. Т. X С. 23-50.
9. Карамзин П. М. Письма русского путешественника // Избранные соч. в 2 т. Том 1. М.-Л., 1964. С. 416, 418.

Павло Кемський

студент III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. *Г. А. Міщук*)

ПЕРШЕ СЕРБСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1804-1813 РР.

У багатовіковій історії сербського народу існувало безліч трагічних подій і моментів, коли на чашу ваг було поставлено його майбутнє. Особливий інтерес становить історія Сербії XIX ст., яке стало часом докорінних змін, переходом від турецького рабства та гноблення до повної незалежності.

Метою статті є аналіз розвитку подій, що привели Сербію до автономії. Цей складний процес проходив у нерозривному зв'язку з європейськими міжнародними відносинами та політикою великих держав. Важливе значення в історіографії даної проблеми має питання про роль Першого сербського повстання 1804-1813 рр. у стосунках Сербії з

великими європейськими державами. Тут, насамперед, необхідно відзначити роботи М.В. Белова, І.С. Достян і В.П. Грачова, в яких досліджено комплекс питань пов'язаних не тільки з розвитком сербського руху, але і коло проблем присвячене відносінам великих держав з сербського питання.

Ситуація в Османській імперії в кінці XVIII ст. була критичною: країна без успіху вела війну з Росією, на околицях імперії панувала анархія. Після смерті султана Абдул-Хаміда I на трон зійшов Селім III з наміром реорганізувати державу. Одним з головних починань Селіма III стало розформування війська яничар, які до цього часу стали неефективними і були загрозою для існування імперії. Белградський пашалик був османською територією, прикордонням з Австрійською імперією. Для стабілізації ситуації в Белградському пашалике та залучення сербів на сторону реформ, султан Селім III своїми розпорядженнями дарував місцевому населенню окремі привілеї. Зокрема, було розширено місцеве самоврядування сербських князів, а для боротьби з яничарами, вигнаними з пашалика, було дозволено сформувати 15-тисячний сербський корпус.

У листопаді 1803 р. султан дав дозвіл сербам і туркам-спагіям на спільний виступ проти яничар. Почалася мобілізація, яку з сербської сторони очолили Георгій Петрович Карагеоргій і Алекса Ненадовіч [2, с. 16]. Яничари у відповідь вчинили різанину князів, винищивши за різними даними від 70 до 150 чоловік, що і послугувало безпосереднім поштовхом до початку Сербського повстання.

14 лютого 1804 р. на зборах сербських старійшин в Орашаце керівником повстання був обраний гайдук Карагеоргій. На першому етапі повстання султанська влада в основному підтримувала сербів в боротьбі проти диктатури яничар. На допомогу повстанцям було відправлено військо візира боснійського пашалика Бекір-паші. Одночасно сербські повстанці направили лист російському послу в Константинополі А. Я. Італінському з проханням про підтримку [3, с. 61].

У червні-липні 1804 р. яничарські начальники були повалені, законна влада султана на території Белградського пашалика була відновлена. Однак, хвилювання та сутички між сербами та залишками яничар тривали, що призвело до нового підйому повстання.

На початку другого етапу повстання повстанці проголошують вимоги надання широкої політичної автономії Белградському пашалику в складі Османської імперії, залежність від якої повинна була проявлятися лише в сплаті данини та участі сербів в війнах з ворогами імперії. У серпні 1804 на зборах старійшин на Врачаре було вирішено просити Росію про допомогу гарантувати цей новий статус. Ідеї сербів знайшли підтримку у

імператора Олександра I – Росія стала офіційним патроном сербів в боротьбі за автономію.

Наприкінці квітня 1805 р. зібралася нова скупщина, на якій було складено прохання султану, що містила умови сербів. Керівником придушення сербського заколоту був призначений Хафіз-паша. 8 серпня 1805р. в ході битви біля с. Іванковац сербські формування розбили 15-тисячне військо Хафіз-паші і поранили пашу[2,с.20]. Після цього серби були офіційно оголошені бунтівниками, а всі мусульмани імперії були покликані до священної війни потів них. Протягом року війська повстанців поступово займали землі Белградського пашалика та місцями заходили на суміжні з пашаликом території, також населені сербами.

На початку серпня 1806 р. повстанці здобули ще одна перемогу в битві при Мішарей, яка зірвала плани ліквідувати заколот силою. Влада імперії, в ситуації, підготовки нової війни з Росією, була змушена піти на компроміс і 3 серпня 1806р. уклали в Константинополі з сербами Ічков мир, названий по імені сербського уповноваженого на переговорах Петара Ічко. Згідно з цим документом, Туреччина погоджувалася вивести війська з території Белградського пашалика, крім 500 турків, яких залишили охороняти фортеці в Белграді, Смедерево, Шабац і Ужице. Керівництво гарнізонами цих фортець здійснював белградський паша, який був також посередником в передачі данини. Збір податків і адміністративне управління на всій території пашалика передавалося в сербське управління [1,с. 57].

Початок російсько-турецької війни і введення російської армії в Румунські князівства привели до нового спалаху сербського повстання - 14 січня 1806 р. війська повстанців під керівництвом Карагеоргія взяли фортецю Белграда.

Незважаючи на те, що 15 січня 1807 р. султан ратифікував «Ічков мир», протистояння між офіційною владою та сербами все наростало. Значну роль відіграла російська дипломатична та матеріальна допомога. 23 лютого 1807 р. під тиском повстанців, Белградську фортецю залишає Сулейман-паша з залишками турецького гарнізону. Одночасно в Белграді і Шабаці стався погром турецького населення.

Скоєні сербами насильства остаточно розірвали контакти повстанців з офіційною владою імперії. Гасло про сербську автономію в рамках імперії замінила вимога незалежності Сербії. Навесні 1807 в Константинополі стався державний переворот - яничари скинули султана Селіма III і привели до влади Мустафу IV.

17 червня 1807 р. російський загін чисельністю 1000 чоловік переправився на правий берег Дунаю, з'єднався з сербами і почав облогу фортеці Неготін.

25 червня 1807 р. Росія уклала з Французької імперією Тільзітський мир, за яким зобов'язалася припинити військові дії на Балканах, 2 серпня 1807 р. уклала з Османською імперією Слободзейське перемир'я [3,с. 110]. Бойові дії між Росією та Туреччиною були припинені, але перемир'я не поширювалося на повсталих сербів.

Восени 1807 р. в обстановці перемир'я новий султан зробив спробу врегулювати відносини з сербами, надавши їм бажану автономію. Навесні 1808 р. серби вели перемовини з владою Австрійської імперії, але вони закінчилися безрезультатно.

Наприкінці листопада 1808 р. у селі Топола Карагеоргій був оголошений верховним правителем Сербії зі спадковою владою.

22 березня 1809 р. російські війська під командуванням А. А. Прозоровського відновили бойові дії проти турків, про що негайно був сповіщений Карагеоргій. Серби розпочали наступ одразу за чотирма напрямками: на схід - на Відін, на південний схід - на Ніш, на захід - до Боснії і на південний захід – в Старі Влахи.

6-12 січня 1811 р. в Белграді відбулася засідання скупщини, на якій було оголошено про верховну спадковість влади Карагеоргія та утворено уряд з 6 міністрів[2,с. 36].

2 жовтня 1811 р. російські війська завдали поразки туркам у Рущука, що змусило останніх піти на переговори. 16 травня 1812р. було укладено Бухарестський мирний договір між Росією і Туреччиною. Особливою статтею договору обмовлялася амністія сербським повстанцям і автономний статус Белградського пашалика, деталі якого повинні бути обговорені в ході сербсько-турецьких переговорів. Переговори не дали результатів і в липні-вересні 1813 р. в ході наступу турецьких військ, повстанські сили були розгромлені. Незважаючи на обіцянку амністії та прощення Османська імперія жорстко розправилася з учасниками повстання. Повстання зазнало поразки. Головним його підсумком стало те, що вперше за кілька століть Османська імперія в міжнародному документі, яким є Бухарестський мирний договір 1812 р., визнала право сербів на автономію.

Список використаних джерел та літератури:

1. Белов М.В. Первое сербское восстание 1804-1813 гг. и Россия: события, документы, историография. Нижний Новгород: Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, 1999. 159 с.
2. Грачев В. П. Балканские владения Османской империи на рубеже XVIII–XIX вв. (Внутреннее положение, предпосылки национально-освободительных движений). М.: Наука, 1990. 198 с.
3. Достян И. С. Борьба сербского народа против турецкого ига XV – начало XIX в. (отв. ред.: С. А. Никитин). М. : Изд-во АН СССР, 1958. 195 с.

Артур Левицький
учень 11-го класу
Пулинської ЗОШ Житомирської області
(науковий керівник: вчитель історії
Ю. В. Грабовський)

ПОЯВА НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ НА ПУЛИНЩИНІ

Найдавніші повідомлення про заселення німцями Волині, в тому числі і житомирського Полісся сягають IX століття. Переважно це були вихідці із Баварії. Поступово до торговців із Баварії приєднувалися й інші колоністи з Австрії, Саксонії, Селезії. Переважно німці прибували до нас із торговою та місіонерською місією. Їх торгові візити продовжувались і в X-XI століттях. Про це свідчать численні знахідки археологами на Поліссі германських динаріїв та вендок. І напевне, що такі поодинокі відвідини і стали кроками до перших германських поселенців на Поліссі [1, арк. 24].

В часи Галицько-Волинського князівства німецьких майстрів запрошував на Полісся князь Данило. Вони розбудовували Волинські міста, так як мали неабиякий інженерний хист. Для заохочення переселенців Волинські князі залишали за ними ряд пільг, передбачених Магдебурзьким правом [2, арк. 5].

На Пулинщині німецьких колоністів приваблювали значні території необроблених земель та низька їх вартість в порівнянні з іншими регіонами. Процес колонізації розпочався у XVІІІ столітті, проте кількість німецьких колоній особливо швидко зростала в другій половині ХІХ століття. Німецькими поселенцями на Пулинщині було засновано цілий ряд колоній-поселень, Ліденталь (сучасне с. Липовка), також Гаймталь (Ясенівка), Фрайнвальд (Слобідка), Альт-Олександрівка (с. Стара-Олександрівка), Блюменталь (Цвітянка), Грюнталь (с. Зелена-Поляна), колонія В'язовець (с. В'язовець), де збереглась до наших днів будівля німецької кірхи (додаток 1). Про сліди німецьких колоній говорять німецькі некрополі, які за часів радянської влади були спалювані, пам'ятники використовувалися як будівельний матеріал (додатки). Відповідно до статистичних документів у Пулинській волості на 1887 рік проживало 54 % німців від загальної чисельності населення волості [3, арк. 7].

Наслідком німецької колонізації стало швидке зростання масштабів німецького землеволодіння та землекористування.

Про значну чисельність населення містечка Пулинисвідчить велика кількість німецьких господарств. Так, згідно архівних

документів на 1915 рік були господарства Людвика Майера, Ернста Дрея, Ебштейна, Аврум Арона, Ернста Фута, Тайерра.

Висока заболоченість вимагала проведення меліоративних робіт. Вміло прокопаними рівчакми («хвосами») господарі досить швидко знижували рівень ґрунтових вод на своїх наділах. Коли виникала потреба робити великі меліоративні канали й рови, їх копали усією громадою. Зайва вода, якщо таке траплялося, з усіх садиб збігала у водоймище, що називалося «лужок», а звідти – у річки.

Кожен господар вів своє господарство індивідуально, хоча землю часто орендували колективно. Значна частина колоністів вела хуторну (фермерську) систему ведення сільськогосподарського виробництва [4, с.54].

У 90-х роках ХІХ ст. були введені чотирьох - та п'ятиплічні системи, що стало значним прогресом у структурі агротехнічних знань і важливим фактором підвищення врожайності та раціонального використання земель. У господарствах з'явилися залізні лопати і вила, залізні плуги, жниварки і молотарки з кінським приводом, дволемішні плуги, культиватори, рядові сівалки, кінні граблі, залізні борони, віялки, вози на залізних осях та інші досконаліші знаряддя [5, с. 12].

Великого значення надавали вони й удобрюванню полів, для чого використовували головним чином гній. Для його одержання намагались утримувати достатню кількість худоби, не лінувались возити його навіть з недалеко розташованих міст. Добривом служив також попіл від спалених залишків лісу.

Найбільше площ відводили під жито, менше - під ячмінь, овес, просо, гречку. Значне та важливе місце в господарстві займала картопля, під яку відводилися великі площі. При потребі сіяли також велику кількість кормових буряків, гороху, рапсу, льону, коноплі, з багаторічних трав – конюшину, тимофіївку тощо. Зерно, призначене для продажу, очищали дуже ретельно, щоб продати якомога дорожче. Частину урожаю продавали відразу, частину – пізніше, коли ціни зростали.

Від реалізації зернових колоністи отримували чи не найбільшу статтю своїх прибутків.

Потреби колоністів в овочах і фруктах забезпечували ще дві галузі землеробства – городництво і садівництво. Німці багато займалися і садівництвом. Наприклад, у господарстві Рудольфа Вольферта з колонії Цвіт'янка Пулинської волості город займав 1200 сажнів, сад 600 сажнів, у ньому росло 16 яблунь, 16 вишень і 18 груш [5, с. 48].

Кожен господар утримував кілька голів великої рогатої та дрібної худоби, коней, свиней, домашніх птахів. Причому кількість худоби в господарствах колоністів постійно зростала [6, с. 4].

Молоко забезпечувало широкий вибір продуктів його переробки, які відігравали важливу роль у харчовому раціоні сімей, а надлишки продавались на ринках, приносячи додаткові прибутки. Велику увагу приділяли німці конярству, і їхні коні відрізнялись від коней місцевих селян доброю вгодованістю і витривалістю. Свинарство у колоністів розвивалось настільки, наскільки необхідно було забезпечити їхні сім'ї салом і м'ясом, а також наскільки вистачало кормів та відходів харчування для відгодівлі свиней. [6, с.72].

Але, незважаючи на аграрний характер німецької колонізації, на Пулинщині серед колоністів розвивалися й інші господарські заняття. Найбільш розвинутими були: обробка деревини, ковальське, гончарне, ткацьке, шевське ремесла.

Працювали парові млини, що належали О. Штангауцтаєру, Барцу та іншим, суконна майстерня, господарем якої був Пейтер.

У 1908 р. в Пулинах діяли пивоварні заводи власника Білека, який виробляв 807 відер пива та пивний завод Янця, що виробляв 1618 відер пива [9, с. 32].

Значна частина населення займалася ткацтвом, обробкою дерева, виготовленням виробів з лози.

Нарешті слід відзначити, що в передвоєнні роки в середовищі волинських німців-колоністів почав поширюватися кооперативний рух. Яскравим прикладом цього явища було утворення товариства споживачів у колонії Гаймталь (сучасне с. Ясенівка) [8, с. 56].

Таким чином, німецька колонізація Пулинського району другої половини ХІХ ст. була обумовлена цілим комплексом різноманітних причин: економічних, релігійних, політичних, соціально-правових, психологічних, природно-географічних. Безумовно, головними були економічні, але пояснювати значні міграційні рухи лише ними було б недостатньо і однобоко. В даному випадку існувала ціла група причин, серед яких були головні (визначальні) і другорядні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 371.
2. ДАЖО. Ф. 58. Оп. 1. Спр. 1050.
3. ДАЖО. Ф. 118. Оп. 19. Спр. 340.
4. Велика Волинь: минуле і сучасне. Матеріали міжнарод. наук. історико-красназавчої конференції. Хмельницький, 1994. 54 с.
5. Давидюк В.Д. Сторінки історії Червоноармійщини. Житомир: П.П. Евенко, 2004. 30 с.

6. Данілічева В., Леонова Л. Німецькі поселення на Волині // Сім днів. 1996. 17 серпня.
7. Костюк М. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX століття) Тернопіль 2003. 65 с.
8. Кулінич І.М. Українсько-німецькі історичні зв'язки. К., 1969. 182 с.
9. Німці в Україні: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик (1917–1941 рр.). К., 1998. 159 с.

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ У XX – XXI СТ.

Наталія Кузь

студентка V курсу факультету
історії, етнології і права Вінницького державного
педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. М. Кравчук**)

ВИНИКНЕННЯ СЛОВАЦЬКОГО ПИТАННЯ У 1918-1919РР.

Не одне десятиліття увагу істориків привертає державне відродження слов'янських народів, внаслідок Першої Світової війни та розпаду Австро-Угорської імперії. Не є винятком і утворення Чехословадської республіки, це була держава чехів і словаків, але вже у ній виник конфлікт. Тому його врегулювання у рамках самостійної Чехословацької держави було складним політичним завданням.

Питання утворення Чехословаччини та становище словаків у 1918-1920 рр. неодноразово висвітлювалося в історіографії. Низку питання зазначеної теми висвітлено у працях О. Кравчука, І. Шніцера, О.Б. Потапова, А.С. Устименко, А. Мотушко та багатьох інших дослідників.

Мета статті – висвітлити причини виникнення словацького питання у 1918-1919 рр.

Виникнення незалежної держави Чехословаччини стало наслідком революційних подій, призвела які Перша світова війна та розпад Австро-Угорської імперії [1, с. 224].

Вирішальна для проголошення незалежності чехів і словаків подія сталася 28 жовтня 1918 р. У цей день уряд Австро-Угорщини оголосив про свій намір укласти перемир'я з державами Антанти, тим самим визнавши свою поразку. Празький Національний комітет, який взяв у свої руки цивільну та військову адміністрацію, оголосив про створення незалежної держави. На комітет було покладено функції тимчасового уряду[2, с. 503; 3, с. 1-4].

14 листопада 1918 р. у Празі відбулося урочисте засідання Національних Зборів. ЧСР проголошувалася демократичною республікою. Першим президентом її був одноголосно обраний Томаш Масарик. Був затверджений склад уряду, узгоджений ще в Женеві. Він отримав назву кабінету «загальнонаціональної коаліції». Його очолив лідер національно-демократичної партії К.Крамарж.

У Словаччині повноважним міністром з широкими повноваженнями був призначений В.Шробар [14, с. 453].

Головною проблемою тогочасної ЧСР було вирішення кордонів, адже їх не визначеність призводила до серйозних конфліктів із сусідніми державами. Остаточного рішення про кордони вирішувалося на Паризькій мирній конференції 1919 р. ЧСР на ній представляв прем'єр К.Крамарж і міністр закордонних справ Е.Бенеш. під час конференції були підписані мирні договори країн Антанти з переможеними Німеччиною, Австрією та Угорщиною. Вони підводили ризик під військовим конфліктом і закріплювали новий територіальний устрій Європи. Кордони ЧСР були встановлені Версальським (1919 р.), Сен-Жерменським (1919 р.) і Трианонським (1920 р.) договорами [6, с. 440; 8, с. 248].

В офіційному трактуванні ЧСР виникла, як «чехословацька» держава, у якій дві «гілки» єдине ціле - «чехословаки» - становили «чехословацький народ», як національно-політичну категорію. На її основі будувалося громадянське суспільство республіки. За розрахунками творців «теорії чехословакізму», у майбутньому повинна була виникнути «етнічна єдність». Вони виходили з мовної близькості двох народів, але випускали з поля зору відмінності історичного розвитку і культурних традицій. Концепція «чехословакізму», безумовно, мала політичний підтекст [10, с. 287-289].

У новій державі чехи становили половину всього населення і лише разом зі словаками (близько 2 млн.) утворювали помітну більшість - близько 8,8 млн. людей. Таким чином «чехословаки» у ЧСР вважалися державотворчим народом. Німецька, угорська, польська частини громадян республіки отримали статус національних меншин. Русинам (так в ЧСР називали українців Підкарпатської Русі) було обіцяно територіальну автономію. Найбільш розвинену соціальну структуру мало німецьке населення, воно відрізнялося великою часткою зайнятості у промисловості. Найбільш відсталою областю була Підкарпатська Русь, яка поступалася за рівнем і соціально-економічним розвитком Словаччині [13, с. 453].

Незважаючи на те, що словаки змирилися з об'єднанням із Чехією, вони мріяли про свою власну державу, тому виникло «словацьке питання».

Популярна у Чехословаччині, словацька народна партія Андрія Глінки, клерикальна за своєю суттю, з самого початку постала в опозицію до чехословацької влади, зайнявши автономістську позицію, яка еволюціонувала в негативістську. У 1921 р. «глінківців» відділилися від чеської католицької партії, а в 1922 р. внесли до парламенту перший проект автономії Словачії. Аж до Мюнхена (1938 р.) ця вимога була для «глінківців» своєрідним «символом віри». Це, а також акцентування уваги свого електорату на національному питанні, підігрівало в Словаччині не

тільки автономістські, а й сепаратистські настрої, аж до виходу зі складу ЧСР [12, с. 9].

Наслідком невирішеності словацького питання на першому етапі становлення республіки стала актуалізація економічних, соціальних, культурних проблем. Тому згодом це питання переросло з внутрішньополітичного у зовнішньополітичне.

В державі відчувалася явна асиметрія. Словаки помітно поступалися чехам за багатьма показниками, у тому числі й економічним: Словаччина була країною переважно аграрною, тоді як Чехія – промислово-індустріальною. Однак створення Чехословацької держави і для чехів, і для словаків було позитивним явищем, хоча б тому, що ЧСР позиціонувала себе як слов'янська держава. У Конституції, яка офіційно закріпила в країні ідеологію чехословакізму, говорилося про «чехословацьку мову», представлену в чеській і словацькій формах, які вважалися рівноправними. В результаті цього в Словаччині, через століття, сміливо заговорили рідною словацькою мовою [12, с. 9; 13, с. 453].

З самого початку 1920-х рр. в адміністрації відбувалася чехословакізація, з якою словаки спочатку мирилися, широко вважаючи, що чехи намагаються допомогти своєму менш пристосованому до політичного життя «слов'янського брата». Варто зазначити, що ідеологію чехословакізму серед словацьких партій підтримували лише аграрії та соціал-демократи.

Чехословацька республіка змогла докорінно змінити відносини між двома народностями. Демократичний політичний устрій, розвиток багатопартійної системи і громадянського суспільства, відкриття небувалих до тих пір можливостей для реалізації національних устремлінь словаків, функціонування системи освіти і освіти на національній мові, розквіт культурного життя, економічний прогрес, дотримання прав громадян незалежно від їх національності, віросповідання і політичних переконань – все це стало переломним моментом в житті словацької громади [14, с. 453].

Таким чином, утворення в 1918 р. незалежної Чехословацької республіки та перший етап її існування пройшов через багато труднощів, які сприяли зростанню національної самосвідомості словаків.

Прийнята в країні ідеологія чехословакізму, яка зіграла на початковому етапі позитивну роль, в подальшому стала гальмом для ефективного вирішення словацького питання. Творці «чехословакізму» вважали за краще об'єднання цих двох країн, адже так легше було подолати всі повоєнні труднощі та створити могутню державу у Європі. Але вони не взяли до уваги те, що для цього потрібна спільна праця обох націй [10, с. 287-289].

Боротьба словаків проти «чехословакізму», вимоги надання автономії Словаччині спричинили виникнення «словацького питання» та однієї із національних внутрішньо-політичних проблем Чехословаччини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бобраков-Тимошкин А. Проект «Чехословакия»: конфликт идеологий в Первой Чехословацкой республике (1918-38) // Новое литературное обозрение. 2008. С. 224.
2. Ванечек В. История государства и права Чехословакии: [перевод с чешского]. Москва: Юридическая лит., 1981. 503 с.
3. Омельченко. Г. «Свято 28 жовтня в Чехословаччині» // «Чесько-Українська Книга». URL: <http://diasporiana.org.ua/miscellaneous/18912-omelchenko-g-svyato-28-zhovtnya-v-chehoslovachchini>.
4. Ряболус В. М. Діалог та дискусія як принципи філософії демократії Томаша Гарріга Масарика // Панорама політологічних студій. 2012. №9. С. 68.
5. Шніцер І. «Мартинська декларація 1918 року та її місце і роль в історії словацького народу» // Поліграфцентр «Ліра». 2014. С. 30-37.
6. История Чехословакии. М.: Издательство АН СССР, 1956. Т. 1. 440 с.
7. Корнеев С. А. Словакия в составе Чехословакии: проблема политического статуса в 1918-1970 гг. Москва, 2008. 250 с.
8. Кравчук О.М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918–1929 рр. Вінниця: Едельвейс і К, 2008. 248 с.
9. Краткая история Чехословакии. Москва, 1988. 480 с.
10. Потапова О. Б., Устименко А. С. Роль концепції «чехословізму» у формуванні чехословадської нації // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2017, вип. 48. С. 287-289.
11. Поп Ю. І. Перша світова війна і чеська політична програма // Перша світова війна і слов'янські народи. Матеріали міжнародної наукової конференції 14-15 травня 1998. Київ: 1998.
12. Хмел Р. Словацкий вопрос в XX в. // Опыт демократических преобразований в Словакии. Братислава, 2007. С. 9.
13. Марьина В. В. Чехия и Словакия в XX веке: очерки. Москва: Наука, 2005. 453 с.
14. Яровий В. Історія західних та південних слов'ян. Київ, 1996. 453 с.

Михайло Венедчук
студент I курсу факультету
інформаційно-комп'ютерних технологій
Житомирського державного технологічного університету
(науковий керівник: к. і. н., доц. **М. Е. Кругляк**)

СИМОН ПЕТЛЮРА І ЄВРЕЇ

25 травня 1926 року у Парижі єврейський анархіст Самуїл Шварцбард убив голову Директорії УНР Симона Петлюру. На процесі обвинувачений заявив: він помстився Петлюрі за єврейські погроми, до яких нібито той був причетний. Самого вбивцю можна було зрозуміти – під час подій 1918–1920 років терорист втратив усю родину, яку позвірячому закатували погромники.

В антиєврейських погромах (1917–1921) на території колишньої Російської імперії вбили щонайменше 50 тисяч євреїв. Це відбувалося переважно в Україні, яку лідер УНР Симон Петлюра проголошував своєю. Чи винен Петлюра у цих смертях й чи не був безпосереднім організатором їх?

Париж. 1927 рік. Судять убивцю – єврейського годинникаря Самуїла Шварцбарда. Вбивцю виправдають. Його вчинок розцінять як «вираження праведного обурення» й «законної помсти». Процес над убивцею перетвориться у суд над вбитим. Завдяки судовому процесу Петлюру на все життя затаврують як організатора масових убивств євреїв в Україні. Але чи так це?

1917 рік. Царя скинуто. Більшовики влаштовують переворот. Російська імперія розпадається. За контроль над Україною борються УНР, червоні, білі, поляки та безліч інших сил. Країна тоне в хаосі й безвладді. Починається громадянська війна. Масові єврейські погроми стають повсюдними: будинки й майно нищать, грабують, багатьох євреїв вбивають. Серед них і 15 родичів вбивці Петлюри – Самуїла Шварцбарда [3].

Чому євреї стали мішенню? В ті часи сприйняття євреїв чужинцями було поширеним явищем. Нехристияни, не працюють на землі, химерно одягаються, мають дивні звичаї, живуть відокремлено. Загалом євреї були чи не найупослідженішим народом в Російській імперії: вони не могли жити, де хотіли, а лише у так званій «смузі осілості»

Починається громадянська війна. Саме євреї стали для воюючих сторін легкою здобиччю. Беззбройна меншість, яку можна безкарно грабувати й убивати.

Як стверджують дослідники, у погромах проти євреїв брали участь всі: російська царська армія, Біла армія, Червона армія, проукраїнські

війська, німецькі й австрійські війська, польська армія, незалежні отамани й просто бандити. Варто зазначити, що вояками цих формувань були колишні піддані імперії. Кожна воююча сторона підозрювала євреїв у зраді. І саме цим виправдовувала свої звірства й пограбування.

Статистиці вже 90 років. Її склав єврейський дослідник Нахум Гергель. А вона свідчить, що в погромах в Україні у роки громадянської війни загинуло 50–60 тис. євреїв [4, р. 249. Статистика заснована на свідченнях очевидців, газетах. Багато дослідників стверджує, що розрізнити регулярні від нерегулярних частин УНР, залучених до конкретних погромів, часто складно. Тому визначення «армія Петлюри» досить неточне.

Наприкінці 1918 року Петлюра урочисто входить до Києва. Ще недавно він сидів у Лук'янівській в'язниці. А вже зараз разом із іншими лідерами Директорії здійснив успішний збройний переворот. Владу гетьмана Павла Скоропадського повалено. Основа повстанського війська, очолюваним Петлюрою, – отаманські підрозділи.

Петлюра зміг згуртувати цих людей навколо однієї мети – повалення режиму Скоропадського. Але невдовзі отамани вийшли з-під його контролю. Селян, підпорядкованих отаманам, не цікавили незалежницькі ідеї Директорії. Їм важливіше було отримати землю й нажитися. Після антигетьманського повстання одразу вибухають криваві єврейські погроми. Їхні виконавці переважно називають себе «петлюрівцями». На практиці ж вони лише номінально підпорядковані Директорії й не контролювані нею. Погроми набирають страшних обертів. «Нині в Україні кожен бандит називає себе «петлюрівцем» – таке зауважила в Україні французька делегація.

Директорія воює одночасно проти трьох армій – Червоної, Білої та Польської. Через два місяці від лояльної Петлюрі сотисячної армії лишилася лише п'ята її частина, бо багато хто переходить на бік супротивника.

Петлюра постійно відступає. Навіть коли влада Директорії обмежувалася тільки територією навколо Кам'янця, погроми в Україні не вщухали.

На думку Сергія Єсельчика, вважати уряд УНР відповідальним за погроми – це спрощення історії тому, що населення, яке постраждало, не могло розрізнити регулярні частини армії УНР та загони різних отаманів. Український уряд не спромігся рішуче зупинити погроми на території, яку проголошував своєю. У цьому може полягати відповідальність Петлюри. Але, на відміну від Білої армії, антисемітської пропаганди уряд УНР не проводив і погроми засуджував. Але традиційний західний стереотип Петлюри-погромника абсолютно несправедливий [2].

Чи був Петлюра антисемітом? Жодних підтверджених фактів чи висловлювань антисемітського характеру історики в нього не знайшли. Натомість відомо, що під час навчання у семінарії він не раз ставав на захист євреїв. За це отримав прізвисько «єврейський батько». Пізніше, видаючи свій журнал, Петлюра публікував позитивні статті про євреїв. Крім того, в уряді Петлюри існувало ціле міністерство з єврейських справ. Перше подібне в усій Європі Уряд Петлюри виплачував постраждалим від погромів євреям великі грошові компенсації. У документах вказано, що Петлюра засуджував єврейські погроми. Його грізні заяви в певний момент стримували погромників. Але йти на відкритий конфлікт зі своїми військовими командирами Петлюра не наважився – кожен підрозділ був на вагу золота. Тому більшість таких наказів залишалася лише на папері. За різними свідченнями, за участь у погромах влада УНР стратила до сотні своїх бійців [5]. На думку американського дослідника Генрі Абрамсона, всі свідчення вказують, що Петлюра не був організатором погромів, однак він все ж має нести частину відповідальності за ці злочини як очільник держави, яку слабо контролював [1, с. 111].

Отож, повернімося до суду в Парижі. Він тривав близько року. За ним стежив весь світ. Лише після двадцяти чотирьох хвилин роздумів французькі присяжні виправдали Шварцбарда. Вбивство Петлюри визнали «законною помстою».

У 1954 році з трибуни Конгресу США виступив колишній агент НКВД – Петро Дерябін. Він заявив: Шварцбард – радянський агент і вбив Петлюру на замовлення Москви. Доказів, які б це підтверджували, поки немає. Але Шварцбард справді служив у Червоній армії. Український історик Андрій Руккас вважає, що Петлюра становив реальну загрозу для радянської армії, бо його не можна було дискредитувати через якісь фінансові махінації. В корупційні схеми теж не був залученим. Залишалася єдине – єврейські погроми. Петлюру ліквідували як людину і політика й водночас створили, завдяки судовому процесу, образ погромника й антисеміта [3].

Петлюра залишався єдиним лідером українського руху, який не припиняв боротьбу в еміграції. М. Грушевський повернувся до СРСР. В. Винниченко зосередився на літературній діяльності й одержував гонорари від радянської влади. П. Скоропадський не був популярним в Україні, а тому не становив загрози. Та, попри все, Симон Петлюра став для багатьох не жертвою радянської влади, для якої він, безперечно, був ворогом, а організатором єврейських погромів в Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абрамсон Г. Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917–1920). К. : Дух і літера, 2017. 320 с.
2. Єсельчик С. Трагічна сторінка Української революції: Симон Петлюра та єврейські погроми в Україні (1917–1920). Симон Петлюра та українська національна революція: збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України / упоряд. та передм. В. Михальчука. Київ: Рада, 1995.
3. Набока М., Джулай Д. Чи відповідальний Петлюра за вбивства 50 тисяч євреїв? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/molod-plus-symon-petlyura/29587636.html>.
4. Gergel N. The Pogroms in the Ukraine in 1918–21. *Yivo Annual of Jewish Science*. 1951. № 6.
5. Gilley Christopher. Beyond Petliura: the Ukrainian national movement and the 1919 pogroms. *East European Jewish Affairs*. 2017. Vol. 47. № 1. P. 45–61.

Ігор Макачук

студент IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. М. Білобровець**)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОТАМАНА ТРЕЙКА НА ВОЛИНІ В 1923 Р.

Незважаючи на завершення революційних подій 1917-1921 рр. на території України продовжував діяти рух опору радянській владі. Для радянських органів будь-який опозиційний збройний рух був бандитським. Проте вони вирізняли з-поміж нього бандитизм з петлюрівським забарвленням, або так звані політичні банди, основними мотивами діяльності яких були не жага до збагачення, а бажання звільнити рідну землю від окупантів. Цих повстанців від кримінальних бандитів також відрізняло те, що вони мали багаторічний досвід боротьби проти більшовиків, підтримку з боку населення, незадоволеного новою владою, підпільну мережу та зв'язок із закордонним повстанським штабом УНР який координував їхню діяльність.

Метою статті є дослідження діяльності отамана Трейка на Волині в період 1923 р., як важливої складової повстанського руху всієї України і цього регіону зокрема.

Про успішну повстанську діяльність Трейка в своїх спогадах відзначав один з найвідоміших повстанських діячів Поділля Яків Гальчевський. Серед сучасних дослідників, які вивчали життєвий шлях

Трейка і його боротьбу в контексті повстанського руху Правобережжя можна виділити: Калібеду Юрія та Стегнія Павла.

Джерельну базу дослідження склала низка справ з фондів Державного архіву Житомирської області (ДАЖО), що пов'язані з роботою різних радянських структур по боротьбі з бандитизмом на Волині у 1920-х рр.

Волинська губернія відігравала важливе значення для повстанців які переходили польсько-радянський кордон. У радянському звіті зазначалось, що політичний бандитизм на Волині мав особливе значення в прикордонній смузі завдяки зв'язку банд з закордоном [1, арк. 136].

Серед найвідоміших повстанських отаманів того часу, які продовжували свою діяльність станом на 1923 р. варто виділити отамана Трейка, який діяв в тому числі й на Волині. Цей повстанський ватажок мав значний досвід партизанської роботи і дуже детально планував свої повстанські рейди з Польщі на територію України. В 1923 р. один з його рейдів проходив територією Волині, про що свідчать радянські документи того часу.

Початок цього рейду зафіксували радянські прикордонні частини: «За свідченнями від начпоста № 4 24 травня в 2,5 верстах північно-східніше м. Кунева перейшла з польського боку банда в кількості 15 чоловік, озброєних гвинтівками, револьверами і бомбами, які мали на руках по 50 набоїв. З цієї банди затриманий один бандит. Після його допиту стало зрозуміло що банда очолюється Трейком і його помічником Карпенком. Банда перейшла кордон в районі Антоновка, Кунев і пішла по маршруту лісом Славута, Шепетівка. Після обстеження місць переправи банди вищевказані свідчення підтвердились залишеними слідами. Банда піша. Відіслана з прикордонного батальйонна розвідка з бандою зустрічі не мала» [2, арк. 26]

В іншому документі зазначається про політичне забарвлення Трейка і про трохи іншу дату переходу ним кордону: «Так більш чисельною бандою політичного забарвлення є група під керівництвом отамана Трейка, яка перейшла кордон у ніч на 26 травня із Польщі на відтинку 8 армійського поста, в складі 13 чоловік. Є привід припускати, що діючі дрібні політичні угруповання найближчим часом з'єднаються з бандою Трейка» [3, арк. 36].

Після переходу кордону отаман Трейко зміг уникнути переслідування, тому подальший маршрут його руху більшовики не встановили. В повідомленні за 2 червня цього ж року радянські органи дали таку характеристику відділу Трейка: «Банда Трейка перейшла кордон і знаходиться в даний час на території губернії має завдання перейти в Сквирський повіт Київської губернії. Інформування з боку банди на високому рівні. Вона завчасно попереджається про дії наших відділів.

Банда має певне призначення. Її мета – пробратись в Сквирський повіт, де вона отримає подальші вказівки. Чисельність банди становить 35-50 чоловік. Наше завдання не пропустити банду в Київську губернію, а знищити тут, для чого слід виділити військові частини. При пересуванні банда не здійснює ніяких нападів, а остерігається всяких зустрічей з населенням за виключенням окремих випадків» [4, арк. 13].

Станом на 2 червня Трейко вже був в Андрушівському і Бердичівському районах: «Із донесень Бердичівського окружного відділення видно, що відділ Трейка чисельністю в 12 чоловік, 2 червня проходив район Андрушівського цукрового заводу і в той же день прибув в Павельський ліс і далі направився на Мойсїївський ліс» [2, арк. 75].

Наступна інформація про повстанців Трейка датована 7 червня 1923 р.: «Становище губернії по бандитизму задовільне, окрім наявних незначних політичних банд. Декілька днів тому назад проходила банда Трейка, про що своєчасно доповідалось і по неперевіреному свідченню банда пробралась в Київську губернію. Завдяки швидкості пересування вказаної банди склалось таке враження, що ніби банд з'явилося декілька» [4, арк. 14].

Незважаючи на перехід на Київщину відділ Трейка продовжував діяти на кордоні Волинської та Київської губерній постійно рейдуючи місцевістю, про що свідчить радянський звіт: «Доношу що банда Трейка діяла в Трояновському районі, потім була в Солотвинському районі 11 червня цього року в урочищі «Чорні лази» між м. Червоне і м. Хмелище перейшла 13 червня цього року в Білилівський ліс. Зараз знаходиться там само. Чисельність банди раніше була 18 чоловік, із них 3 кінних. Вчора 21 червня цього року банда чисельністю 7 піших і 5 кінних почала рухатись через Андрушівку, скоріше за все в Буймерський-Івницький ліс. Розвідка була в селі Нехворіш 4 кінних чоловіка. Озброєні гвинтівками і бомбами, забарвлення політичне. Видно що бандитів є більше, вони розбиті на декілька груп» [2, арк. 76].

Станом на 1 серпня 1923 р. залишки відділу отамана Трейка знаходились на території Київської губернії. В протоколі Житомирської окружної військової наради по боротьбі з бандитизмом за 10 вересня 1923 р. вказано, що: «Під час перебування банди Трейка в Андрушівському районі йому вдалось створити свої підпільні структури в м. Нехвороще разом з Кирилівкою. Активною і відкритою участі ще не було, але агітація в плані не виконання єдиного сільськогосподарського податку підпільними структурами Трейка проводилась. За наявними даними такі ж структури є в селах Солотвинського району у Великих Мошковцях, Хмелищах та Скаковці. Всі ці структури мають між собою зв'язок. 7 вересня цього року були чутки, що ці села, згадані вище, мали робити повстання, але вони не отримали дозвіл від самого Трейка. За наявними,

але не офіційними свідченнями сама банда Трейка пішла в Київську губернію до Білої Церкви, повертається назад по тому маршруту, яким вона туди йшла. Отже якщо структури дійсно є, і Трейко повертається назад то необхідно посилити охорону зсіпних пунктів. Судячи з самого початку продовольчої компанії, просувається вона не надто вдало, особливо в Андрушівській волості, оскільки гальмують процес структури Трейка, які підтримує куркульський елемент». В наступному протоколі екстреного засідання цієї ж наради за 11 вересня 1923 р. зазначалось, що попередня інформація про те, що в Андрушівському районі Трейком були створені підпільні мережі не була підтверджена [5, арк. 15, 18, 20].

Таким чином, Волинська губернія залишилась важливим плацдармом діяльності різних антибільшовицьких повстанських сил, будучи опорним пунктом на шляху повстанців від кордону з Польщею в глиб території України. В цілому з кожним наступним роком після революційних подій 1917-1921 рр. повстанський рух продовжував йти на спад, але станом на 1923 р. ще залишались отамани, які вели партизанську боротьбу проти радянської влади. Серед них, зокрема, був і отаман Трейко.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. р-28. Оп. 1. Спр. 1103. 282 арк.
2. ДАЖО. Ф. р-28. Оп. 6. Спр. 36. 253 арк.
3. ДАЖО. Ф. р-28. Оп. 6. Спр. 35. 473 арк.
4. ДАЖО. Ф. р-28. Оп. 6. Спр. 37. 28 арк.
5. ДАЖО. Ф. р-28. Оп. 6. Спр. 43. 29 арк.

Світлана Тимошенко

магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. *Г. А. Міщук*)

ПРАВО НА ВИЩУ ОСВІТУ В 1920-30-Х РОКАХ

Система пільг і привілеїв – «винахід» більшовиків. Феномен привілеїв для можновладців в радянській державі "загальної рівності" завжди викликав інтерес у громадськості. Однак витoki цього явища й до сьогодення не завжди відомі та не до кінця осмислені. Відомості, що характеризують розвиток освіти в цей період, містяться у працях відомих діячів та організаторів освіти Г. Гринька, Н. Крупської, А.

Луначарського, Я. Ряппо, М. Скрипника. С. Сірополко, В. Чарнолузьського та ін. [1].

У 1918 р. було розроблено концепцію національної освіти, нова влада декларувала, що вища освіта доступна всім громадянам, незалежно від статі та національності, що досягли 16 років. Статус вищих навчальних закладів змінився. Їх автономія була ліквідована. Всі вони перейшли у відання Наркомосу УСРР. У 1920 р. було реформовано університети, які перестали існувати як тип вищого навчального закладу. Замість них діяли інститути народної освіти (ІНО). Низка ІНО виникла на базі учительських інститутів. Основні напрями реорганізації вищої школи у 1920–30-ті рр. – це перетворення їх в "інструмент комуністичного виховання", демократизація студентського складу. Нова політика держави щодо вищої освіти, одержала назву „пролетаризації”. До цього часу вища школа була безкоштовною та загальнодоступною для всіх соціальних верств суспільства, то відповідно до інструкції Наркомосу УРСР від 8 травня 1920 р. до інститутів в першу чергу приймали робітників і селян. Для забезпечення переваги робітників і незаможних селян у складі студентів при деяких вузах діяли робітничі факультети – підготовчі навчальні заклади для дорослих [4].

З метою посилення «радянзації» вузів практикувалися «мобілізації» комуністів і комсомольців на навчання. Вже восени 1921 р. набір до вищих навчальних закладів здійснювався за рознарядкою Головного управління професійної освіти. Партійні, військові, радянські, професійні та комсомольські організації на місцях відряджали на навчання необхідну кількість осіб. Замість конкурсних іспитів з абітурієнтами проводилася співбесіда (зазвичай з політграмоти). Перший семестр вважався перевірочним, потім відбувалося зарахування до складу студентів. Ті, хто не володів необхідними знаннями, зараховувалися на підготовчі курси. Однак заходи з підтримки робітників і селян вилилися на практиці в дискримінацію по відношенню до тих соціальних груп, з яких перш традиційно виходило більшість студентів. Профспілковий циркуляр, опублікований в газеті «Труд» 15 травня 1923 р., відкрито закликав приймати в вузи тільки робітників і членів комуністичної партії [3,с.55].

Правила, затверджені в 1924 р., встановили систему квот, згідно з якою перевагу при прийомі мали ті, які закінчили робфаки, а решту місць заповнювали кандидати, висунуті партійними, комсомольськими та профспілковими органами [3, с. 45]. Буржуазні елементи, позбавлені виборчих прав по Конституції 1918 р., не мали жодних шансів вступити до вузів. У період, коли вища школа формувалася та працювала за принципом класово-партійної виключності, цей принцип відіграв вирішальну роль і під час розподілу стипендій. Усі особи, які мали право на одержання стипендії, розподілялися на п'ять категорій. До першої

категорії належали колишні робітники з великим виробничим стажем (10 років). До другої – робітники – члени компартії. До третьої – інші члени партії та комсомольці. До четвертої – робітники за походженням. До п'ятої – члени профспілок (селяни, службовці, інтелігенція). Принцип класово-партійної виключності під час розподілу стипендії у «чистому вигляді» зберігався до 1932 р.

Протягом 20-х років політика пролетаризації системи вищої освіти не повністю охопила вузи, багато нарікань було на те, що серед студентів вищих навчальних закладів переважали непролетарські елементи, або, як говорилося в циркулярі 1925 р. особи, «що не представляють класової цінності». Сім'ї інтелігенції, працівників розумової праці змушені були вдаватися до різного роду хитрощів, аби дати можливість дітям здобути вищу освіту. Травневий циркуляр 1923 р. стверджував, що багато службовців і їх діти опинилися в вузах завдяки протекції, особистим зв'язкам. Іноді в вуз направляли для того, щоб звільнитися від непотрібного працівника.

У правилах прийому 1924 року говорилося, що, хоча двері до вузів відкриті лише для членів профспілок, безпосередньо пов'язаних з виробництвом, перевагу буде надаватися тим, хто брав участь у громадянській війні, героям праці, членам ВКП (б) і комсомолу. Приблизно в той же час приймальних комісій ВНЗ було дано вказівку як виняток повністю або частково звільняти від вступних іспитів осіб, «які мають особливу класову цінність», чия «загальна підготовленість» до вступу до вузу не викликала сумнівів [3, с. 53]. В ідеалі влада хотіла б зараховувати в студенти лише вихідців з робітничого класу та комуністів, але добитися цього було непросто.

Для середини 20-х років визначити розміри непролетарської прошарку в студентському середовищі вкрай важко. Однак до 1930 р. в університетах РРФСР було лише 37,4% студентів робітничо-селянського походження. Більшість же студентів вийшло з необ'єднаних ремісників, «одноосібників» і з працівників розумової праці (52,8%) [2]. Остання група представляла в ті роки лише 10% населення країни. З цього середовища вийшло 70% наукових співробітників Московського університету. Однак орієнтація на пролетарське походження при прийомі до вищих навчальних закладів зберігалася аж до 1936 р., коли нова Конституція проголосила, нарешті, формальну рівність всіх радянських громадян.

Відмінності існували і в платі за навчання. У вузах, як і у всіх інших навчальних закладах, вона була введена 22 березня 1923 року. Початковий розмір плати за навчання у вузі був встановлений в 50 руб. в новій девальвованій радянської валюті. Пільги стосувалися інвалідів війни, найбідніших робітників і селян, дітей рядових червоноармійців та

матросів, червоних командирів, комісарів, армійських і флотських політпрацівників, а також працівників військово-адміністративної служби [1, с. 230].

Для осіб непролетарського походження на початку 1924 р. плата була значно (навіть з урахуванням інфляції) підвищена та стягувалася диференційовано. Студенти - вихідці з середовища працівників розумової праці, представники вільних професій та їхні діти повинні були в залежності від рішення приймальної комісії платити від 100 до 300 руб., А ті, хто жив на «нетрудові» доходи, - від 225 до 400 рублів. Такий порядок зберігався аж до початку 30-х років.

Категорія осіб, які могли вступати до вузу на рівних підставах з робітниками та платити ті ж гроші за навчання, постійно розширювалася. У грудні 1925 р. діти медичних працівників, зайнятих в сільських місцевостях, при вступі до вузів і інших навчальних закладів звільнялися від плати за навчання і могли розраховувати на стипендію. У 1926–1927 рр. до вихідців з робітників і селян прирівняли дітей академіків, науковців, діячів літератури та мистецтва, а в березні 1926 року глави народної освіти Української РСР навіть зарезервували певну кількість місць для дітей «робочої інтелігенції». Великі переваги, мали діти з літературних і артистичних сімей від установи в січні 1926 р. кількох приватних художніх і професійних інститутів, однак цей експеримент незабаром був припинений [5].

Список використаних джерел та літератури:

1. Вовк Л.П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.): дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. К., 1995. 451 с.
2. Газеты и журналы 1930-1953 годов («Сталинский» период»).URL: <http://oldtime.net.ua>.
3. Права учащихся и учащихся: сб. действующего законодательства / сост. С. Н. Шишкин; под ред. М. С. Бухова. Москва: Юрид. изд-во НКЮ, 1925. 347 с.
4. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Український Вільний Університет. Друзі т-ва ім. Григорія Ващенко. К.: Наук. думка, 2001. 912 с.
5. Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского... URL: <http://istmat.info/node/39177>.

Вікторія Сіончук
студентка II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ПОВСЯКДЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В УМОВАХ СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ

Вивчення повсякденності є завданням багатьох наукових дисциплін: соціології, філософії, історії, культурології, психології та етнографії. Увага науковців спрямована на вивчення тої чи іншої сторони повсякденності, тому що саме ця сторона людського буття дає можливість глибоко пізнати тогочасні події крізь призму сприйняття їх пересічною людиною.

Повсякдення залежить від низки соціальних, політичних, економічних, психологічних чинників. Очевидно, що побут, рівень життя та матеріального забезпечення, морально-психологічного комфорту людини в різні періоди розвитку держави мав свої особливості.

Метою статті є розкриття особливостей повсякденного життя українського селянина в умовах сталінського режиму на прикладі сіл Житомирщини. Важливо зауважити, що наша увага сфокусована на висвітленні жіночого досвіду його організації та сприйняття.

В основу нашої наукової розвідки, крім інших історичних джерел та наукової літератури, покладено спогади мешканок області, записані студентами нашого факультету в рамках роботи Лабораторії з вивчення радянського минулого сталінської доби і люб'язно наданих мені керівником Лабораторії проф. Г. Стародубець для опрацювання.

Кінець 20-х – 30-ті рр. XX ст. відзначилися на Україні страшними подіями: розкуркулення, репресії, голод, державний терор та всеохоплюючий страх. Ці поняття максимально точно описують «повсякдення» села в період становлення на розквіті сталінського режиму. Основним об'єктом нашого дослідження стало селище Миропіль Романівського району Житомирської області.

Щойно в Україні встановилась більшовицько-радянська влада, по всіх селах почали утворюватися різні сільськогосподарські об'єднання: артілі, комуни, колективні товариства та господарства, в тому числі, і в Мирополі. Крім цього, тут активно почав працювати сільбуд, дитячий садок, відновилась робота фабрик. Здавалося б, мирне життя і відбудова господарства та економіки обіцяли перспективу та розвиток. Однак, селяни відчували справжню сутність більшовицької влади на початку 1930-х

років, коли розгорнулася насильницька колективізація та жорстоке розкуркулення.

Жахливим наслідком політики колективізації, жорсткої боротьби з куркульством і виконання будь-якою ціною плану хлібозаготівель був голодомор 1932-1933 років, який страшним смерчем пронісся над Романівським районом та Мирополем. У село були направлені уповноважені, які разом з активом села ходили від хати до хати і забирали всі продукти харчування. Селяни були позбавлені всього їстівного. Наслідком такої політики стало те, що від «голодної смерті померло миропільчан чоловік 32» [1, с. 116].

Спогади сучасників тих подій наповнені страхом і біллю від пережитого. Богушевська Ніна Акафіївна пригадує: «Все було про Сталіна: всі пісні, вірші. Все це було впитано з дитинства. Ми пішли в школу, і там всі вірші та пісні були про Сталіна. Вважали, знали, що він незамінний. Леніна то ми вже не знали, а от Сталін був великий диктатор. Він був дуже строгий, були репресії за кожне слово» [2]. Постать Сталіна була присутньою скрізь – в школі, в усіх державних і партійних закладах. Більше того, про вождя постійно говорилося в усіх засобах масової інформації, на всіх численних зборах трудящих. Люди по-різному ставилися до свого державного лідера, але, попри загрозу бути покараним за неповагу до його імені, поширеними були вірші, пісні, приказки, зміст яких яскраво передавав суть того часу. До сьогодні селяни з сумним гумором згадують коротке римоване прислів'я того часу – «Не корови, не свині, тільки Сталін на стіні. Нема нічого по хлівах, тільки Сталін один тирчить» [3].

Повсякдення українських селян було тісно пов'язане із небезпекою бути репресованими і висланими з рідних місць у далеке сибірське заслання. Можна відчувати глибину морально-психологічної травми учнів, на чийх очах НКВДисти арештовують їхню вчительку. «Це було в жовтні 1937 року. Кононець Єлизавета Моківна вела урок української мови. Коли в двері постукали, вона вийшла, їх сказали збиратися і йти за ними. Вона зайшла до класу, одягнулась, взяла сумочку і попрощалась з нами, сказавши: «До побачення» [1, с. 130].

Поділилась своїми спогадами і Ніна Акафіївна: «З 1934, і в часи репресій 1937-1938 рр. заарештували, вислали чи розстріляли більше 100 людей з нашого краю. Виселяли працездатних, і тих, хто мав освіту. Виселяли на Північ і на Дніпропетровщину, а звідти присилали інших. Чоловіка моєї подруги, головного агронома району, Федора Затоковенка теж було заарештовано, вислано та розстріляно» [2].

Повоєнний період приніс у волинські села не тільки розруху, викликану подіями німецької окупації, але й важкі роки відбудови, чергового голодомору та репресій, зумовлених політикою сталінського

режиму. Спогади сучасників про 1940-ві роки переповнені розповідями про голодні роки 1946-1947 рр. «Люди їли різний бур'ян. Я пам'ятаю, що теж ходила збирала мерзлу картоплю на полі. Потім з цієї картоплі пекли млинці. Люди виживали, як могли. Пам'ятаю, в моєї мами були опухлі ноги» [2] - розповідає Ніна Акафіївна. «Та ми тоді нічого не цуралися. Ходили і в садок збирати різне зілля. І кропиву, яку раньше свиням давали, самі тепер їли. Мати з неї суп варила, то жменьку муки туди кине. Той суп нам такий добрий був. З гички мати борщ варила» [4]. «Зараз бур'яну в городі повно, а тоді ні кінського щавлю, нічого не найдеш, бо люди їли. Не бачили того хліба. А вже стали достигати жито, пшениця, то мама підуть нарвуть колосків. А це ж в колгоспі, ще треба було вкрастися, щоб ніхто не бачив. Нарвуть, натереблять, в макітрі натруть і супу наварять. А він був добрий, тепер цього ніхто не хоче їсти»[5].

Мусимо зазначити, що попри голодні будні, сільська молодь та діти знаходили спосіб і час для відпочинку та розваг. Згадувана нами Ніна Акафіївна пригадує: «Звичайно, діти допомагали батькам, випасали худобу, допомагали батькам на городі. Ігри придумували самі. В нас не було відповідних умов, ніяких дитячих майданчиків. Тому ми самі вигадували собі розваги: грали квача, «цуца», «солоного зайця»[2].

Місцем відпочинку молоді були, як правило, сільські клуби. «У клубі виступали, постановки робили. Співали для старих. В кіно ходили. Андрея справляли, калиту пекли. На вулицях збирались, Новий год справляли. Молодь могла збиратись в хаті якісь»[3]. Треба сказати, що влада дбала про те, щоб дозвілля молодих людей відбувалося в організований спосіб, тому завідувачі клубами, бібліотекарі, сільські вчителі активно залучалися до організації проведення різних заходів політико-просвітницького спрямування: читання лекцій, підготовка виставок тощо. Помітною подією села була демонстрація фільмів. «Всі ходили туди, всім подобалось. Квиток коштував 5 коп. На кіно завжди були великі черги. Кінозал зробили в колишній поповій хаті. Згодом для молоді відкрилась дискотека в будинку культури, була літня площадка для танців»[2].

Таким чином, повсякдення мешканців волинського села в 1930 - 1940-х роках зазнало кардинальних змін, зумовлених політикою сталінського режиму. Руйнація усталених норм сільського буття внаслідок колективізації 1930-х років та відновлення колгоспної системи в 1940-х роках призвела до двох хвиль голодоморів та депортацій частини сільських мешканців. Однак, навіть в умовах голоду та репресій, селяни знаходили час для відпочинку та організації свого дозвілля.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кухарук А.Д. Мій рідний Миропіль. Історико-краєзнавчі нариси. Житомир: «Полісся», 2008. 604 с.
2. Записано від 1 лютого 2019 р. в смт. Миропіль Романівського району від Богушевської (Купчик) Ніни Акафіївни 1929 р. н.
3. Записано 12 листопада 2018 р. в с. Барашівка Житомирського району від Пантус (дів. Легінчук) Тетяни Іванівна, 1925 р. н.
4. Записано 25 грудня 2017 р. у с. Павленківка, Житомирського району у Шевчук (дів. Бондар) Надії Петрівни, 1937 р. н.
5. Записано 12 листопада 2018 р. у с. Кілки, Чуднівського району Житомирської області від Боровик Федосії Григорівни, 1927 р. н.

Марина Панчук

студентка II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ РАДІОФІКАЦІЇ ЖИТОМИРЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РОКІВ

Поширення радіоустановок на території Житомирщини, як і по всій УСРР, відбувалося під впливом цензури та тотального контролю з боку держави.

В історіографії досі немає окремого дослідження, присвяченого висвітленню цієї проблеми. Тема радіофікації в СРСР та УСРР у різний час стала предметом наукового дослідження В.Ружникова [7], В.Мироненко [5], П.Григорчук [6] та інших науковців. Однак історія радіофікації Житомирщини досі не стала предметом окремого вивчення.

Мета нашої статті – розкрити історію поширення перших радіоустановок на Житомирщині в контексті радіофікації республіки.

У жовтні 1924 р була створена спеціальна радіомовна організація – акціонерне товариство «Радіо для всіх», а в листопаді 1924 р. в ефір вийшла «Радіогазета РОСТА». Радіо, яке лише зароджувалося, – як стверджує Т. Стоян, – ставало підконтрольним партійним органам та залежним від їх ідеологічних функцій»[6, с.61].

«Формування організаційних основ державного системного радіомовлення було започатковано створенням Акціонерного товариства «Радіопередача», статут якого затвердила РПО СРСР 4 грудня 1924р.» [1, с. 974]. Воно мало право, крім встановлення радіостанції та їх технічного

обслуговування, трансляції публічних лекцій, доповідей, концертів, реклам, інформації.

На Житомирщині процес радіофікації здійснювався поступово, зі своїми особливостями. На початок 1927 р. на території м.Коростеня та Коростенської округи постала проблема встановлення приймальних, передавальних та приймально-передавальних радіостанцій приватного користування. Наслідком цього стало скликання Коростенського окружного Виконавчого Комітету та Міської Ради. В результаті чого була прийнята постанова від 27-го квітня 1927 року «Про встановлення приватних радіостанцій». Таким чином громадяни, що встановили приймальну радіостанцію повинні були протягом семи днів подати заяву про її реєстрацію й отримувати посвідчення на неї у поштових та поштово-телеграфних установах та установах уповноважених від Народного Комісаріату Пошти і Телеграфів.

Певні відмінності мало встановлення приймальних радіостанцій приватного користування в прикордонній окрузі (100 км від сухопутної мережі вглиб терен округи). Так встановлення радіоприймачів в 25-км смузі усієї прикордонної мережі могло проводитись установами, підприємствами, організаціями, осередками та громадянами округи лише після отримання дозволу відповідних органів.

Громадяни, які не зареєстрували приватні радіостанції притягувалися до відповідальності. Мали сплатити штраф в розмірі 50 крб, відбути арешт або були притягнуті до примусової праці до 7днів.

Право на користування приватними радіостанціями було можливим лише за умови абонентської плати. Це право могло припинитися, а посвідка анулюватись в разі, якщо абонентська плата не була здійснена протягом місяця з дня закінчення періоду, на який було внесено останню абонентську плату. На посвідках робили відповідні помітки про здійснення абонентської плати.

Існували відмінності у встановленні передавальних радіостанцій. Встановлювати їх могли лише ті громадяни, які документально підтверджували, що вони проводять науково-дослідну роботу з радіотехніки.

Посвідки на приймальну радіостанцію чи дозволи на експлуатацію повинні були зберігатися при радіостанції, оскільки повинні були бути пред'явлені під час перевірок, що здійснювалися технічними контролерами Народного Комісаріату Пошти і Телеграфів. Це відбувалося з метою проведення огляду радіостанцій, що мають приймачі, які приєднані до електричних чи телефонних дротів.

У випадку, якщо власник радіостанції навіть тимчасово змінював місце проживання й переносив радіостанцію, він був зобов'язаний заявити

про це до поштово-телеграфічної установки за місцем проживання. Змушений був й повторно оформити право на установку радіостанції.

За виконанням усіх умов повинні були слідкувати органи Народного Комісаріату Пошти і Телеграфів та міліція [3, арк. 30].

Аналогічні рішення були прийняті постановою Волинського окружного виконавчого комітету 21 травня 1927 року. Впродовж року питання радіофікації залишалося актуальним і до його розгляду повернулися на черговому засіданні Президії Коростенського Окружного виконавчого комітету 5-го скликання 27 листопада 1927 року.

На засіданні було розглянуто низку поточних питань, що стосувалися поширенню радіотехніки. У 15 сільрадах були встановлені радіоустановки (Давидківська, Меленівська, Сербівська, Катеринівська, Городищанська, Юровська, Будо-Собичанська, Бовсунівська, Калинівська, Ласківська, Середня-Руднянська, Крем'янська, Мало-Глумчанська, Виступовицька, Гуто-Мар'ятинська). Радіостанції заплановано установити управлінням товариства «Друзі Радіо».

Райвиконкомам і сільрадам було доручено провести роботи з популяризації завдань і значення радіотехніки в селі, організувати радіосередки та збір коштів з населення на радіофікацію.

Враховуючи масштаби та важливість цих процесів, планувалося передбачити в бюджеті 1927/1928 р.р. відповідної суми допомоги на радіофікацію. Оскільки на території Житомирщини вже існувало 23 радіостанції, для облаштування ще 15 нових потрібно було виділити необхідну суму в рахунок передбачуваних по кошторису коштів на 1927/1928 рік на радіофікацію.

Для створення сприятливих умов роботи міської радіостанції міській раді було доручено забезпечити радіостанцію потрібним приміщенням [3, арк. 173].

Отже, питання радіофікації регіону стояло на порядку денному місцевої влади, яка намагалася контролювати цей процес. На обслуговування радіостанцій виділялися кошти, створювалися належні умови для функціонування радіоустановок.

З метою популяризації радіотехніки серед населення Житомирщини проводилася просвітницька робота. З цією метою «інспектурі політосвіти разом з товариством «Радіо-аматорів» пропонувалося взяти курс на організацію на периферії осередків цього товариства.

Попри широке зацікавлення радіо в народних масах, на місцях спостерігалася кволість роботи радіоприймачів через відсутність досвідчених радистів. Аби виправити ситуацію планувалося провести двотижневі курси підготовки сільських радистів – керівників гуртками з вивчення радіо.

В районах було вирішено створити комісії з обслуговування радіоприймачів та популяризації справи радіофікації. Також було визнано неприпустимим стягувати платню за слухання радіо. Що стосується радіостанції міста Житомира, то вона мала б перейти у відання Інспектури окрнаросвіти [4, арк.140].

Таким чином, з другої половини 1920-х років на території Житомирщини активізується процес радіофікації. Влада чудово розуміла, що в умовах, коли більшість населення не вирізняється достатнім рівнем грамотності, радіо є надзвичайно важливим засобом та інструментом пропаганди.

Список використаних джерел та літератури:

1. «Великая книга дня...» Радио в СССР. Документы и материалы / Сост. Т.М. Горяева. М., 2007.
2. Горяева Т.М. Радио России. Политический контроль советского радиовещания в 1920 –1930-х годах. Документальная история. М., 2000.
3. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. р-327. Оп. 1. Спр. 173.
4. ДАЖО. Ф. 308. Оп. 1. Спр. 18.
5. Мироненко В. Інформаційне радіомовлення України (Сторінки історії). К., 1996. 56 с.
6. Стоян Т.А. Функціонування радянської системи політичного контролю за радіомовленням (20-30-ті рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. ХУІІ. Серія: Історія: Вінниця, 2010. С.61-66.
7. Ружников В.Н. Так начиналось: Историко-теоретический очерк советского радиовещания, 1917–1918. М.: Искусство, 1987. 208 с.

Анастасія Михалюк

студентка ІІ курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ НА СЕЛІ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Формування громадянина незалежної України не можливе без виховання його на традиціях українського народу. Узагальнення набутого досвіду, аналіз характерних тенденцій історичного процесу дає можливість формувати більш ґрунтовні підходи до вирішення проблем гуманітарного аспекту сьогодення. Особливу цікавість вчених

привертають етнокультурні особливості українського села, як епіцентру збереження традицій і звичаїв українського народу .

Історіографія даної теми є досить об'ємною і формувалася як в радянський період, так і в останні два десятиліття. Серед дослідників даної проблеми варто виокремити О.А.Кручек[1], С.М.Свистович[4], М.Б.Парахіна[3] та ін..

Мета нашої статті – охарактеризувати основні форми проведення дозвілля на селі у 1920-х роках, визначити суб'єктів формування змісту нових свят, які входили в сільський побут у перше десятиліття радянської влади.

Зміст і форма проведення дозвілля на селі у досліджуваний нами період визначалася більшовицькою владою, яка бачила свою мету в тому, щоб виховати людину нового типу, яку згодом, в середині 1930-х років назвуть «радянською людиною». Складовою частиною духовне життя соціалістичного суспільства стала нова радянська культура. В її основу було покладено марксистсько-ленінську ідеологію, поза рамками якої залишилися традиційні устої сільського життя, базовані на глибокій релігійності. Важливим завданням, яке стояло перед більшовицькою владою, було нав'язування суспільству ідеї створення «світлого соціалістичного майбутнього», «диктатури пролетаріату», «викорінення релігії» тощо. Одним із способів реалізації таких партійних установок виступала ідеологічно «правильна» організація проведення дозвілля на селі.

1920-ті роки характеризуються наявністю 2-х основних чинників, які безпосередньо впливали на особливості державної політики в освітньо-культурній сфері – «українізація» та «неп». Зокрема, політика «коренізації» («українізація») визначила вектор розвитку культури, освіти та науки. Сама українізація – «це тимчасова політика ВКП(б) (1920-1930-ті рр. XX ст.), що мала загальну назву коренізація і здійснювалась з 1920-х до початку 1930-х років ЦК КП(б)У й урядом УСРР з метою зміцнення радянської влади в Україні засобами поступок у вигляді запровадження української мови в школі, пресі й інших ділянках культурного життя, а також в адміністрації - як державної мови республіки, прийняття в члени партії та у виконавчу владу українців» [6]. Вона сприяла піднесенню культурної роботи громадських об'єднань, яка, в свою чергу, відкрила шлях для політичної роботи некомуністичним національним силам.

У рамках політики українізації влада розгорнула роботу з ліквідації безграмотності, поклала початок «соціалістичному вихованню мас», подоланню «старих звичок», всього, що залишилось у спадщину від поваленого ладу. Так вона прививала інтерес до нової радянської культури, який виявлявся як засіб зміцнення радянського ладу, а

громадські організації і культосвітні установи були покликані об'єднати усі наявні культурні сили [2, с.130].

В українському селі 1920-х років своєрідними вогнищами культурного життя виступали так звані «селянські будинки», які почали виникати саме в цей час. Управління сільбудів було утворене відповідно до постанови колегії Народного комісаріату земельних справ від 1 листопада 1920 р., якою визначалась їх мета: «об'єднати неможливе селянство і сільський пролетаріат із пролетаріатом міста, популяризувати колективні форми господарювання і на основі соціалістичної культури та економічної зацікавленості неможливого селянства задовольнити культурні потреби села» [4, арк 167.]. Всеукраїнський ЦВК прийняв постанову «Політична освіта і виховання дорослих», якою «визначалася структура усієї мережі установ політосвіти. У свою чергу народні будинки і просвіти перетворювалися в клуби і сільбуду. При окружних і районних сільбудах створювались бібліотеки, читальні та ін. Окружні і районні сільбуду стали організаційними і методичними центрами політосвітньої роботи на селі. Відповідно до умов непу в липні 1921 р. вони переводились на самозабезпечення; тобто одержували право брати плату за використання приміщень (утримувати чайні, їдальні тощо); використовувати приписані до них радгоспні майстерні; використовувати політпросвітні заклади для самозабезпечення, беручи плату за вистави, концерти. Окрім того, для них виділялись земельні ділянки для ведення господарства (виросування польових, городніх культур). Тому , сільбудам практично надавалось право комерційної діяльності»[5].

Таким основним центром проведення дозвілля на селі в 1920-ті роки стали клуби та «селянські будинки», як «нові радянські центри культури, яких ніде, крім України не існувало»[2, с.131].

Селянським будинки виконували функції політпросвітницької організації на селі. «Для навчання селян письма і читання створювались хати –читальні, де, крім іншого, було багато літератури пропагандистського змісту» [3, арк.137]. Нерідко такі «хати- читальні створювались у будинках попів, виганяючи їх» [3, арк. 374]. У такий спосіб влада намагалася дискримінувати священника, який до більшовицької революції користувався великою повагою серед селян, витіснити церкву з їх життєвого простору. Приміщення храму масово почали використовувати як склади, клуби, будинки піонерів тощо. Наприклад, Коростишівський римо-католицький костел належав общині з 1610 р. Однак згідно розпорядження місцевої влади був перетворений на зерносховище, чим був до 1938 р. З 1938 по 1941 р. в приміщенні костелу був кінотеатр [4, арк. 8]. І так випадків було чимало.

Більшовики агресивно нав'язували суспільству цілий комплекс «соціалістичних обрядів: зорини (октябрини), «червоне весілля»,

«червоний похорон», що повинні були заповнити нішу релігійної обрядовості, яку комуністи намагалися швидко витіснити. Усі ці соцобряди були похідними від релігійної обрядовості і створювали ілюзію паралельності культур [1, с.58].

Одним із нових для українського селянства обрядів були звіздини. «Уже у самій назві відчувається наслідування релігійної обрядовості, це була спроба копіювання з ідеологічним відтінком обряду православного хрещення. Звіздини, зазвичай, відбувалися під час зборів активістів у селі, що присвячувались якійсь громадській події [6, с.158].

Поширення набував також і новий поховальний обряд. Спочатку його використовували для поховання покійників, які заздалегідь заповідали, щоб їх ховали «по-новому», без попа. «Під час більшовицького похорону покійника несли до хати-читальні, де активісти похвально відзивалися про небіжчика, а потім люди, які зібралися, несли небіжчика на кладовище, співаючи комуністичних пісень. На кладовищі траурну процесію чекали піонери, комсомольці, вчителі та представники більшовицького активу» [6, с.159].

Отже, 1920-ті роки ХХ ст. стали періодом утвердження влади більшовиків. Одним із методів впливу на суспільну свідомість стала так звана радянська культура. В країні, умовно кажучи, відбувалася боротьба двох культур – української та нової «радянської культури». Найагресивніше насадження більшовицької культури було саме на селі, яке виступало носієм національної самобутності українського народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кручек О.А Ідеологічне підґрунтя більшовицької культурної політики в Україні в 1920-1923 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. ХVІІ. Серія: Історія: Збірник наукових праць /За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. Вінниця. 2010. С.55-61.
2. Парахіна М.Б. «Теорія боротьби двох культур»: більшовицькі постулати та їх «модифікація» в Україні 1920-х років // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. К.: ВІР УАН, 2012. Випуск 66 (№11).С.128-139.
3. Державний архів в Житомирській області. Ф. Р. 154. Оп. 2. Спр. 1.
4. Державний архів в Житомирській області. Ф. 4994. Оп. 2. Спр. 3.
5. Свистович С. М. До питання здійснення культурних трансформацій в УСРР (20-і рр. ХХ ст.). Історія науки і біографістика. 2018. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2018_2_7.
6. Українське суспільство в умовах радянського ладу: повсякденний вимір. Навч. посіб. / В. П. Коцур (голов. ред.), О. М. Гончаренко, Б. Л. Дем'яненко, О. Д. Ісайкіна, О. М. Лукашевич, В. В. Мічуда, Т. Ю.

Нагайко, Я. О. Потапенко, О. А. Тарапон. 2-ге вид. Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2014. 574 с.

7. Українізація (1920 - 1930-ті). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

Сергій Майстер

студент II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

РОЛЬ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ В ПРОЦЕСІ МАРГІНАЛІЗАЦІЇ ВЕРСТВИ «ПОЗБАВЛЕНЦІВ» У 1920-1930-Х РОКАХ

Після закінчення громадянської війни 1917-1921 рр. нова більшовицька влада на законодавчому рівні починає здійснювати різноманітні заходи, спрямовані на соціальну дискримінацію низки осіб, які вважала потенційно небезпечними і соціально чужими для себе елементами. «Штучна стратифікація соціуму на «своїх» і «ворожих» проводилася більшовиками з метою розширити соціальну базу підтримки своєї політики. Вміло маніпулюючи суспільними настроями, вони спрямовували потужну енергію «юрби» не у напрямку «творення», а «руйнування», насильницької селекції самої ж себе шляхом відсепарування «істинних революціонерів» від «ворогів революції». Персоніфікація останніх була офіційно зафіксована більшовиками уже в першій радянській конституції 1918 року» [7, с.36]. У цьому документі було чітко визначено коло осіб, позбавлених одного з основних політичних громадянських прав – обиратися і бути обраним, тобто так званого активного та пасивного виборчого права. «Позбавленці» (рос.- «лишенцы») не мали права голосувати на виборах, служити в лавах Червоної армії та в інших силових структурах, фактично вони були позбавлені громадянства СРСР. Коло таких людей до середини 1930-х років було доволі значним.

Мета нашої статті – визначити місце «позбавленців» в соціальній структурі радянської держави, причини та наслідки отримання такого статусу громадянами СРСР.

Джерельну базу нашого дослідження складають архівні документи з фондів Державного архіву Житомирської області, які стосуються організації проведення виборчих кампаній другої половини 1920-х років у Коростенській окрузі.

Термін «позбавленці» було введено в офіційний обіг радянської держави фактично відразу після більшовицького Жовтневого перевороту.

Цим терміном спочатку позначали людей, позбавлених хлібних пайків. Серед таких, в основному, були представники аристократії, духовенства, офіцерського корпусу імператорської і білої армій, поліції, заможного селянства, козацтва, прихильники української державності тощо.

Офіційно коло людей, позбавлених громадянських прав, було визначене Конституцією 1918 року і воно охоплювало приблизно 7 категорій населення: «ті, хто використовували найману працю з метою отримання прибутку; ті, хто жили на нетрудові доходи; монахи і служителі культів; бувші службовці і агенти поліції, жандармерії, охоронних відділень а також члени царської родини; психічно хворі; кримінальні злочинці» [1, с. 561-562].

Одним з найважливіших наслідків «позбавленства» було обмеження в правах, поряд з главою, всіх членів його сім'ї. Відносно підростаючого покоління це проявлялося в позбавленні права на отримання середньої спеціальної та вищої освіти, відмову в прийнятті до лав дитячих і юнацьких організацій (піонери, комсомол) та інших громадських структур. З огляду на те, що ці організації були своєрідним «соціальним ліфтом» для громадян СРСР, неважко уявити собі всі наслідки даних дискримінаційних заходів, які відлучали сім'ї позбавленців від можливості зайняти більш-менш значуще місце в радянському суспільстві [5, с. 27].

На території Житомирщини процес встановлення радянської влади проходив досить важко і з використанням як насильницьких, так і мирних методів впливу. Як зазначає професор Г.Стародубець, «опора більшовиків на найбідніші верстви волинського села була вимушеною та певною мірою демонстративно декоративною. Комуністичні лідери розуміли, що без завоювання симпатій середняка годі було сподіватися на підтримку політики радянської влади на селі. Для вирішення цієї проблеми більшовики застосовували не тільки «батіг», але й «пряник», алгоритм «виготовлення» якого детально розписувався в численних інструкціях про організацію виборів до сільради [8, с. 20].

Спробуємо проілюструвати ці процеси на прикладі перевиборів до місцевих рад 1925-1926 рр. у Романівському, Чуднівському та Житомирському районах, які проводилися на підставі Закону від 18 листопада 1925 р. «Про виборчі права громадян та порядок проведення виборів» і виданої до нього інструкції «Про вибори до Рад» за 1 грудня того року.

За інформацією Волинського Окружвиборчкому станом на березень 1926 р. «загальна кількість позбавлених виборчих прав по Волинській Окрузі (без м. Житомира) становить 7346 осіб, які по окремих групах розподіляються так: підприємці – 439, живуть на нетрудовий прибуток – 454, крамарі й посередники – 4165, духівництво – 733, колишні службовці поліції та жандармерії – 522, божевільні – 186, засуджені судом – 761, білі

– 40 та на останніх 46 осіб не одержано відомостей про причини позбавлення прав, чому по окремих групах не рознесено» [4, арк. 245]. А по м. Житомиру загальна кількість позбавлених прав складала 2961 особу.

Не мали права голосу ті, хто користувався найманою працею, жив на нетрудові прибутки, бувші крамарі, торговці, особи, що жили на утриманні позбавлених виборчих прав, бувші службовці релігійного культу, поміщики, юнкери, жандарми, наглядачі у в'язницях тощо. Так, «громадянину м. Романова Авруму Резнику Романівським Селищним Виборчкомом було відмовлено у відновленні виборчих прав як бувшому крупному крамареві, заводчикові, що дає гроші на відсотки; громадянину Канашуку А. Й. – як керівникові Євангелійно-баптистської релігійної секти; мешканцю Чуднова Койфману – через те, що весь час знаходився на утриманні батька – крупного крамаря, в Червоній Армії не служив, вже декілька років є членом спілки-безробітних, а навіть не старається знайти собі будь-якої роботи по причині гарного матеріального забезпечення» [2, арк. 13-30 зв.].

Стати позбавленцем могла особа, яка у власному господарстві користувалася «машинами»: крупорушкою, маслобойкою, млином, молотаркою, січкарнею, жила з лісового промислу, мала крамницю або трактир, була скупщиком зерна і хмелю, займалася самогонництвом, тобто жила на додаткові прибутки. Так, «жителю хутора Голе Болото Апонюку Павлу Тарасовичу було відмовлено як особі, що поруч з сільським господарством має кустарне підприємство й олійню» [2, арк. 15]; «селянин Гончаренко О. має постійного наймита, сам працездатний і не зайнятий користно-громадською працею, тому його клопотання не задовольнили» [3, арк. 45 зв.].

Право голосу могли надати тим людям, в господарстві яких використовувалася наймана праця одного робітника, але при умові, що в сім'ї немає працездатних членів, а наймана праця не носить характер експлуатації, а є як допоміжна праця. Так сталося із жителем с. Піски Гнатом Пилипчуком [3, арк. 40]. Інколи, але нечасто права отримували особи, які нетривалий час перебували на службі у царській поліції, гетьманських і петлюрівських військах. Так, президія Романівського ОВК надала права «Смірнову Ф., який був у петлюрівських військах незначний час після мобілізації; Безпалову М., що служив у гетьманській поліції 3 тижні й після цього був у Червоній Армії; жителю Романова Юхевичу М.Є., який не служив у білій армії, а лише проживав на території, зайнятій білими» [2, арк. 30].

Членам виборчих комісій також рекомендувалося звернути особливу увагу «на ту категорію селян, які поряд з сільським господарством займаються скупкою і перепродажем худоби, сільськогосподарських

продуктів та ін.» [5, арк. 24]. Завдяки цим заходам більшовицька влада намагалася збільшити кількість свого електорату на селі.

Виборчими правами користувалися учні всіх шкіл, які мали 18 років, незалежно від того, чи вони живуть з власної праці, чи на державну стипендію, чи перебувають на утриманні кого-небудь. Це вже було значним прогресом, оскільки у царські часи до виборів допускалися особи з 21 року та й то по майновому цензу. Віталася і заохочувалася участь у виборах жінок, але у волинському селі це слабо проявлялося.

Таким чином, «позбавленці» у радянському суспільстві були витіснені на межу маргіналів, а політику більшовиків щодо них можна трактувати як різновид широкомасштабних репресій. Саме «позбавленці» у недалекому майбутньому стануть першими жертвами сталінського «Великого терору».

Список використаних джерел та літератури:

1. Декреты Советской власти. Т.П. 17 марта – 10 июля 1918 г. М.: Политиздат, 1959. 687 с.
2. Держархів Житомирської області (ДАЖО). Ф.Р-326. Оп.2. Спр.10. 53 арк.
3. ДАЖО. Ф.Р-326. Оп.3. Спр.3. 70 арк.
4. ДАЖО. Ф.Р-326. Оп.3. Спр.4. Арк.245-248.
5. ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.171. 304 арк.
6. Красильников С.А. На изломах социальной структуры: Маргиналы в послереволюционном российском обществе. 1917 – конец 1930-х годов: Учеб. пособие. Новосибирск, 1998. 91 с.
7. Стародубець Г.М., Стародубець В.О. Інститут «позбавленців» як об'єкт репресивної політики більшовицької влади 1920-х років // «Подільська старовина». №3 (3). 2018.
8. Стародубець Г.М., Стародубець В.О. «Позбавленці» в соціальній структурі радянського села 1920-х років // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 27. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О.А. Мельничука. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019. С. 19-25.

Наталія Кондратюк
студентка IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ ПРОТИ «ВОРОГІВ НАРОДУ» ТА ЇХ РОДИН (КІНЕЦЬ 1920-х – ПОЧ. 1950-Х РОКІВ)

За період існування Радянського союзу одним із основних методів провадження внутрішньої політики були репресії. Безпосередніми інституціями які впроваджували у життя такі методи були державні органи, які уповноважені захищати державний лад. Наслідком ведення лінії такої політики стало поширення терміну «ворог народу». Великою мірою походження цього терміну пов'язане з особливостями масової свідомості в умовах переходу до індустріального суспільства, а саме сприймання світу через конструкції «добро» – «зло», «друг народу» – «ворог народу» [2, с. 15-16].

Метою нашої статті є висвітлення механізмів репресивної політики в Україні проти ворогів народу та їх родин (кінець 1920-х – поч. 1950-х рр.).

Актуальністю даного дослідження є аналіз особливостей репресій проти різних осіб які трактувалися як «вороги народу» та їх родин.

Тема нашого дослідження в різних контекстах виступила предметом наукових пошуків низки вітчизняних та зарубіжних дослідників: Волкової Е.П. «Феномен «ворога народу» у радянських друкованих органах кінця 1920- х – першої половини 1930-х» [2], І. Г. Білас «Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр.» [1], Т. Л. Рафальська «Великий терор» на Житомирщині: специфіка та технології [7], «Трагічна доля українців та поляків с. Будичів у період «великого терору» на Житомирщині (липень 1937 р. – листопад 1938 р.)» [8], М. В. Сеньків [10], Т. В. Вронська «Заручники тоталітарного режиму» [4]. Особливо актуальною є збірка архівних документів та спогадів очевидців і постраждалих «Реабілітовані історією»[9].

Одним із перших органів, що був створений більшовицьким урядом стала Всеросійська надзвичайна комісія для боротьби із контрреволюцією, саботажем і посадовими злочинам. Згодом було сформовано ряд інших організацій, що функціонували за схожими принципами [9, с. 11].

Створення відповідних структур стало наслідком усвідомленої політики насильства, що її проводили більшовики. Т. Вронська обстоює думку про те, що цілеспрямований державний терор стосовно окремих

соціальних груп населення став головним інструментом більшовицької «соціальної хірургії» при творенні нової «радянської спільності людей» [4, с.283-284].

У своїй діяльності каральна система надавала поняттю «ворог» достатньо широке значення. Його розмитість давала можливість таврувати ворогами від «природних» ворогів (буржуазні елементи і т. д.), до всіх хто суперечив діючій системі [2, с. 16].

У такій ситуації донос як запис у відповідні органи, міг стати приводом до відкриття кримінального провадження. А згодом і до розстрілу.

Зі спогадів Надії Гринчук: «Кому відома виснажлива праця сільського трудівника? Тато старався для нас, аби ми жили в достатку, а краще його б вважали ледарем. Тоді не назвали його куркулем, не заарештували б, не вистали на Північ, а нас з мамою не викинули б з хати, забравши і хліва, і клуню, і худобу. Що говорити комуністичний режим забрав у мами коханого чоловіка та прирік на самотність, а у мене батька й таврував дитиною «ворога народу»» [9, с. 68].

Таким чином політика, яка знищувала тисячі так званих ворогів, залишала за собою вдів та сиріт. Про положення дружин «ворогів народу» яскраво свідчить документ від 17 жовтня 1938 р. НКВС СРСР, підписаний спільно М.Єжовим та Л. Берією – «Про зміну оперативного наказу НКВС СРСР про порядок репресування дружин зрадників батьківщини». Відтепер питання про відкриття кримінального провадження, залежало від часу спільного проживання дружини з чоловіком [4, с. 444-445].

Цікавим фактом є те, що у кримінальному провадженні у звинувачувальному вирокі дружинам «ворогів народу» інкримінували «проживання спільно з чоловіком», «обізнаність із контрреволюційною діяльністю чоловіка» чи «недонесення органам державної безпеки». Хоча частіше на допитах вони заперечували свою причетність до сформульованих злочинів [3, с. 282].

У 1935 р. комісія з поліпшення умов життя при ВЦВК визнала одним із факторів збільшення безпритульності в УРСР саме репресивну політику. Проте такі дані трактувалися як можливість перевиховання дітей, адже більшість дітей на запитання про своїх батьків стверджували, що не пам'ятають або не знають [5].

Отже, поняття «ворог народу» стосувалося не лише ворогів ідеологічної доктрини Радянського Союзу, а й усіх тих, хто суперечив діючій системі. За таких обставин репресивна система знищувала представників усіх верств суспільства. Каральна система діяла таким чином, щоб покарання зачепило і сім'ї «ворогів народу». Система пропаганди порівнювала такі родини до ворогів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр. К. : Либідь–Військо України, 1994. Т.1. 432 с.
  2. Волкова Е. П. Феномен «ворога народу» у радянському друку кінця 1920-х – першої половини 1930-х рр. URL: <http://www.journ.msu.ru/downloads/2016>.
  3. Вронська Т. В. Еволюція сталінської репресивної політики стосовно родин «ворогів народу». URL: http://history.org.ua/JournALL/gpu/gpu_2008_30_1/12.pdf.
  4. Вронська Т. В. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917-1953 рр.). К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. 486 с.
  5. «Дитячий ГУЛАГ» в контексті політики державного терору (1937–1939 рр.). URL: <http://uamoderna.com/md/podkur-children-in-gul-ag>.
  6. Нікольський, В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х - 1950-ті рр.): історико-статистичне дослідження. Донецьк : Вид-во Донецького нац. ун-ту, 2003. 624 с.
  7. Т. Л. Рафальська «Великий терор» на Житомирщині: специфіка та технології. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2007/3/5.pdf>.
  8. Рафальська Т. Л. Трагічна доля українців та поляків с. Булдичів у період «великого терору» на Житомирщині (липень 1937 р. – листопад 1938). URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/69117-143543-1-SM%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/69117-143543-1-SM%20(3).pdf).
  9. Реабілітовані історією. Житомирської області. Книга 4. URL: <http://www.reabit.org.ua/files/store/Zhitom.4.pdf>.
- М. В. Сеньків Депортаційна політика радянського та польського тоталітарних режимів щодо українського й польського населення (1944-1947 рр.). URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/53464-108116-1-SM.pdf>.

Сергій Тичина

студент I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ЄВРЕЙСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ НА ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ

На початку 1920-х рр., поряд з питанням переселення українського населення, керівництво УСРР вирішувало проблеми розселення національних меншин як на території республіки, так і у Всесоюзний колонізаційний фонд. Цим питанням, спільно з урядом, займалась

Центральна Комісія у справах національних меншин, Головне Бюро єврейських секцій Відділу агітації і пропаганди при ЦК КП(б)У, Всеукраїнська Комісія із землевлаштування євреїв (УкрКОМЗЕТ), Товариство земельного улаштування працюючих євреїв (ТЗЕТ) тощо.

У 1922-1923 рр. в УСРР було проведено реєстрацію національних меншин, які проживали у селах, з'ясовувався рівень забезпеченості їх господарств землею, сільськогосподарським реманентом, а сімей – продуктами харчування тощо. Вже на 1924 р. були визначені заходи для надання матеріальної допомоги національним меншинам, в тому числі і євреям, для їх переселення на колонізаційні фонди, виділено землі для заснування нових господарств, намічено норму для першочергового переселення тощо.

Питанням аграризації єврейського населення у 1920-х рр. займалися Л. Гуцало, В. Доценко, Д. Розовик, О. Розовик, Б. Чирко.

Метою пропонованої статті є висвітлення особливостей переселенської політики єврейського населення Волині на республіканські фонди – Південь України.

Перехід частини єврейського населення до землеробства пояснювався, в першу чергу, соціально-економічними причинами, зокрема катастрофічним станом єврейської містечкової бідноти, що була позбавлена традиційних занять дрібним ремеслом і торгівлею.

Згідно перепису населення 1926 р. у Волинській окрузі проживало 689 тис. 136 чол., з них: 63 тис. 578 євреїв (9,2% населення краю, 4,1% всієї єврейської меншини України). За чисельністю єврейське населення округи було третім після українців (451 тис. 548) та поляків (94 тис. 434). На кожну 1000 населення припадало 92 євреї, а в цілому по республіці – 54 [4, с. 77].

Єврейське населення в основному було сконцентроване у містах та містечках. Так, у Житомирі євреї становили 39,1 % населення міста, Новоград-Волинському – 44% [6, с. 8]. У цих та інших містечках більшість єврейського населення складали дрібні торгівці-крамарі та ремісники-кустарі. Але у період штучного згортання НЕПу занепадали ремесла, обмежувалася дрібна торгівля тощо. Це потягнуло за собою розорення євреїв, позбавлення їх стабільних джерел існування. Тому певна частина працездатних євреїв почала переходити у сільське господарство.

Переселенська родина повинна була складатися з п'яти осіб, три з яких – працездатні. Працездатними членами сім'ї вважалися чоловіки віком від 18 до 60 років, жінки – від 18 до 55 років. Єврейські сім'ї, які бажали перейти до землеробства і переселялися на колонізаційні фонди організовувалися на місцях виходу у виробничі переселенські товариства, які наділялися 10 десятинами землі на родину [3, с.531]. Бажання

переїхати на вільні землі півдня УСРР мали безземельні селяни, та інші категорії населення, які мало були пов'язані з сільськогосподарським виробництвом.

Протягом 1925 – 1926 років для євреїв-переселенців з Київщини, Волині, Полтавщини, Чернігівщини та Поділля було виділено 128 460 десятин земельних угідь, розрахованих на створення 8 347 господарств [6, с. 74]. Із Волинської губернії планувалося переселити 500 сімей до Херсонського округу Одеської губернії. Із загальної кількості виділених на Волинь місць для переселення на Волинську округу та місто Житомир відводилося 250.

У 1926 р. для Волинської округи було відкрито наряди для переселення єврейського населення на 213 родин (до Криворізької округи – на 155 дворів, до Запорізької округи – на 30, Херсонської – 28) [1, с.94, 96]. У 1927 р. у південні округи УСРР для Волинської округи було видано 184 наряди [5, с. 200].

Для створення нових господарств держава виділяла кожній переселенській сім'ї допомогу у 900 крб. Переселення проводилося колективами або шляхом організації колгоспів на місцях виходу, або приєднанням до вже функціонуючих колгоспів у південних округах республіки [2, с. 126].

До початку 1928 р. намічений план переселення на Південь України було виконано. До того ж сюди ще й самовільно переселялися до своїх родичів та знайомих.

З 1928 р. поряд з цілим комплексом соціально-економічних заходів, ставилося питання створення у північних округах УСРР необхідних умов задля широкого залучення євреїв до роботи на заводах, фабриках, у кооперативах, сільському господарстві, соціально-побутовій сфері тощо.

Отже, переселенська кампанія серед єврейського населення Волині великого розмаху не набула, оскільки не до кінця була продуманою та й працездатне населення округи намагалося знайти роботу на місцях в артілях, на місцевих заводах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гуцало Л.В. Колонізація євреїв Волині на Південь України у 20-і роки ХХ ст // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2008. № 1. С. 93-99.
2. Гуцало Л.В., Міщук Г.А. Переселення євреїв у 1920-х роках у республіканський колонізаційний фонд (на прикладі Волинського округу) // ІІІ Придніпровські соціально-гуманітарні читання. Матеріали ІІІ всеукр. наук. конференції з міжнародною участю. 2014. Ч.2. С. 125-128.
3. Гуцало Л.В. Організація переселення євреїв (на прикладі Волинської округи) у 1920-х рр. // Національно-визвольна боротьба українського

- народу. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. 2018. Вип. 57. С. 530-536.
4. Нати́кач П. Полі́тика «кореніза́ції» на Волині // Волинь – Житоми́рщина. 1998. Вип.3. С.72-83.
5. Розовик Д. Ф., Розовик О. Д. Переселенський рух в Україні: друга половина XVI ст. – 1930-ті роки. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2013. 406 с.
6. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки XX століття). Київ: Асоціація «Україно», 1995. 215 с.

Іван Бордюк

студент IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

БІЛОРУСЬКА РСР ТА ЗАХІДНА БІЛОРУСЬ У 1921-1939 РР.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Після Першої світової війни та революції 1917 р. в білорусів з'явилась можливість на власне державне утворення. Проте перешкодою цьому стали дві сусідні держави з імперськими амбіціями – Польща і Росія. Як наслідок, Ризький договір поставив хрест на державотворчих намаганнях білорусів, які опинились по різні сторони польсько-більшовицького кордону.

Мета дослідження: визначити основні тенденції та закономірності розвитку Білоруської РСР та Західної Білорусі у міжвоєнний період, порівняти відповідну політику радянської влади і Польщі на білоруських землях.

Опинившись у складі II Речі Посполитої, представники західнобілоруської інтелігенції були одностайні у думці об'єднати зусилля у відстоюванні прав білорусів у межах законодавства Польської республіки. Підставою для цього стали досить широкі права, що були гарантовані національним меншинам головними законодавчими актами держави, зокрема Березневою конституцією 1921 р. До того ж, ще у 1919 р. Польща погодилася з умовами Малого Версальського трактату, який теж гарантував права меншин [6, с. 2].

Об'єднання зусиль різних за своїми ідейними переконаннями білоруських сил дозволило напередодні парламентських виборів 1922 р. створити Білоруський центральний виборчий комітет, що приєднався до загальнодержавного Блоку національних меншин, якого

очолив відомий політик А. Луцкевич. На виборах вдалося отримати 1 місце у сеймі та 3 у сенаті. Обрані депутати утворили Білоруський парламентський клуб (БПК). Його учасники, що представляли майже всі білоруські політичні партії та організації Польщі, спочатку досить лояльно ставилися до польської влади, намагаючись з трибуни сейму донести до неї проблеми власного народу [28, с.48].

Іншим шляхом пішли білоруські есери. Вони робили ставку на дестабілізацію становища в регіоні через організацію терористичних актів, розгортання партизанської боротьби. Найбільшого розмаху партизанська боротьба під проводом есерів набула у 1922–1923 рр. [3, с. 95]. Проте сподівання на загальне повстання виявилися марними. Польська влада, завдяки кільком успішним операціям, ліквідувала лідерів партизанського руху [1, с.122].

У 1923 р. керівництво Комінтерну вирішило в якості філій Комуністичної партії Польщі (КПП) створити комуністичні партії Західної України та Західної Білорусі (КПЗУ та КПЗБ). Починаючи з другої половини 1923 р., навколо БПК виникали постійні конфлікти. Ігнорування порушень конституційних прав білорусів з одного боку, та зміни у національній політиці в Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки (перехід до білорусизації), з іншого, змушували білоруських політиків шукати інші шляхи захисту своїх інтересів [1, с.123].

Вже у 1924 р. Б. Тарашкевич встановлює контакти з комуністичним підпіллям. Згідно з отриманими від нього інструкціями, він у червні 1925 р. ініціює створення нового парламентського клубу Білоруської селянсько-робітничої Громади (БСРГ), що виходить із складу БПК, а згодом отримує статус політичної партії. Трохи більше ніж за рік чисельність БСРГ досягла, за різними оцінками, від 100 до 120 тис. чоловік. Білоруське селянство відчувало негайну потребу в такій організації, яка б змогла сполучити вимоги соціального і національного характеру [8, с.137].

Зв'язки Громади і компартії не були таємницею для польської влади, і як наслідок 15 січня 1927 р. БСРГ було ліквідовано. Лідери організації отримали різні терміни ув'язнення [8, с.138].

Суспільно-політичне життя була головною сферою уваги компартії радянської влади, оскільки без оволодіння їм не можна було розраховувати на встановлення однопартійної влади. Тому суспільно-політичне життя в державі більшовики брали під свій контроль з перших днів встановлення своєї влади. Тодішні суспільно-політичні об'єднання, які були в середовищі національних меншин, можна умовно розділити на дві групи. До першої відносилися ті, які підтримували радянську владу і

наявний державний лад і були лояльними до них, до другої відносились ті, чия діяльність знаходилась в опозиції до існуючої влади [4, с. 29].

Вони Більшовики наполегливо вели справу до ліквідації політичних партій і організацій, особливо національних, створення яких було не санкціонована комуністичною владою [3, с. 351].

Наприкінці 1920-х рр. усі національні громадські організації були усунені, більшість членів об'єднань національних меншин звинувачені в контрреволюційній діяльності, організаційно розгромлені і вислані за межі БРСР. Підстави якими такі дії пояснювались стало: зв'язок з буржуазною Польщею, "Білою" Латвією, шпигунська діяльність, підготовка нападу на СРСР і т.п. Окремі глибоко законспіровані групи проіснували до середини 1930-хрр. [4, с. 39].

У 1931–1938 рр. органами ОДПУ – НКВС БРСР були проведені політичні процеси над учасниками Об'єданого антирадянського підпілля, Білоруської автокефальної церкви, Білоруської народної громади, Білоруського національного центру, Білоруського філіалу меншовиків, Польської організації військової, Партії звільнення селян [2, с. 73-75].

Отже, слід відзначити, що перебуваючи у складі Польщі, білоруси могли створювати різні політичні партії та намагатися відстоювати свої інтереси в парламенті, проте, як правило, їм не вдавалося серйозно вплинути на дії уряду. В БРСР одразу розпочалась боротьба з багатопартійністю та інакомисленням, політичні права громадян на об'єднання в організації теж обмежувались участю в прокомуністичних об'єднаннях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дедурін Г. Г. Білоруський національний рух у Польщі: від Ризького миру до розгрому Громади // Грані. 2014. № 10. С. 120-125.
2. Касцюк М. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі. Мн., 2000. 308 с.
3. Новик Е. К., Качалов И. Л., Новик Н. Е. История Беларуси с древнейших времен до 2010 года. Минск: «Вышэйшая школа», 2011. 529 с.
4. Пушкін І.А. Удзел нацыянальных меншасцей у грамадска-палітычным жыцці Савецкай Беларусі (1919–1990 гг.): манаграфія. Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2010. 319 с.
5. Чарнакевіч А. Грамадскія рухі і палітычныя партыі ў Беларусі (апошняя чвэрць XIX – пачатак XXI ст.) // Матэрыялы Рэсп. навук. канф. / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал.: І.І. Коўкель (адк. рэд.) [і інш.]. Гродна: ГрДУ, 2009. С. 247-263.
6. Горб Є. С. Політичні партії та організації у Другій Речі Посполитій. URL: file:///C:/Users/Вано/Downloads/gileya_2013_72_40.pdf.
7. Дианова Т. Б. История Беларуси: учеб.-метод. пособие: в 2-х ч. URL: <https://www.vsavm.by/wp-content/uploads/2013/02/Ch2UCHEB1.pdf>.

8. Криштапович Л., Филиппов А. БССР и Западная Беларусь 1921-1939 гг. Сравнительный анализ. URL: <http://ross-bel.ru/d/618179>.

Максим Бедзай

курсант IV курсу Житомирського
військового інституту імені С. П. Корольова
(науковий керівник: к. і. н., доц. А. А. Кавун)

ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ В ОЛЕКСАНДРІВСЬКОМУ РАЙОНІ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1941-1943 РР.

З початком Другої світової війни у багатьох окупованих німецькими військами країнах розпочинається спротив окупаційним військам, який отримав назву Рух Опору. З окупацією України на окупованих територіях також розпочинається Рух Опору, який, на відміну від інших країн, мав дві складові: радянський партизанський рух та національний рух опору ОУН УПА.

Дослідження радянського партизанського руху присвячено багато робіт: прикладом є «Всенародна боротьба у тилу німецько-фашистських загарбників 1941-1944 рр.» автор П. К. Пономаренко, який очолював Центральний штаб партизанського руху при Ставці ВГК, «Партизанство вчора, сьогодні, завтра» В. І. Боярського, а також мемуарна література, яка висвітлює діяльність великих партизанських загонів, якими командували С. А. Ковпак, О.М. Сабуров, О. Ф. Федоров та інші. В цих творах в основному дається оцінка партизанського руху в цілому, або великих загонів.

Мета нашої статті – дослідити виникнення та розвиток партизанського та підпільного руху в тільки в Олександрівському районі.

З перших днів німецько-радянської війни партійне керівництво району розпочало підготовку району до боротьби з окупантами. Спочатку у липні 1941 р. було створено винищувальний батальйон для боротьби з десантами та диверсантами противника, проте він проіснував недовго, адже вже 5 серпня територію району було окуповано. Велась також робота по підготовці до партизанської боротьби [3, с. 97, 103, 307; 5, с. 87].

Для боротьби проти окупантів було створено та залишено на окупованій території оперативну групу для організації партійного і комсомольського підпілля, в яку увійшли секретарі райкому та окремі комуністи [2, с. 116].

Було створено також підпільний райком партії на чолі з Є. А. Скабардом. Підпільники організовували диверсії, пускали під укіс

ешелони противника, знищували невеликі групи противника. Німці у відповідь проводили численні облави та жорстокі розправи. Так у ніч на 27 січня 1942 р. за вбивство двох поліцаїв було розстріляно 10 заручників [1, с.78; 4, с. 291].

У березні 1942 р. на засіданні підпільного райкому партії приймається рішення про обрання нового складу райкому партії та активізації дій проти окупантів. На той час в районній підпільній парторганізації нараховувалось 28 членів та 10 кандидатів у члени партії, переважна більшість яких очолювала підпільно-диверсійні групи [3, с.299; 5, с.155].

З місцевих жителів та визволених військовополонених розпочинається формування партизанських загонів. Протягом квітня-червня 1942 р. було створено партизанський загін імені К. Є. Ворошилова. Командиром було призначено С. І. Довженка, комісаром К. Є. Ярko, який одночасно був секретарем підпільного райкому партії. Загін діяв на території району та нараховував близько 200 чоловік [3, с. 344; 2, с. 55].

З початком 1943 р., у зв'язку з переломом ситуації на радянсько-німецькому фронті, збільшується активність партизанського руху на окупованих територіях. Це дало змогу, у травні 1943 р., утворити на базі партизанського загону імені К. Є. Ворошилова партизанське з'єднання імені К. Є. Ворошилова, його очолив І. Д. Діброва. Воно вело боротьбу проти окупантів, яка включала в себе напади на частини та гарнізони німецьких військ (було проведено 58 операцій), зривали відправку на роботи до Німеччини молоді, продовольства та фуражу, вели активну пропагандистську роботу (було випущено 17 500 листівок), в ході якої доводили до населення інформацію про положення на фронті та закликали до боротьби з окупантами [5, с. 73; 1, с 40].

Така діяльність не могла залишитись поза увагою окупантів, які приймають рішення знищити партизанів. 24 жовтня 1943 р. проти партизан було кинуто близько 7000 солдат та офіцерів, яким вдалось оточити місце базування партизан та розпочати наступ проти них. В ході першого бою втрати німців склали 20 чол. убитими та пораненими партизани втратили 2 чол. Скориставшись туманом та ніччю партизани розбилися на невеликі групи й змогли вийти з оточення. 26 жовтня німці продовжили атаки на партизан. В ході боїв було вбито 40 та поранено 11 чол. німців, втрати партизан склали 28 убитими та 5 пораненими, німцями було також, у ході наступальних дій, було вбито більше 15 чол. цивільного населення. Партизанам знову вдалось, розбившись на невеликі групи, вийти з оточення [5, с. 82-90].

Крім того у смузі свого наступу фронти Червоної Армії створювали окремі партизанські загони. В Олександрівському районі таким став загін «За Батьківщину», який підпорядковувався штабу партизанського руху

Сталінградського фронту, його було створено у червні 1943 р. в Чорному лісі. Командир загону Кришталь М. П., начальник штабу Ольєйніков В. І. Загін нараховував 46 чол., дії загону були спрямовані на знищення залізничного транспорту, живої сили і техніки ворога [5, с. 123].

8 грудня 1943 р. при підтримці партизан регулярними військами Червоної Армії було визволено Олександрівку від німецьких військ [5, с. 205].

Дії партизан виявились досить ефективними, вони внесли значний внесок у боротьбу з німецькими окупантами. В ході бойових дій на території району ними було пущено під укіс 20 ешелонів зі зброєю та іншим майном; знищено 10 паровозів та 100 вагонів; 10 танків та 2 бронеавтомобілі; 50 автомобілів та 11 мотоциклів; 7 гармат та 14 кулеметів; 2 500 німецьких військовослужбовців убито та 150 взято у полон; звільнено з полону 120 000 чоловік; звільнено 24 населені пункти (підраховано за джерелами 1; 2; 4).

Список використаних джерел та літератури:

1. Духовні скарби рідної землі: Історико-краєзнавчі нариси. Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2007. 584 с.
2. Збірка праць Олександрівського районного краєзнавчого музею Кіровоградської області. Олександрівка, 2005. 457 с.
3. Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область / Інститут історії академії наук УРСР. Київ, 1972. 816 с.
4. Скирда М. М., Пархоменко І.А. Они сражались с фашизмом. Герои подполья. Москва, 1970. С. 287-325.
5. Шевченко С. І. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни. Кіровоград, 2004. 201 с.

Михайло Врублевський

курсант I курсу факультету технічних видів розвідки
Житомирського військового інституту ім. С.П. Корольова
(науковий керівник: к.і.н., доц. **В.О. Магась**)

ПРОЯВИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ В УКРАЇНІ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Гітлерівська окупаційна політика в Україні від самого початку «нового порядку» спровокувала значну частину населення України (незалежно від національності) до співпраці з німцями. На виникнення та поширення настроїв колаборації серед населення вплинула боротьба, яка точилася в колі німецького імперського, партійного та військового

керівництва навколо політики щодо України й українців напередодні війни Німеччини проти СРСР та під час бойових дій.

Метою нашої публікації є характеристика проявів колабораціонізму в Україні в часи Другої світової війни.

Як відомо, німецька пропаганда, яка широко обіцяла захист від несправедливостей радянського устрою та лояльність з боку гітлерівських керівників, викликала довіру, особливо на початковому етапі війни, у значної частини населення України. Але геноцид єврейського, циганського населення, військовополонених, масові розстріли комуністів, радянських активістів, національно свідомої частини українців, звірства гітлерівських урядовців, каральні акції айнзатцкоманд, відверті грабунки та побори, пригнічення суспільного життя тощо швидко змінили довіру до гітлерівців на розчарування, гнів у однієї частини населення й посіяли жаж і настрої пристосуванства та розпачу серед іншої. Отже, саме ця частина населення України обрала для себе шлях відвертої колаборації, записуючись до поліції або вступаючи до Вермахту [4, с. 7].

Слухняно виконуючи розпорядження окупантів, ця категорія поволі ставала колаборантами, обираючи, на її думку, єдиний шлях збереження життя собі й своїм дітям. Теоретичні засади окупаційної політики на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони (українців дозволено допускати до управління на рівні повітів, районів, у формі комітетів довіри, а у вищих органах влади – як консультантів в індивідуальному порядку; українці отримали від окупантів дозвіл на діяльність релігійних об'єднань, відкриття початкових шкіл, вивчення української мови, випуск періодичних видань і т. д.), декларовані гітлерівцями, за умови лояльності та співпраці з німцями обіцяли місцевому населенню більш-менш терпимі умови життя, що також підштовхувало до виникнення такого явища, як колабораціонізм.

Не можна відкидати й те, що гітлерівці різних політичних спрямувань спекулювали на прагненні певної частини українців до створення націонал-соціалістичної за суттю української держави, а також переслідували мету на деякий час стримати потяг свідомого українства до створення політичних організацій. Взамін гітлерівська окупаційна влада пропонувала формування місцевих органів управління під суворим контролем з боку гестапо та інших німецьких органів влади [6, с. 19].

Органи місцевого управління на території рейхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації були створені за дозволом гітлерівської окупаційної влади й знаходилися під постійним наглядом гестапо. Тільки на початку війни українським націоналістам вдалося легалізувати органи української адміністрації на території генеральних округів рейхскомісаріату «Україна» та військової зони [2, с. 93-94].

Закріпитися цим органам місцевої влади всіх рівнів, від сільських до обласних, не вдалося. Після ліквідації «Уряду» на чолі з Я. Стецьком окупанти проводили масові репресії проти учасників українського самостійницького руху й замість українських органів місцевого управління, які деякий час знаходилися під контролем оунівців, заходилися створювати українські допоміжні управи, які були підконтрольні гебітскомі-саріатам і гестапо. Гітлерівці знайшли підтримку й серед певної категорії населення, яка добровільно прийшла працювати до органів місцевого управління. Українські органи місцевого управління, створені окупантами, не претендували на політичну владу й мали лише соціально-культурну спрямованість [5, с. 112-114].

Статус цих органів влади був другорядним, і їх співпраця з німецькою владою вимагала від колаборантів та пособників гітлерівців покірності та послужливості, невтручання в політичні справи. Своєю повсякденною роботою колаборанти повинні були підтверджувати лояльне ставлення до «нової» влади та рейху. Більшість співробітників в органах місцевого управління складали колаборанти з числа місцевого населення, за національністю українці, поляки, етнічні німці, кримські татари, росіяни. Частково вдалося закріпитися в таких управах та комітетах представникам різних націоналістичних течій, підпільникам-комуністам, радянським агентам. Членами комітетів самопомогі, кримськотатарського столу часто ставали діячі української «Просвіти», «Жіночої Служби України», кримськотатарські націоналісти, які активно допомагали органам місцевого управління вирішувати соціально-культурні проблеми: відкривати дитячі установи, допомагати інвалідам, вдовам, сиротам, бідним [1, с. 127].

Завдяки гуманітарній діяльності рядових членів комітетів самопомогі вдалося вижити багатьом дітям-сиротам, хворим, інвалідам, пенсіонерам, вдовам, багатодітним родинам. Разом з тим, слід визнати, що роботу отримувала тільки та частина населення, яка пройшла анкетування й зарекомендувала себе як така, що лояльно ставилася до німців, окупаційної влади та Рейху. Ця категорія населення навіть забезпечувалася безкоштовною медичною допомогою, продуктовими пайками та хлібними картками, паливом, їй дозволялося також підключатися до електромережі. Усі інші залишалися майже напризволяще. Саме таких відправляли силоміць на каторжні роботи до Німеччини, а чоловікам спочатку до 35 років, а потім і до 50 років пропонувалося записуватися до поліції. Різностямована діяльність органів місцевого управління задовольняла окупантів. Завдяки допомозі з боку колаборантів гітлерівці тримали під контролем ситуацію. Зрадники Батьківщини та пособники в цілому вірою й правдою служили гітлерівцям, перевіряли разом з окупантами працюючих на лояльність до «нової» влади, виявляли неблагонадійних. проводили арешти радянських активістів і

комуністів, українських націоналістів, єврейського населення, антигуманні акції по знищенню безнадійних психічно хворих [3, с. 100-101].

Загалом, неузгодженість рішень, розбіжність у поглядах нацистської верхівки на український вектор окупаційної політики та режиму спричинили в багатьох випадках дезорієнтацію місцевого населення. Лояльна політика до українців частини вищого гітлерівського урядового, військового, а також середнього та рядового складу Вермахту, які були прихильниками радикальної зміни політики рейху на Сході й своєю діяльністю склали опозицію Гітлеру, дійсно провокувала певну категорію населення до активної співпраці. праці з окупантами у сферах економіки, військової справи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Грідіна І.М Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та селективності // УІЖ. 2009. №3. С. 123-132.
2. Дирейк І.І Організаційне та нотаріальне забезпечення поліцейних сил спротиву і підрозділів у рейхскомісаріаті України.» // УІЖ. 2009. №6. С. 87-106
3. Потильчак О. «Новий порядок» в окупованій Україні (1941-1944) // Пам'ять століть. 1999. №1. С. 97-104.
4. Шайкан В. Колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни: Характерні риси та особливості // Історія в школі : Науково-метод. журнал для вчителів. 2006. № 5. С. 4-11.
5. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. Кривий Ріг: Мінерал, 2005. 451 с.
6. Штефан Л.В. Колабораціонізм в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945р. // Військова історія. 2009. №4. С. 15-21.

Микола Бондарчук

магістрант історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПА В 1944-1945 РР.

Паралельно з формування Української повстанської армії та її запілля відбувався процес налагодження підпільної медичної служби у

формі Українського Червоного Хреста, що від серпня 1943 року становив окрему одиницю референтури повстанського підпілля.

Найвищою структурною ланкою УЧХ виступав крайовий провід УПА, якому підпорядковувалися обласні, окружні, повітові та районні осередки. Наприклад, Львівському крайовому проводу підпорядковувалися Львівський, Станіславський (Івано-Франківськ), Дрогобицький та Тернопільський проводи. При кожному з цих обласних осередків діяла обласна референт УЧХ, яку очолював обласний референт УЧХ. Львівською референтурою УЧХ керувала Ірина Козак – «Лада». Подібну ієрархію було збудовано і на ПЗУЗ (Північно-Західні Українські Землі). Там посаду крайового референта УЧХ займала Олена Мостович – «Верба» [6, с.258-259].

Основне завдання Українського Червоного Хреста в повстанському запіллі полягало в організації допомоги бойовим частинам та цивільному населенню. З цією метою було створено декілька відділів, на які покладалися особливі завдання. Бійцям медично-санітарного відділу потрібно було організовувати госпіталі, бункери, перев'язувальні пункти, забезпечення лікарським та санітарним персоналом, опіка над пораненими та хворими і тісна служба з Санітарною службою УПА. Також був фармацевтичний відділ, головним завданням якого було виготовлення та зберігання ліків. Важливим був і суспільний відділ, члени якого здійснювали опіку над сім'ями загиблих повстанців, дітьми сиротами. Було створено і ви шкільний відділ, де проходили навчання лікарі і медсестри перед своїм безпосереднім відправленням в бойові частини [5, с. 176].

В міру наближення фронту до безпосереднього району дії УПА в кінці 1943 року, керівництво ОУН(б) – УПА було змушено змінювати тактику боротьби. Важливе завдання покладалось на агітаційно-пропагандистську роботу. Цією роботою мали займатися всі структури повстанського підпілля. З цією метою, 26 листопада 1943 року було видано наказ Ч. 22, який зобов'язував Український Червоний Хрест створити в своїй структурі ще один відділ, а саме – суспільно-політичний. Планувалось налагодити політичну роботу серед медичного персоналу та хворих [3, с. 62].

Також в даному документі було і визначено структуру медичної служби в повстанському запіллі. Вона складалася з санітарної служби районів та надрайонів, що підпорядковувалися окружному санітарному осередку, очолюваному лікарем, який керував санітарною службою в окрузі. Низові санітарні служби на території округи були санітарними пунктами. Вони також поділялися на повітові полеві шпиталі, районні санітарні пункти та місцеві санітарні пункти. Вони підпорядковувались районним провідникам [1, с. 112-114].

Місцевий санітарний пункт створювався у кожному селі і складався з не менш, як однієї санітарної ланки, яка має за завдання бути завжди готовою нести в межах назначеного собі терену першу допомогу пораненим та потерпілим. Санітарна ланка складається з одного ланкового, вишколеного на санітарному курсі і двох носіїв, вишколених з черги ланковим лікарем. Районовий санітарний пункт організовувався у кожному районі для надання більш кваліфікованої допомоги раненим повстанцям чи потерпілим. У документі вказувалося на необхідність у тій цілі підготувати окремий будинок, який мав гарні умови для утримання там поранених. Службу в санітарному пункті припоручається одній добре вишколеній санітарці [7, с.3].

У разі потреби хворі чи поранені могли спрямовуватися до повітового польового шпиталю, який діяв як самостійна одиниця. Він мусив бути досить мобільним, щоб персонал у разі потреби міг швидко згорнути необхідний інвентар і перемістити його в інше місце. В склад шпитального персоналу як правило входили: 1 лікар, який є рівночасно керівником шпиталю, 8 медсестер добре вишколених, з котрих одна обіймає становище начальної (старшої) медсестри. Начальна сестра відповідає за інвентар польового шпиталю, та безпосередньо підлягала провідникові шпиталю. Одну з сестер призначали як доглядальницею за пораненими. До обов'язків сестри приймаючої належить стежити за станом чистоти тіла одягу пацієнта. Відповідальність за організацію всієї медико-санітарної роботи округу покладалася на окружних провідників ОУН(б) та головного лікаря окружного осередку [2, с. 159-163].

Шпиталі організовувались не тільки в селах. Як правило, більшість з них діяла в великих лісових масивах в важкодоступних місцях для противника. Це були великі підземні бункери, які були гарно облаштовані та мали лежачи, де могло вміщуватися до 40 хворих. Проте, зазвичай, це були невеличкі криївки на одну кімнату, рідше на декілька приміщень. Криївками та підземними бункерами користувалися не тільки УЧХ, але й бойові загони УПА. Між цими двома сховищами немає ніякої різниці, так як вони прилаштовані для перебування там людей під час небезпеки. Проте, ці два види сховку мали відмінності між собою, а саме в здатності вести оборонні дії там.

В бункерах перебували бойові частини УПА, які були добре озброєні. З ними могли бути і легкопоранені бійці. В разі потреби, в умовах боїв, повстанці могли прорватися з оточеного бункера. Цей вид оборони є активним. Пасивна оборона санітарних криївок, насамперед, полягала в тому, щоб максимально захистити своє сховище. В разі винайдення криївки ворогом, становище поранених всередині було безнадійним [4, с.323].

Загроза життю медиків та пацієнтів була така ж велика, як і кожного вояка-повстанця. Завжди загрожувала небезпека, що «шпиталька» буде викрита ворогом, і в такому випадку можливості вирватися з оточення були мінімальними. Тому лікар чи санітар при відділі УПА брав участь у боях з автоматом чи рушницею, так само як і вояки. Високий героїзм та професіоналізм показали лікарі Матвій Лотович (лікуючий лікар Юрія Шухевича, загинув у Тайшетських концтаборах), Богдан-Теодор «Савка» («Софрон») – головний лікар УПА-Захід, Петро Скобельський (хірург, дипломований у Граці, загинув у 1945 р.), Павло Ключник («Сірко», був працівником клініки в Сорбоні, закатований поляками), Євген Каранович («Караван», був обласним лікарем на Волині, загинув у бою з партизанами відділу Федорова у 1943 р.), Антін Кульман («Вугляр», загинув у Карпатах у 1945р.). Ризикуючи власним життям, підпільникам допомагали лікарі медичних закладів та інститутів – Юрій Липа (замордований більшовиками біля Яворова 20 серпня 1944 р.), Ярослав-Ігнатій Макарушка, Родіон-Пилип «Сліпий», Леонід Мельник [9].

Головною проблемою повстанських шпиталів була нестача медикаментів. Повстанці намагались налагодити безперебійне постачання ліків в лікарні, були випадки, коли було об лаштоване кустарне виробництво власних медичних препаратів. Проте найчастіше упівці добували медикаменти в боях з ворогом, нападаючи на тилові колонії. «Зокрема, 13 лютого 1944 року повстанський загін атакував евакуаційний лазарет №550 в селі Велика Любаша Костопільського району Рівненської області. Під час нападу було вбито 5 охоронців, конфісковано 25 коней і 15 возів із продуктами та медикаментами. Декілька коней загинуло під час перестрілки» [5, с. 415].

Ситуація значно погіршилась після закінчення Другої світової війни. Тоді радянська влада спрямувала всі свої сили на придушення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. Одним з методів боротьби з повстанцями стало поширення в контрольованих упівцями районах неякісних ліків. «Також в ліки стали додавати частки вірусів небезпечних хвороб. Це були висипний тиф, холера, віспа, кір, дифтерія. Від цих хвороб бійці УПА дуже страждали» [5, с. 473-476].

Проте, незважаючи на важкі втрати, підпільна медична служба УЧХ продовжувала працювати і далі. Зокрема, в 1945-1946 рр. важлива увага приділялася санітарно-епідеміологічній роботі в бойових підрозділах УПА та серед цивільного населення. Зокрема, в умовах важкого партизанського життя були організовані навіть стоматологічні кабінети, щоб слідкувати за здоров'ям ротової порожнини упівців. Такі випадки були зафіксовані в 1946 році на Закерзонні. Серед місцевого населення проводились лекції з правил особистої гігієни. В повстанських шпиталях особливо слідкували за чистотою самих приміщень, туалетів, криниць [7, с.39-40].

Варто сказати, що до медичної служби УЧХ вливались не тільки українці, але й також лікарі-євреї та поляки. Важливий професійний внесок в медичні службу УПА зробив лікар-євреї «Чорний» з Рівного, що працював курінним лікарем у Костопільському курені «Острога». Відомо про самовіддану діяльність лікарки Сікорської, польки, дружини майора ВП (Війська Польського), родом з Рівненської області, що працювала для збереження здоров'я вояків УПА у шпиталі на хуторі Гурби. Вона була вбита 24 квітня 1944 року бійцями Червоної армії разом з пораненими упівцями під час Гурбинської битви [8].

Отже, Українська повстанська армія, яка на відміну від радянського партизанського руху не функціонувала за підтримки ззовні, змогла налагодити ефективну медичну службу, яка була організована за ініціативи Українського Червоного Хреста. Основне завдання Українського Червоного Хреста в повстанському запіллі полягало в організації допомоги бойовим частинам та цивільному населенню. З цією метою було створено декілька відділів, на які покладалися особливі завдання. Бійцям медично-санітарного відділу потрібно було організовувати госпіталі, бункери, перев'язувальні пункти, забезпечення лікарським та санітарним персоналом, опіка над пораненими та хворими і тісна служба з Санітарною службою УПА. Також був фармацевтичний відділ, головним завданням якого було виготовлення та зберігання ліків. Важливим був і суспільний відділ, члени якого здійснювали опіку над сім'ями загиблих повстанців, дітьми сиротами. Було створено і вишкільний відділ, де проходили навчання лікарі і медсестри перед своїм безпосереднім відправленням в бойові частини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. Кн. 2: Бойові дії УПА / відп. ред. Є. Штендера. 3-є вид. Торонто : Літопис УПА, 1990. 260 с.
2. Літопис УПА. Нова серія. Т. 32: Медична опіка в УПА. Книга 2 / ред. М. Ріпецький. Львів: Літопис УПА, 2001. 581 с.
3. Онишко Л. Організація та діяльність Українського Червоного Хреста на західноукраїнських землях у 1943-1945 роках // Визвольний шлях. Березень 2004. С. 60-67.
4. Паньків М. Партизанські схрони УПА. Львів, 2007. 453 с.
5. Патриляк І. Встань і борись! Слухай і вір...: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.). Львів: «Часопис», 2012. 592 с.
6. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля: монографія. Тернопіль: «Підручники і посібники», 2008. 464 с.
7. Стародубець Г. М. Організація медико-санітарної служби в повстанському запіллі в другій половині 1943-1944 рр. // Сторінки воєнної

історії України: зб. наук. статей НАН України; Ін-т історії України. К., 2011. Вип. 14. С. 34-47.

8. Український Червоний Хрест. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

9. Шпиталі УПА. URL: <http://www.spas.net.ua/index.php/library/article/740>.

Оксана Горніцька

магістрантка історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ СЕРЕД СЕЛЯН У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Сучасний розвиток історичної науки в Україні зумовив неабиякий інтерес до дослідження історії повсякденності та показав необхідність актуалізації уваги дослідників до теми формування так званої «радянської людини». Повоєнний період в Україні став часом остаточного становлення сталінської ідеологічної доктрини, яку можна охарактеризувати часом активної пропагандистської роботи серед населення.

Особливості проведення політико-ідеологічної роботи парфункціонерами від влади висвітлюються у працях багатьох науковців як радянської історичної школи [6], так і сучасних [7; 4; 8]. Зокрема, такі науковці як В.Гриневич, В.Даниленко, С.Кульчицький, О.Лисенко розкривають «механізми впливу партії на свідомість українського суспільства та навішування на окремих осіб ярликів зрадників» [5].

Метою даної статті є дослідження форм та змісту політично-ідеологічної роботи серед українського селянства у перше повоєнне десятиліття.

Повоєнний період в Україні можна охарактеризувати як час руйнацій, господарських проблем та значних демографічних втрат. Влада головними своїми завданнями на місцях визначила проведення широкомасштабної політико-пропагандистської роботи з акцентуванням уваги на необхідності взяття під контроль всіх сфер життя населення. Для реалізації планів швидкими темпами було відновлено діяльність партійного та радянського апарату влади.

Основними вогнищами культури та культурно-освітнього життя на селі визначалися клуби, хати-читальні, бібліотеки та школи. Партійні чиновники зобов'язували місцеве керівництво більш вимогливо ставитися до голів виконкомів сільських рад депутатів трудящих та до керівництва

стосовно контролю за роботою клубів та бібліотек. «З метою надання методичної допомоги окремим клубам, методичним кабінетам було розроблено і розіслано інструктивно-методологічні листи та матеріали, також проводилися індивідуальні консультації [9, с. 298]. Голів колгоспів так само «зобов'язували відновити агітаційну роботу у всіх колгоспах. Для допомоги у проведенні агітаційних робіт дозволялося залучати читців газет» [2, арк.12]. Наголошувалося на необхідності зростання культури колгоспного села, свідомості і політичної активності трудящих.

Простежувалася тенденція посилення лекційної роботи, «особливо у пропаганді завдань комуністичного будівництва, суспільно-політичних та сільськогосподарських знань. Станом на 1953 рік простежується поліпшення змісту роботи клубів і бібліотек, проведення масових заходів, тематичних вечорів, радіо слухань, читацьких конференцій, наочних агітацій, зазначається про зростання масовості у гуртках, участь у заходах, тощо» [3, с. 34].

Райкоми партії регулярно проводили навчання сільського активу у формі «нарад та семінарів, основними темами виступів на яких були: «Про хід вивчення рішень XIX з'їзду КПРС, геніальні праці товариша Сталіна», «Економічні проблеми соціалізму в СРСР» «Робота клубних установ у період підготовки і проведення весняної сівби»; тематичні вечори: «Комуністична партія – натхненник і організатор наших перемог», «Два світи, два шляхи розвитку», «Дружба народів СРСР» тощо. Наприклад, у с. Очеретяни Червоноармійського району було проведено тематичний вечір на тему «Наш колгосп в п'ятій п'ятирічці», проведено також концерт та заслухано ряд доповідей. У с. Кам'яний Брід Коростишівського району було проведено лекції на теми: «Постанова вересневого Пленуму ЦК КПРС», «Про заходи подальшого розвитку сільського господарства СРСР» [1, арк.12].

Центрами масово-політичної роботи на селі ставали сільські клуби, «в яких проводилися наочні агітації, фотомонтажі, лекції, тематичні вечори, діяли гуртки, проводилися концерти та вистави» [3, с. 34]. Прикладом такого роду роботи є «клуб села Куліш, де проводили заняття з тем «Пропаганд рішень XIX з'їзду КПРС», «Про перенесення роботи клубу в поле», загалом за 1953 рік було проведено 73 лекції і доповіді, 16 вистав, 12 концертів, написано 152 заклики та 40 блискавок, створено 18 стінгазет, 16 фотомонтажів, проведено 8 тематичних вечорів, діяли такі гуртки: драматичний, хоровий, танцювальний, музичний, художній, інші» [1, арк.15].

До роботи в клубі активно залучали сільську інтелігенцію з метою проведення політико-пропагандистської роботи серед населення а також передовиків сільського господарства і промисловості. Так, станом на листопад 1954 рік у клубних установах Житомирської області працювало

3139 учасників. В цьому числі: суспільно-політичних гуртків було 125, що охоплювали 2500 учасників; загальноосвітніх – 65, кількість учасників – 900; агрозоотехнічних – 125, кількість учасників – 2700; фізкультурних – 350, кількість учасників – 6200; ДОСААФ – 219, кількість учасників – 4900; драматичних – 906, кількість учасників – 12000; хорових – 711, кількість учасників – 14800; музичних – 395, кількість учасників – 3800; танцювальних – 143, кількість учасників – 1400; образотворчих – 64, кількість учасників – 500; шиття – 36, кількість учасників – 1100 [1, арк. 16].

Також організовувалась робота культурно-освітніх закладів серед окремих груп населення (жінок, молоді, інтелігенції). Найбільш поширеними формами такої роботи були: тематичні вечори, залучення до гуртків і активу клубів, створення відповідної наочної агітації. Широко висвітлювався «хід соціалістичного змагання на селі, створювалися Дошки пошани, Дошки показників соціалістичного змагання, увага приділялася складанню лозунгів, створенню діаграм у красиво оформлених щитах, які вивішували зазвичай у клубах» [3, с.36].

Вагомим місце займала лекційна робота у формі поширення лекторіїв. На Житомирщині їх мережа складала: «35 лекторіїв райцентрів, 657 сільських лекторіїв, 12 фабрично-заводських. Допомогу сільським лекторіям надавали районні та сільські бібліотеки Барановського, Ємільчинського, Малинського районів. Особлива увага приділялася ідеї дружби народів та радянському патріотизму. В лекторії створено три методичні секції – суспільно-політична, науково-природнича та сільськогосподарська [1, арк.22].

Отже, у повоєнний період широкого поширення набула політико-ідеологічної робота серед населення з метою виховання його у дусі марксизму-ленінізму та насадження більшовицьких цінностей. Центрами агітаційно-пропагандистської роботи виступали райкоми, міськкоми та обкоми КП(б)У. Головною їхньою опорою на селі виступали сільські активісти - комсомольці, комуністи, представники колгоспів, сільрад, сільської інтелігенції. Партійні чиновники здійснювали систематичний контроль за їх діяльністю, ініціювали проведення конференцій, вечорів обміну досвідом, організовували шефство і допомогу мистецьким закладам, сприяли розвитку художньої самодіяльності і роботі клубів. Важливо зауважити, що мета такої роботи полягала не стільки в тому, щоб розкрити творчі здібності кожної людини, скільки в необхідності нав'язати населенню більшовицько-радянську систему цінностей, виховати людину нового типу - «радянську».

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф.3448. Оп. 1. Спр. 6.
2. ДАЖО. Ф. 4715. Оп. 1. Спр. 4.
3. Романюк І. М. Сільські клуби України в 1950-1960 ті роки ХХ тс.: наростання кризи // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. ХУІІ. Серія: Історія: Збірник наукових праць. 2010. С. 33–37.
4. Табачник Д.В. Феномен тоталітарно-репресивного суспільства в Україні (кінець 20-х - 50-ті роки): автореф. дис. д-ра іст. наук. К., 1995.
5. Україна і Росія в історичній ретроспективі: У 3 т. К. 2004. Т. 2: 528 с.
6. Черниш Й.Д. Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР. (1939-1958). Львів. 1963. 267 с.
7. Шаповал Ю. та ін. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. К.: Абрис, 1997. 607 с.
8. Юрчук В.І. Боротьба Компартії України за відбудову і розвиток народного господарства (1945-1952 рр.). К. 1965. 255 с.
9. Янковська О. В. Соціальна політика держави очима робітників і селян // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). Кн. 1, ч. 1-2 К. 2010. С. 293-351.

Марія Павлюк

студентка ІV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ДИСИДЕНТИ В УРСР: ПОЛІТИЧНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН (1960-1970 РР.)

Проблеми дисидентського руху в УРСР у 1960–1970-х рр. залишаються актуальною темою досліджень для сучасної української історичної науки, оскільки тісно пов'язані з державотворчими процесами в Україні.

Метою статті є дослідження дисидентського руху в СРСР як політичного і соціального феномену.

Після смерті Й. Сталіна у 1953 р. і розвінчання культу особистості колишнього лідера, за правління М. Хрущова, було реабілітовано багатьох політв'язнів. Суспільство було згодне піти на діалог із владою, адже вірило у можливість змін на краще та розширення власних свобод. Проте, як виявилось, цілі влади та людей не збігалися.

Люди швидко розчарувались у так званому новому курсі, який обрала і проводила влада. На захист громадянських прав суспільства стали письменники та інші радянські інтелектуали. Вони виступали за відкритість, тому вирішили розповісти світові, що насправді являє собою нова антисталінська влада [1].

Спочатку вони називали себе "правозахисниками", або "Демократичним рухом". Іноземним кореспондентам було важко описати явище, яке не належало ні до правих, ні до лівих і не було опозиційним рухом. Отже, іноземні ЗМІ взяли концепцію 16-го і 17-го століть, що застосовувалася до англійських протестантів – дисидентів (суч. варіант латинського *disasere* "не згоден", буквально "сидіти окремо"). Англійських протестантів, які відокремилися від Англійської церкви, часто називали «незгодними» або «дисидентами».

Радянські дисиденти були людьми, які не погоджувалися з певними рисами втілення радянської ідеології і готові були виступати проти них. Термін «дисидент» використовувався в Радянському Союзі у період після смерті Й. Сталіна до падіння комунізму

У травні 1961 р. у Львівському обласному суді відбувся політичний процес над УРСС, лідером якої був Левко Лук'яненко. Згодом, впродовж першої половини 1960-х рр., аналогічні процеси тривали у Тернополі, Рівному, Луганську, Києві та Чернівцях [4, с. 12].

Праці дисидентів були видані за кордоном. Їх авторів взяли під арешт та інкримінували «антирадянську агітацію». Серед постраждалих таким чином письменників були Святослав Караванський, Іван Світличний, Валентин Мороз. Усіх їх було заарештовано під час чергової хвилі арештів наприкінці літа, в серпні-вересні 1965 р. Як стверджував один з дисидентів Святослав Караванський у своєму клопотанні за 1965 р.: на зміну культу Сталіна, прийшов культ Хрущова [2].

Велику кількість документів з таких судових засідань було розповсюджено і видано за кордоном через самвидав іншими культурними діячами. Самвидав – це публікація і розповсюдження різних текстів нелегальним шляхом (політичних, художніх, наукових та публіцистичних) у різних формах (брошури, листівки, періодичні видання) [3, с. 409].

Тим часом закордон був у курсі внутрішньої ситуації в СРСР, за допомогою газет, які виходили за межами країни. Однією з таких була газета «Вісті з України». Найбільшого розголосу набула стаття під назвою «Хто є хто». Арешт її авторів сколихнув світову спільноту, яка почала вимагати справедливого суду для арештантів. Статті на зразок вищезазначеної надходили закордон у двох варіантах, зазвичай: в українському та в англійському. Вже там самвидав виходив у друк за допомогою нейтрально та національно налаштованої еміграції [2].

Серед найвідоміших зразків самвидаву українських дисидентів: «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби, «Репортаж із заповідника Берії» Валентина Мороза, «Лихо з розуму» В'ячеслава Чорновола, «Собор у риштованні» Євгена Сверстюка. Усі вони з'явилися у період 1965-1966 рр., вже після арештів дисидентів. У 1970 р. було започатковано найвідоміше з усіх українських видань самвидаву – «Український вісник».

В цей час, приблизно, СРСР підписує Міжнародний пакт про громадянські та політичні права людини. Відтепер Комісія ООН починає стежити за їх дотриманням, зокрема, і на території Союзу, а в разі їх порушення усі громадяни можуть при необхідності заявити про це. Обуренні відвертим нехтуванням міжнародного права, декілька діячів починають збирати докази проти радянської влади. Ці події перегукуються із подіями у Празі 1968 р., які згодом увійдуть в історію як «Празька весна» [1].

Так, у Львові було заарештовано І. Дзюбу за звинуваченням в українському націоналізмі. Згодом І. Світличного з тих же причин, хоча конституція СРСР гарантувала вільний вихід республіки зі складу СРСР). За аналогічними причинами можна було б висунути обвинувачення у «буржуазному націоналізмі» й іншим країнам із соціалістичного табору. Були причини в системі радянської влади, які викликали рецидиви націоналізму. Наприклад, насильницька асиміляція українського населення. Зокрема, О. Тихий описував у своїх працях ці процеси у східних регіонах республіки. Окрему увагу він приділяв у цьому питанні Донецькій області [2].

Чи можна націоналізм назвати звичайним прагненням до вільного національно-культурного розвитку? Що взагалі влада вкладала у це поняття, приписуючи його українським національним елементам? Це прагнення до державного розвитку, яке притаманне кожній нації.

1964 р. означав не лише заміну головної особи СРСР з М. Хрущова на Л. Брежнєва. Громадяни розуміли, що це початок справжньої зими, що правда не кліматичної, а політичної. Фактично ця подія в державі започаткувала політичний переворот [3, с. 398].

Першими в немілість влади потрапили шістдесятники. Після смерті Сталіна вони повірили у можливість лібералізації та активізації творчих свобод. Всі акції КДБ були заздалегідь сплановані. Влітку, 24 серпня 1965 р. розпочалася серія арештів. Впродовж кількох днів було заарештовано понад два десятки різних діячів культури. Серед арештантів були: Іван Світличний, Святослав Караванський, Михайло Горинь, Іван Гель та ін. Відповіддю тих, хто залишився на свободі стали акції протесту. Першою з таких акцій став виступ Василя Стуса разом із Іваном Дзюбою та В'ячеславом Чорноволом, який відбувся 4 вересня 1965 р. на прем'єрі

фільму «Тіні забутих предків» В. Параджанова. Владі вдалося уникнути хвилі протестів. Вона розуміла, що для того, щоб уникнути масовості руху, потрібно діяти оперативно, тому робила це на початкових його стадіях руху [4, с. 79].

Для того, аби запобігти розгортанню інакомислення у великих масштабах, 25 липня 1967 р. за наказом голови КДБ було створено П'яте управління. Головною метою якого була боротьба з «ідеологічними диверсіями». Це була справжня політична поліція, яка стала одним із символів радянської тоталітарної системи. Вона була ліквідована в серпні 1989 р.. Часткова мобілізація в липні 1968 р. на українських територіях у зв'язку із подіями в Чехословаччині, спричинила непоодинокі антирадянські виступи на Сході УРСР [3, с. 398].

Однією із гілок дисидентства була УГГ – Українська громадська група або, більш відома її назва Українська Гельсінська Група. Створена 1976 р. за ініціативи філософа Миколи Руденка, головним напрямом своєї діяльності вважала гуманітарно-правовий, а не політичний. З початком заснування її члени підписали Декларацію сприяння виконанню умов гельсінських угод. Серед активістів, які входили до групи були й уже відомі Василь Стус і В'ячеслав Чорновіл (були звільнені 1979 р.). Група слідувала за дотриманням прав людини. УГГ прийняла не один Меморандум, який стосувався прав людини. Зокрема, це було зроблено для припинення переслідувань та тероризування дисидентів [5, с. 102].

Заклики УГГ звучали на радіо «Свобода» та інших радіостанціях. З 1976 р. за домовленістю з видавництвом «Смолоскип» ім. Симоненка, що у Вашингтоні, видавались усі їхні матеріали. Не зважаючи на відверто пацифістську і виключно легальну діяльність групи, влада все ж пред'явила їм звинувачення. 1976 р. було проведено масові обшуки жител членів групи органами КДБ, а 1977 р. – взято під арешт у Львові, Києві та Чернігові. Впродовж 1977-1980 рр. прокотилася ціла хвиля арештів, усіх членів-засновників та активних діячів групи репресували. У вирокі йшлося про антирадянську пропаганду та агітацію. За перші три роки своєї діяльності, Група створила десятки професійних правових документів, які мали велике міжнародне значення для УРСР [6, с. 215].

Дисиденти не були чітко скооперованою опозицією. Вони нерідко діяли окремо, не мали офіційних лідерів руху, але мали ідейних натхненників, які користувалися великою повагою. Наприклад, Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Василь Стус, які користувалися авторитетом. Усі вони, незважаючи на стійкий і жорсткий опір влади продовжували відстоювати свої переконання. Попри усі зусилля тоталітарної системи, навіть перебуваючи в ув'язненні дисиденти «не перевиховувались». Вийшовши зі стін таборів, вони й надалі відстоювали громадянські, політичні права українського суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кто такие советские диссиденты. URL: https://www.rbth.com/arts/history/2017/05/31/who-were-soviet-dissidents_773707.
2. Клопотання Караванського Святослава Йосиповича на адресу прокурора УРСР щодо притягнення до кримінальної відповідальності міністра вищої та середньої освіти УРСР Даденкова Юрія Миколайовича. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewdoc/25116>.
3. В'ятрович В. Україна історія з грифом «Секретно» Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2014. 512 с.
4. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 252 с.
5. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987). Харків: Фоліо, 2003. 144 с.
6. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Частина 1. Харків: Харківська правозахисна група; «Права людини». 2006. 1–516 с.; Частина II. 517–1020 с. (УГГ: с. 984-987).

Андрій Панченко

магістрант історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Актуальність теми дослідження полягає у необхідності вивчення соціально-економічних та політичних трансформацій у пострадянських країнах, їхніх особливостей в умовах розвитку кожної країни.

Метою статті є вивчення досвіду Республіки Білорусь у внутрішньополітичних змінах 90-х рр. XX – XXI ст. і порівняння його з політичними трансформаціями режиму в Україні.

Розпад Радянського Союзу у 1991 р. відкрив нові політичні можливості для його колишніх республік, пов'язані з реалізацією реформ, спрямованих на формування та утвердження демократичних політичних режимів. Однак, досвід першої половини 1990-х рр. засвідчив якщо не повну відірваність цих країн від ліберально-демократичних стандартів, то, принаймні, частковість або половинчатість у їхньому впровадженні та

дотриманні. На думку дослідників, новосформовані режими більшості посткомуністичних країн неможливо однозначно класифікувати як демократичні або авторитарні, оскільки вони, поєднуючи у собі елементи авторитаризму та демократії, утворили новий, гібридний тип політичних режимів [3, с. 38].

Саме до такого, проміжного типу належить політичний режим України, який протягом усього періоду незалежності демонструє маятникові коливання між авторитаризмом та демократією. Відтак на цьому тлі цікавим та актуальним, на наш погляд, виглядає дослідження системи державної влади в Білорусі, а також змін, що були реалізовані президентом О. Лукашенком.

Політичні зміни у Білорусі було насамперед закріплено в Конституції, прийнятої 15 березня 1994 р. Білорусь було проголошено унітарною, демократичною, соціальною та правовою державою. Президентські вибори 10 липня 1994 р. у Республіці Білорусь були названі «народною революцією». Особливістю білоруського варіанту було те, що переміг кандидат, який виступив як проти старого режиму і свавілля радянської номенклатури, так і проти ринкових перетворень. Основна увага електорату зосереджувалася на чесності та рішучості кандидата. Другий тур став для О. Лукашенка тріумфальним: він здобув 80% голосів виборців, тоді як В. Кебич лише 14% [1, с. 24].

Водночас поправки, які були внесені в Конституцію 1994 р. за наслідками двох республіканських референдумів 24 листопада 1996 р. та 17 жовтня 2004 р., створили інституціональні умови як для утвердження домінуючого становища інституту президентства в політичній системі країни, так і для встановлення, фактично, режиму особистої влади президента О. Лукашенка [2].

Президента Білорусі обирають шляхом всенародного голосування терміном на п'ять років. При цьому особливу увагу треба звернути на те, що за результатами республіканського референдуму 17 жовтня 2004 р., ініційованого президентом О. Лукашенком, було скасовано конституційну норму, згідно якої одна особа не може бути президентом два терміни поспіль.

Вищим представницьким та законодавчим органом Білорусі є двопалатний парламент – Національні збори Республіки Білорусь. Термін повноважень членів обох палат парламенту – 4 роки. Серед повноважень палат парламенту особливу увагу, на наш погляд, треба звернути, по-перше, на право Палати представників тлумачити Конституцію, що позбавляє Конституційний суд монополії на це. По-друге, на норму, згідно якої Палата представників та Рада Республіки за пропозицією президента більшістю голосів від повного складу палат можуть ухвалити закон, що делегуватиме йому законодавчі повноваження на видання декретів, які

мають силу закону [5, с. 37]. Водночас президент за власною ініціативою або за пропозицією уряду «в силу особливої необхідності» може видавати тимчасові декрети, які мають силу закону. Причому відповідно до ст. 101 скасувати ці декрети парламент може лише у тому разі, якщо за це проголосує не менше двох третин членів з кожної палати [1, с. 48].

Вищим органом виконавчої влади та державного управління в Білорусі є уряд – Рада Міністрів Республіки Білорусь. Президент має повноваження одноосібно ухвалювати рішення щодо призначення та відставки як окремих членів уряду (у тому числі голови уряду), так і відставки Ради Міністрів у цілому [2].

Основний закон наділяє президента такими повноваженнями, які фактично дозволяють зафіксувати існування в Білорусі президентської форми правління. Конституція також наділяє президента Білорусі значними важелями впливу і на судову гілку влади [4, с. 53].

Домінуючу позицію президент займає і у відносинах з законодавчою гілкою влади, що передусім зумовлено нерівномірністю між можливостями президента розпустити парламент і можливостями парламенту позбавити президента посади [3, с. 28].

У перехідний період було окреслено траєкторію розвитку політичної системи України – еkleктичне поєднання ознак президентської та змішаної республік. Обраний у 1994 р. Президентом України Леонід Кучма зосередив свою діяльність передусім на посиленні владної вертикалі. Засади подальшого розвитку політичної системи України визначила Конституція України, ухвалена 28 червня 1996 року. Формально в ній не називалася форма правління, однак, з огляду на закріплені статус та повноваження органів державної влади, таку політичну систему можна віднести до президентсько-парламентського типу [6, с. 87, 90].

Підсумовуючи стислий аналіз еволюції політичної системи України і Білорусі, слід відзначити, що тогочасну стратегію розвитку політичної системи характеризувало поєднання радянських адміністративних підходів та некритично копійованих зразків західної демократії часів розвитку індустріального суспільства. Домінування президента в системі державної влади Білорусі стало основою для утвердження в країні режиму його одноосібної влади. Слабкість згаданих інститутів та перевага над ними виконавчої влади на чолі з президентом зумовлена відповідними положеннями Конституції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Долженков О. Україна-Білорусь: Досвід політичної трансформації: Монографія. Одеса: Астропринт, 2003. 264 с.

2. Закон Республики Беларусь от 4 января 2010 г. № 108-З (с изменениями и дополнениями) «О местном управлении и самоуправлении в Республике Беларусь» // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь (Эталонный банк данных правовой информации Республики Беларусь). URL: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H11000108&p2={NRPA}>.
3. Екадумаў А. Палітычная сыстэма Беларусі з 1990 па 1996 год // Беларуская палітычная сыстэма і прэзыдэнцкія выбары 2001 г.: Зборнік аналітычных артыкулаў / Пад рэд. В.Булгакава. Варшава-Менск, 2001. С. 3-52.
4. Карбалеви́ч В. Білоруська модель посткомуністичних трансформацій // Політична думка. 2000. № 1. С. 37-55.
5. Карбалеви́ч В. Приватизированное государство // Адкрытае грамадства. 1998. № 5 (107). С. 33-48.
6. Сучасна українська політика: аналіт. доп. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. К. : ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. 448 с.

Олексій Вовк

студент IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н., доц. **І. М. Власюк**)

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ 2014–2018 РР.

Проблема україно-російських відносин ХХІ ст. є чи не найбільших контроверсійною темою для вивчення в новітній історії. Україна, яка знаходиться між демократичним, розвинутим Заходом і багато в чому відсталим, неоімперським Сходом, перетворювалася на арену протистояння двох ідеологічних концепцій розвитку, європейського з одного боку та російського з іншого. Агресія Російської Федерації в 2014 р. стала апогеєм даного цивілізаційного протистояння та яскравим свідченням імперського реваншизму Московії, прагненням Росії втягнути Україну в орбіту своїх впливів.

На сучасному етапі у відносинах цих двох держав виникла інша політико-ідеологічна реальність, що зумовлює актуальність даної роботи. Потрібна нова оцінка та перегляд природи, ідеології і загалом інституційної системи відносин з РФ у ключових сферах: політика, безпека, економіка, енергетика, гуманітарна сфера тощо, з урахуванням

того, що головною загрозою українській державності є так званий «братній російський народ».

Метою роботи є характеристика україно-російських відносин з початку розгортання російської агресії, з'ясування їх особливостей в умовах тривалої гібридної війни.

Темою російсько-українських відносин в умовах гібридної війни 2014–2018 рр., займалися зарубіжні та вітчизняні історики. Серед них П. Гай-Нижник [1], Л. Залізняк [2], Ю. Фігурний [3], Ткаченко В. [4], А. Гольцов [5], С. Кульчицький [9] та інші. Відмітимо, що одним із важливих сучасних суспільних наслідків агресії РФ проти України стала поява великої кількості праць різного формату з цієї актуальної проблематики.

Буремні події Революції гідності, спричинили докорінний перелом в свідомості багатьох українців щодо майбутнього курсу України та відносин з Російською Федерацією. Після втечі В. Януковича і початком агресії Росії проти України, почали відбуватися зміни в соціально-економічних, політичних та культурних відносинах держав.

Після березневих подій в Криму, на початку квітня 2014 р. озброєні проросійські підрозділи почали захоплювати адміністративні будівлі на сході України та оголосили про створення так званих Донецької й Луганської Народних Республік. У відповідь 13 квітня 2014 р. уряд України оголосив початок «Антитерористичної операції» і перекинув збройні сили в Донецьк і Луганськ [7].

Протягом всього періоду проведення АТО Російська Федерація постійно підтримувала дії бойовиків. Спочатку – через постачання озброєння, живої сили та засилання розвідувально-диверсійних груп ГРУ, згодом – шляхом проведення артилерійських обстрілів підрозділів ЗСУ зі своєї території. В серпні 2014 р. відбулося відкрите вторгнення регулярних підрозділів Збройних сил Російської Федерації на територію України без оголошення війни. Політичне та військове управління фейковими республіками, озброєння та фінансування здійснюється вищим керівництвом Російської Федерації [2, с. 237].

Численні способи регуляції конфлікту та пошуків шляхів його вирішення дипломатичним шляхом зазнавали краху. На саміті в Мінську 11–12 лютого 2015 року лідерами Німеччини, Франції, України та Росії у форматі «нормандської четвірки», відбулися чергові перемовини з мирного урегулювання війни на Сході України, довівши свою неспроможність як інструмента його врегулювання [4, с. 168–170].

Лише 27 січня 2015 року Верховна Рада України визнала Російську Федерацію агресором. 16 вересня 2015 року стало відомо, що Президент України Петро Порошенко своїм указом ввів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України про застосування персональних санкцій. Під їхню дію підпали 105 юридичних і 388 фізичних осіб із Росії

та України, серед яких транспортні та промислові компанії, банки, телеканали, радикальні угруповання, сепаратисти, терористи і їхні спільники, прихильники війни проти України тощо [10].

Від 15 травня 2017 року указом Президента України було введено в дію рішення РНБО щодо запровадження додаткових санкцій України щодо Росії. Згідно з указом, зокрема, у ході введення в дію рішення були заблоковані низка російських сайтів інтернет-компаній на території України: ВКонтакті, Однокласники, «Mail.ru», «Яндекс», «Лабораторія Касперського», «Dr.Web», офіційного дистриб'ютора «1С» тощо.

Інформаційна пропаганда, яка здійснюється ЗМІ Російської Федерації, як і в самій Росії, так і за допомогою «агентів Кремля» в Україні несе загрозу українській державності. Саме засоби масової інформації: телебачення, інтернет, газети, часописи, радіо – стають реальною і дієвою зброєю у часи гібридної війни.

Однією з ключових ланок протистояння України з Росією є газова сфера. Припинення поставок російського газу виокремило ряд напрямів скорочення очікуваного дефіциту газу в Україні, а будівництво «Північного потоку-2» стало прямим економічним ударом по Українській державі [9].

Розглядаючи зміни в культурному житті держав, зазначимо, що на півострові Крим було розпочато гоніння на українську мову і культуру, на УПЦ КП та УГКЦ, на все в чому є дух України, а також на кримськотатарський національний рух. Щоденних обмежень зазнає освіта рідною мовою в окупованих областях Сходу України [1, с. 413–415].

Проблеми україно-російських взаємовідносин у культурно-релігійній сфері, полягає в тому що вона багато в чому зав'язана на політичному аспекті. УПЦ МП, яка в Україні є виразником проросійських, антиукраїнських поглядів. Попри свою удавану національну незалежність, є структурною і підлеглою частиною РПЦ. Вона жодного разу не визнала російської агресії як збройний напад іноземної держави. Важливою подією для України, в боротьбі з російськими впливами стало проведення помісного Об'єднавчого собору для українських православних церков, що відбувся 15 грудня 2018 року [8].

Незважаючи на всі вище перераховані заходи української влади, щодо протидії агресору, економічна взаємодія, як продовжувалася так і продовжується. Протистояння України і Росії мало негативні наслідки для економіки обох держав. В Україні постраждали вітчизняна газова промисловість, деякі галузі машинобудування та харчової промисловості. З 2014 року почалося масове бойкотування та маркування російських товарів.

Щодо російської економіки, протистояння з Україною для неї теж мало негативні наслідки. Але відмітимо, що на відмінно від України,

керівництво Росії дуже швидко пристосувалися до тих обставин, які склалися внаслідок війни. Почавши розвивати, власні галузі, на які втратила впливи в Україні внаслідок війни. Великою проблемою для Росії залишається питання санкцій, які були накладенні Європою та США за агресію проти України [9].

Отже, особливостями україно-російських відносин в умовах гібридної війни є те що, внаслідок російської агресії було: 1) зруйновано договірно-правову базу Києва і Москви; 2) знищено інституційні механізми міждержавних відносин; 3) унеможливлено контакти на вищому рівні, політико-дипломатичні відносини мають конфронтаційний характер; 4) Україна зазнала колосальних людських, територіальних та економічних втрат; 5) відбулося безпрецедентне згортання економічної співпраці; 6) виникло глибинне відчуження між народами України та Росії.

Одними з головних проблем, що заважають розвитку українсько-російських відносин є небажання визнавати Російською Федерацією рівноправності становища України, а бажання домінувати в україно-російських відносинах, залучивши Україну в зону своїх економічних і політичних впливів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки / П.П.Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.). К.: «МП Леся», 2018. 435 с.
2. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: «МП Леся», 2017. 332 с.
3. Фігурний Ю. Мілітарна й інформаційна агресія Російської Федерації проти України й українців та її сучасні суспільні наслідки // Українознавство. 2017. № 3 (64). С. 147-165.
4. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора: монографія. К.: ВЦ «Академія», 2016. 256 с.
5. Гольцов А. Геополітика Російської Федерації в пострадянському просторі // Наукові праці МАУП. Політичні науки. 2015. Вип. 44. С. 17-24.
6. Залізняк Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. К.: Шлях, 2014. 168 с.
7. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій.URL:
http://old.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/analytic_5_6_Ukr_Ros_2014_site_s.pdf.

8. Як проходив Об'єднавчий собор у Києві, на якому створили нову українську церкву та обрали її голову
URL: <https://www.unian.ua/politics/10378578-yak-prohodiv-ob-yednavchiy-sobor-u-kiyevi-na-yakomu-stvorili-novu-ukrajinsku-cerkvu-ta-obrali-jiji-golovu-foto-video.html>.
9. Кулицький С. Економічні аспекти нинішнього українсько-російського протистояння.URL:
http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=387:ekonomichni-aspekti-ninishnogo-ukrajinsko-rosijskogo-protistoyannya-4&catid=8&Itemid=350.
10. Українські санкції проти Росії. Повний список людей та компаній.
URL:https://espreso.tv/article/2015/09/17/ukrayinski_sankciyi_protvy_rosiyyi_po_vnyu_spysoyok_lyudey_ta_kompaniy.

Дмитро Ткачук

студент VI курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г.М. Стародубець)

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ «УКРАЇНСЬКОГО ГАРВАРДУ»

Актуальність дослідження. Зважаючи на контекст подій для України, які відбулися 2014 року й продовжують відбуватися на сьогодні, проблема української національної ідентичності є особливо актуальною. А тому доцільним є дослідження одного з найвідоміших центрів українознавства – Українського наукового інституту Гарвардського університету (далі - УНІГУ). Цей заклад став успішним механізмом відродження історичної пам'яті української нації та процесу інтеграції її у міжнародне товариство. Тому слід розглянути становлення й розвиток такого потужного центру як УНІГУ, який є одним із яскравих прикладів боротьби зарубіжних українців США за збереження власної ідентичності.

Метою статті є дослідження становлення УНІГУ в США як центру збереження української національної ідентичності та примноження української історичної пам'яті.

Шлях до створення «Українського Гарварду» був кропітким і тернистим. В 1957 році Союз українських студентських товариств Америки запропонував заснувати катедру українознавства та оголосив про початок збирання коштів для реалізації цієї мрії. Невдовзі було створено Фонд кафедр україністики (далі – ФКУ), який повинен був займатися

збиранням коштів для втілення такої ідеї. Степана Хемича – натхненника проекту катедри українознавства, обрали керівником цього фонду. Студентська організація звернулася до ради професорів з української діаспори. Одним із таких був Омелян Пріцак, який в 1964 році став професором Гарвардського університету. О. Пріцак володів більш ніж 50 мовами, вже був знаним істориком, для якого історія України та інституційно-організаційна праця в галузі українознавства стали пріоритетним напрямком у житті [4, с. 227].

22 січня 1968 року, у 50-річчя проголошення української державної незалежності зусиллями Степана Хемича та Омеляна Пріцака було започатковано катедру історії України [1]. Українська діаспора об'єдналася навколо цієї ідеї. Але для повноцінного функціонування потрібно було три катедри та значні кошти для їх існування. В газеті «Свобода» за 25 січня 1968 року, міститься роз'яснення, що повністю науковий центр українознавства зможе розвинутися тільки тоді, коли катедри будуть сплачені, а фінансова база науково-дослідного Інституту буде забезпечена, тоді найняті професори й наукові співробітники зможуть приступити до праці. На катедри необхідно 1 млн. 500 тис. доларів і 2 млн. доларів на функціонування науково – дослідного Інституту Українознавства [3].

Вся ця ідея зі створення «Українського Гарварду» здавалася утопією. Студенти збирали кошти на українські студії, ходячи від хати до хати. Гроші на катедри присилали українські емігранти й небайдужі американці до ФКУ. Українська громада в США проявила свою самосвідомість та зробила неймовірне. Вже 19 січня 1973 року було завершено черговий етап встановлення українських студій, а кількість зібраних коштів переступила й млн. 800 тис. доларів, які були потрібні на встановлення трьох кафедр. В тому ж таки 1973 зібрано кошти на діяльність Інституту Українознавства. Американська громадськість та керівництво Гарвардського університету були у захваті від такої української ідейності та згуртованості. Тоді ж й відбувся публічний захист першої докторської дисертації з українських студій, яку написав докторант цих студій Орест Субтельний. Газета «Свобода» всю цю мрію про власний український науковий центр, який ставав реальністю завдяки українським емігрантам назвав «гарвардським чудом» [2]. В 1970 році започатковано щотижневий семінар з українських студій а з 2001 року – Українську навчальну групу. У 1971 року вперше проведена Гарвардська літня школа українознавства, яка діє до сьогодні. Вона також організовує симпозіуми та конференції з різних питань. Разом з бібліотекою Гарвардського університету бібліотека має одну з найбільших колекцій українських матеріалів на Заході. Бібліотека Інституту містить довідкові матеріали, періодичні видання та інші основні ресурси, доступні для

використання в Інституті. УНІГУ випускає два іменитих журнали – «Harvard University Press» та «Harvard Ukrainian Studies» (заснований в 1977 році), який став одним із найпрестижніших славістичних журналів. Також доступний бюлетень «Перспективи сучасної України» [4, с.228-229].

Підтримка науково-дослідної діяльності є основним напрямком діяльності Українського науково-дослідного інституту. Інститут надає дослідникам офісні приміщення, технічні засоби та доступ до унікальних ресурсів Гарвардського університету. Інститут спонсорував ряд великих дослідницьких проектів, включаючи перше вичерпне дослідження Голодомору 1932-33 рр. та проект про тисячоліття християнства на Русі-Україні. Інститут організував низку програм для підвищення обізнаності з Україною серед неакадемічних фахівців у різних галузях – бізнес, журналістика, державна служба та інші. Програма середніх фахівців з підготовки кадрів надає таким фахівцям курс індивідуального навчання, консультації з фахівцями в галузі історії України, доступ до програм Інституту та бібліотеки Гарвардського університету та навчальний простір [5].

Щотижневий семінар понеділка по українознавству – це головний форум УНІГУ для вчених і аспірантів, який представляє результати своїх досліджень і піддає їх ретельній дискусії. Представлені теми охоплюють всі дисципліни, що стосуються українознавства – історія, мовознавство, література, мистецтво, антропологія, соціологія, економіка та політологія; і включає серію «Україна-Туреччина» у співавторстві з Центром досліджень Близького Сходу. З моменту свого створення Український науково-дослідний інститут організував більше п'ятдесяти великих конференцій, колоквиумів та симпозіумів. До таких останніх можна віднести: Великий голод в Україні: Голодомор та його наслідки, 1933 рік до сьогодення; Скасування помаранчевої революції в Україні? Перший президентський рік Віктора Януковича; Український голод в історії геноциду [5].

В «Українському Гарварді» формувалися такі визначні постаті як Орест Субтельний, Григорій Грабович, Любомир Гайда, Сергій Плохій, Франк Сисин, Оля Андрієвська та багато інших. Сергій Плохій на сьогодні є керівником УНІГУ та одним із найзнаменитіших істориком, який представляє українську діаспору. Його праці з історії України користуються значним попитом в Україні. [4, с. 229-230].

Таким чином, «Український Гарвард» без перебільшення є великим подвигом української діаспори. Українські емігранти в США зрозуміли, що самостійно мають боротися за свої права та відстоювати свою ідентичність. Українська емігрантська громада впоралась з проблемою розвитку української освіти й науки, а освітня робота в УНІГУ, яка задає

тренди досліджень для материкової України триває з 1973 року й до сьогодні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гарвардський університет дав формальну згоду на встановлення катедри українських студій. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1968/Svoboda-1968-015.pdf>.
2. Завершено черговий етап встановлення центру українських студій в Гарварді. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1973/Svoboda-1973-014.pdf>
3. Найбільший виклик для української громади: скласти \$330,000 до вересня цього року на започаткування українських студій в Гарвардському університеті. URL: <http://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1968/Svoboda-1968-016.pdf>.
4. Цинова М. В. До питання про становлення українознавства в Гарвардському університеті // Інтелігенція і влада. 2010. Вип. 19. С. 225-232. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2010_19_28.
5. History of the Institute. URL: <https://www.huri.harvard.edu/main/history.html>

Сергій Слободянюк

студент I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ДОСВІД РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬЩІ

На початку 90-х рр. XX ст. у Польщі розпочалися глибокі суспільні, економічні та політичні зміни, що свідчили про початок демократизації постсоціалістичної держави. Утвердження Польщі як європейської держави зумовила і адміністративно-територіальна реформа, яка зміцнила місцеве самоврядування і відкрила шлях Польщі до Євросоюзу.

Метою даної статті є аналіз розвитку місцевого самоврядування Польщі під час проведення гмінної та адміністративно-територіальної реформ.

Аналіз процесу децентралізації та окремих аспектів упровадження реформи самоврядування в Польщі розглядається в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників: О. Бровко, О.Фролова, Н. Шпортьюка, Б. Імелчика, Д. Дзьобека-Романського, А. Жужа, А. Луджиковського та ін.

Основними кроками реформування місцевого самоврядування в Польщі стали децентралізація влади, субсидіарність, тобто делегування центральним урядом ряду функцій місцевим органам влади, ефективне використання місцевих і регіональних громад своїх можливостей для власного розвитку, ліквідація зайвих адміністративно-бюрократичних структур, прозорість, відкритість і підзвітність в системі публічних фінансів. встановлення ефективного зворотного зв'язку з публічною владою [1].

Реформування польського місцевого самоврядування проходило в два етапи. Перший етап розпочався у березні 1990 р., коли було ухвалено Закон «Про гмінне самоврядування». У ньому визначалися поняття гміни (громади) як базовий рівень місцевого самоврядування; їм надавалися необхідні повноваження, права юридичної особи та судовий захист [2]. Цей крок створив підвалини для всієї подальшої реформи. 27 травня того ж року відбулися місцеві вибори до гмін.

Уряд Тадеуша Мазовецького, розробляючи національну модель самоврядування, зберіг історичні традиції держави. Як одиниця територіального самоврядування, гміна була відома в Польщі вже в XII столітті. Якщо говорити про сучасну Польщу, то гміни функціонували від 1944 до 1954 рр. У 1973 р. було запроваджено реформу територіального поділу держави, і гміни знову було відновлено. Статус гміни як самоврядної адміністративно-територіальної одиниці найнижчого рівня визначено у ст. 164 Конституції Республіки Польща [3]. Гміна може бути сільською (не має на своїх теренах міста), місько-сільською (до складу входить місто та декілька сіл) та міською (міститься в адміністративних кордонах міста).

Зараз у Польщі налічується 2479 гмін: 1566 сільських, 608 сільсько-міських та 305 міських. Основні питання, що входять до компетенції гмін, зафіксовані у ст. 7 Закону Республіки Польщі «Про гмінне самоврядування». Лише серед власних завдань гміни закон визначає більше двадцяти галузей, зокрема це господарювання майном громади, гмінними дорогами, мостами, організація водопостачання та каналізації, утримання чистоти і громадського порядку, постачання електроенергії, тепла і газу, робота місцевого транспорту, питання охорони здоров'я та освіти, житлове будівництво, охорона пам'яток історії та культури, торгівлі і озеленення, протипожежна та протиповенева охорона, соціальна підтримка, реклама, оподаткування місцевими податками і зборами та інше [2]. Окрім того, гміни самі отримують податки і мають можливість визначати, що для неї найважливіше в розподілі фінансів, і ніхто у воєводстві чи в уряді не може поміняти обраного гміною шляху розвитку, і це закріплено в законодавстві.

Мешканці гміни приймають рішення шляхом участі у загальному голосуванні на виборах або місцевому референдумі або за посередництвом ради гміни, яка обирається у загальних та безпосередніх виборах на термін 4 років. Головою сільської гміни є вїйт, головою міста бурмістер, а головою міста, де проживає понад 200 тисяч населення – президент міста.

На жаль, у 1993 р. після недовіри уряду з боку Сейму і розпуску обох палат парламенту та уряду відбулися дострокові вибори парламенту, де перемогли ліві партії. Уряд Вальдемара Павляка затримав реформу самоврядування, впроваджуючи положення так званої малої конституції від 17 жовтня 1992 р., яка повернула централізацію влади і припинила реформування.

Восени 1997 року, на наступних парламентських виборах, на зміну лівим силам прийшли праві політсили, які відновили процес реформування суспільства. Базові принципи сучасного польського самоврядування були проголошені в ч. 1 ст. 15 Конституції Республіки Польща від 1997 р.: «Територіальний устрій Польщі гарантує децентралізацію публічної влади. Устрій самоврядування не є ієрархічним. Структури самоврядування мають доповнюватись, а не взаємно накладатись. Ані повітове, ні воєводське самоврядування не здійснюють нагляду над гмінним самоврядуванням» [3, с. 18].

Уряду Єжи Бузка вдалося в короткі строки ефективно підготувати і провести другий етап реформи самоврядування, який полягав у створенні трирівневої структури територіального поділу воєводство-повіт-гміна. У 1998 р. було прийнято відповідне законодавство, а саме Закони «Про самоврядування повіту» та «Про самоврядування воєводства», і відбулися вибори відразу до трьох рівнів самоврядування – гмін, повітів та воєводств.

З 1 січня 1999 р. було введено порівняно нову територіальну одиницю – повіт. Процес формування повітів супроводжувався дискусією – чи потрібні вони Польщі? Історично, до Другої світової війни, у Польщі були і повіти, і гміни. Люди традиційно звикли до такої організації польського суспільства, і закріпили поняття повіту в уже європейській Польщі. Повіт охоплює по можливості однорідну за населенням та за суспільними економічними зв'язками територію. Повіти опікуються питаннями, які занадто дрібні для воєводства, але занадто складні для гміни. Повіт не збирає податки, але отримує від держави дотації із загального бюджету.

Сьогодні в Польщі існує два види повітів: земський повіт, тобто декілька сусідніх між собою гмін (380 одиниць) та міський повіт (66 одиниць). Містом на правах повіту є населений пункт, якщо в ньому мешкає понад 100 тис. жителів, а також місто, що з 31 грудня 1998 р.

перестало бути центром воєводства. Фактично усі найбільші міста Польщі, у тому числі столиця країни Варшава, є міськими повітами.

Найскладнішим етапом реформи місцевого самоврядування стало впровадження воєводств. Саме поняття воєводства було не новим для Польщі. Перші воєводства виникли наприкінці XIV – на початку XV ст. Спочатку це були самостійні військові зібрання на визначених територіях Польщі, якими управляли призначені владою воєводи. Михайло Кулеша разом з науковцями-однодумцями запропонував модель самоврядування на рівні воєводств по аналогії з німецькими землями з широкими повноваженнями, як у Німеччині та Австрії [4]. Більша частина правих політиків не підтримала цю ідею, побоюючись посилення впливу Німеччини на ті західні землі Польщі, які були приєднані після Другої світової війни. Компроміс було знайдено в обмеженні автономних повноважень воєводств у сфері зовнішньої політики та економіки і розширенні контролю воєвод.

Ще одна проблема, яку потрібно було вирішити адміністративній реформі стосовно воєводств – це питання їх кількості. До 1975 р. в Польщі існувало лише 17 воєводств, пізніше територію штучно поділили на 49. Але ці воєводства переважно були бідними, аграрними, функціонували лише за рахунок державних дотацій, а не з власних доходів, тому самоврядування на цих територіях було лише юридичним фактом. Спочатку було запропоновано адміністративний поділ на 12 воєводств по кількості тих міст Польщі, які могли б забезпечити економічний, політичний і культурний розвиток регіону. У Сеймі така пропозиція отримала шалений спротив, але шляхом перемовин було досягнуто компромісу – 16 воєводств [5].

Результатами реформування місцевого самоврядування в Польщі стало впровадження нових рівнів урядування, що наблизили кожного громадянина до процесу управління, водночас роблячи його відповідальним за результати своєї діяльності. Це стало головним чинником побудови громадянського суспільства і дозволило успішно запровадити якісні зміни в усіх сферах життя громадян Польщі.

Таким чином, досвід Польщі у вдосконаленні місцевого самоврядування має стати корисним і для України як країни, яка має схоже геополітичне становище, розміри державної території та чисельності населення, для стабілізації політичної ситуації та зміцнення економічного розвитку держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бровко О. В. Історія формування місцевого самоврядування в Польщі// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.

2017. Вип. 21. С. 74-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2017_21_15.
2. Польща. Закон про гмінне самоврядування від 8 березня 1990 р. Інститут громадянського суспільства. URL: <https://www.csi.org.ua/atu-1/atu/zakon-pro-gminne-samovryaduvannya-vid-8-b/>
3. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О.М., 2018. 84 с.
4. Корчак Є. Адміністративна реформа в Польщі: спроба оцінки // Економічний часопис. 2001. №1. С.13-18.
5. Фролов О. Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Польщі // Віче. 2011. № 14. С. 19-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2011_14_8.

Дарина Бондар
студентка І курсу факультету
комп'ютерно-інтегрованих технологій,
мехатроніки і робототехніки
Житомирського державного
технологічного університету
(науковий керівник: к. і. н., доц. **М. Е. Кругляк**)

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА: ВТРАТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОВЕРНЕННЯ

Розмірковуючи сьогодні над тим, які випробування пройшла Православна Церква до здобуття незалежності, здається, що перш за все, це був іспит для людей, їх терпіння та бажання боротися – починаючи з 1686 року, коли під загрозою війни Константинополь відкликав статус «автокефальної» і делегував Російській церкві владу, яку та привласнила собі майже за століття до того.

Мета нашої статті – визначити причини втрати Київської митрополії, що на той момент включала території нинішніх країн – України, Польщі, Білорусі та Литви у 1686 році, та дослідити, яким був шлях повернення її в державу.

21 липня 1686 року в соборі Софія Київська відбулася подія, яка на триста тридцять років визначила історію Української церкви і яку українські історики однозначно характеризують або як повну ліквідацію окремішності української церкви, як крадіжку Моспатріархією української церкви, або як анексію української митрополії від матері-церкви – Константинополя [1].

Першим кроком до зухвалого плану передачі Київської митрополії були «вибори» нового митрополита. На них не було кворуму, священники мали намір їх опротестувати, зрештою, Константинополь «вибори» не визнав, але цей крок було завершений натиском на Туреччину, в якій не було іншого шляху, як дослухатися до Москви, а та вже натиснула на Константинополь, аби він легітимізував анексію [3]. Цей період видався складним для української церкви тому, що це було не лише анексування Церкви, а й спроба анексування історії, українських традицій та українського духу.

Втрата своєї незалежності для Київської митрополії означала втрату своїх прав, і на початку XX століття митрополія перетворилася на єпархію Російської Церкви. Згодом почався рух за автокефалію Української Православної церкви. Уже в 1919 році Директорія, на чолі якої був Симон Петлюра, проголосила автокефалію Української Церкви. Богослужіння в українських храмах стало відправлятися українською мовою. У 1921 році Києві у соборі Святої Софії відбувся Всеукраїнський православний собор, який проголосив церкву автокефальною. Але через те, що релігія своєю ідеологією суперечила суті СРСР (виник 1922 року), радянська влада ліквідувала Українську Автокефальну Православну Церкву у 1930 році [2].

Під час німецької окупації Українська Автокефальна Православна Церква все ж відродилася і відокремилаь від Православної Церкви у Польщі, яка у 1924 році отримала автокефалію від Вселенського Патріарха Григорія. Українську Автокефальну Православну Церкву у 1941 році очолив архієпископ Полікарп Сікорський. Вся наша ієрархія залежала від польської Церкви. Однак у 1942 році Російська Православна церква «позбавила» сану польського митрополита і його архієпископів.

У 1944 р., після визволення України від німецьких окупантів, Українська Автокефальна Православна Церква знову була ліквідована радянською владою, а Московська патріархія, всупереч всім церковним законам і неповторності таїнства священства, спотворила все українське духовенство УАПЦ.

Після святкування 1000-ліття Хрещення Русі-України, у 1988 році, почалася вже третя спроба відродження Української Автокефальної Православної Церкви. Цю спробу підтримав митрополит Мстислав (Скрипник) і його УПЦ в США.

У 1990 р. в Києві відбувся Всеукраїнський Православний Собор за участі більше ніж 700 делегатів з усієї України. Собор утвердив факт утворення Української Автокефальної Православної Церкви і обрав Патріархом Київським і всієї України митрополита Мстислава, хоча він був відсутнім на цьому зібранні. Тим не менш, обрання Патріархом його не обурило, і він погодився.

У 1990 р. Українська Автокефальна Православна Церква була офіційно зареєстрована органами влади Української Радянської Соціалістичної Республіки.

18 листопада 1990 року в Києві, в соборі святої Софії була інтронізація митрополита Мстислава на Патріарха Київського і всієї України.

З того часу Мстислав став не тільки першим Патріархом, але він об'єднав Українську Автокефальну Православну Церкву в Україні [2].

Етап боротьби за отримання автокефалії Української Церкви (1990–2018) є одним із ключових. Розгляд його основних історичних моментів допоможе зрозуміти, чому цей процес був таким затяжним та які перешкоди (внутрішньополітичні, зовнішні, людські) стояли на шляху його вирішення.

22 травня 1992 року в Києві відбувся Всеукраїнський форум на захист українського православ'я, в якому взяли участь єпископи, духовенство, миряни УПЦ і УАПЦ [2].

Далі почалися низка невдалих спроб завоювати автокефалію. Майже кожен президент, який приходив до влади, робив кроки назустріч «незалежній» церкві, але всі спроби були марними.

У 2018 році Президент України Петро Порошенко почав робити, здавалось, успішні кроки. У квітні він звернувся до Вселенського патріарху про присвоєння автокефалії Українській церкві.

У вересні в Україну приїхали представники патріарха Варфоломія, які пробули тут майже місяць. Вони їздили по українських церквах і розмовляли зі священниками.

9 жовтня в Стамбулі почалося засідання, яке тривало 3 дні і за результатами якого було прийнято рішення про дозвіл створення Православної церкви України.

5 січня 2019 року Вселенський патріарх Варфоломій підписав Томос про автокефалію єдиної Православної церкви України. Церемонія підписання Томоса відбулася в патріаршому храмі Святого Георгія на території Вселенського патріархата в Стамбулі.

Вже 6 січня 2019 році церква України отримала право називатися Українською Автокефальною Православною Церквою.

Нині, цей період ще триває, результат покаже час, адже історія залежить від людей, від наших учинків, результатів та досягнень, і для кожного в ній знайдеться своє місце.

Список використаних джерел та літератури:

1. Самохвалова Л. Уникнути церковної анексії з боку Московії 330 років тому українці шансів не мали – професор Саган. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/29873-uniknuti-cerkovnoyi-

aneksiyi-z-boku-moskoviyi-330-rokiv-tomu-ukrayinci-shansiv-ne-mali-profesor-sagan.html.

2. Історія УПЦ - Київського Патріархату URL: <https://www.uockp.net>.

3. Шурхало Д. 1686 рік: як Київська митрополія опинилася в Московському патріархаті URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29183028>.

4. Інститут світової політики. Історія і можливі сценарії розвитку подій URL: <https://glavcom.ua>.

Вікторія Зузанська

студентка I курсу факультету обліку і фінансів
Житомирського державного
технологічного університету
(науковий керівник: к. і. н., доц. **М. Е. Кругляк**)

КСЕНОФОБИЯ ТА ЗЛОЧИНИ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ В УКРАЇНІ

Ксенофобія – це різке несприйняття особою чи національною лінгвокультурною спільнотою чужої культури, мови, поведінки, манери спілкування. Розрізняють дві форми ксенофобії. Перша спрямована на групу всередині суспільства, що вважається чужою та шкідливою для нього (іммігранти, біженці, трудові мігранти, євреї, роми, гомосексуалісти). Об'єктом другої форми є культурні елементи, що вважаються чужими, але культурна ксенофобія є часто вузько спрямованою на певні прояви такого впливу (поширення нетрадиційної для даної країни релігії). Расизм теж є формою ксенофобії [6].

Фундамент проблеми полягає у демографічних змінах, які відбуваються, в першу чергу, у великих містах. Зростання чисельності міського населення зумовлене внутрішньою міграцією та рухом з країн колишнього СРСР, але посилюється й потік мігрантів з Азії та Африки. За даними Державного комітету у справах національностей та релігій, уже 2001 року в Україні постійно проживало 168 тис. громадян інших країн, близько 83 тисяч осіб без громадянства, 40 тис. осіб, які не вказали громадянства. Характерною рисою сучасної України є зростання кількості біженців та студентів-іноземців. В той же час слід відзначити, що найчастіше їхнє перебування в нашій державі тимчасове та зумовлене її унікальним положенням між Сходом та Заходом [2].

В Україні досить поширеними є ксенофобські настрої щодо ромів, євреїв, представників негроїдної раси. Роми мають найвищий індекс нетерпимості з боку населення та правоохоронних органів та дуже страждають від соціальної дискримінації, є найменш інтегрованими в українське суспільство, стереотипи щодо ромів (крадії, торгівці

наркотиками, ворожки-гіпнотизерки тощо) є особливо сильними. В результаті – рівень безробіття серед ромів є найвищим, в середньому умови їх життя є гіршими, ніж в інших етнічних груп. Вони мають більше труднощів у доступі до освіти, медичного обслуговування, судової системи. Щодо антисемітизму, ця форма ксенофобії також існує в українському суспільстві і має глибокі корені. На території України єврейські погроми були ще у 1113 р., а пізніших конфліктів, що призводили до вигнання або знищення євреїв в Україні, було дуже багато. Причин такого негативу кілька: особливості юдаїзму, сприйняття євреїв як торгівців (вони традиційно були саме торговою нацією і не займалися сільським господарством). Досить частими є акти наруги над синагогами та єврейськими кладовищами. Загалом становище євреїв суттєво відрізняється від тих самих ромів. Євреї широко представлені в політичній, бізнесовій та культурній еліті України, існує велика кількість єврейських освітніх та культурних закладів, шкіл, театрів, видань тощо [5].

Разом з цим соціологічні дослідження показують, що рівень ксенофобії та антисемітизму постійно зростає та породжує злочини на ґрунті ненависті. Останні складаються з двох елементів. Перший передбачає скоєння діяння, яке становить правопорушення з точки зору звичайного кримінального законодавства. Другий – те, що карне діяння було скоєне з особливого мотиву, упередження або упередженого ставлення, тобто правопорушник умисно обрав об'єкт злочину через наявність у нього певних захищених ознак. Об'єктом злочину може бути одна чи кілька осіб, майно, пов'язане з групою, яка має певну спільну ознаку, а захищеною ознакою – спільна ознака групи (раса, мова, релігія, етнічна приналежність, національність). Злочини на ґрунті ненависті відрізняються не лише мотивацією правопорушника, а й своїм впливом на жертву. Злочинець обирає жертву за приналежністю до певної групи; це означає, що одного члена цієї групи можна замінити іншим. На відміну від жертв багатьох інших злочинних діянь, жертва злочину на ґрунті ненависті обирається не як особистість, а як представник певної групи. При цьому посиляється сигнал не лише безпосередній жертві, а й більшій громаді, до якої та належить. У зв'язку з цим дані злочини інколи називають символічними. Їхня мета – залякати жертву та громаду, до якої та належить, через їхні особисті ознаки. Злочинці надсилають жертві сигнал про її небажаність, заперечуючи її право на повноцінну участь у суспільному житті. Подібні повідомлення отримують й інші члени громади, це попередження про те, що вони можуть стати наступною мішенню. Отже, злочини на ґрунті ненависті можуть підривати єдність суспільства та викликати розпад окремих громад [1].

Расизм і злочини на ґрунті ксенофобії не були характерними для українського суспільства тривалий час. Один з перших резонансних проявів ненависті до особистості як до представника певної групи в Україні датується липнем 2001 року, коли біженця з Руанди було забито на смерть поблизу його помешкання у Вінниці. Починаючи з середини 2002 року, у нашому суспільстві спостерігається підвищення рівня ізоляціонізму та ксенофобії, проте більшість випадків не мала насильницького характеру, обмежуючись словесними образами, малюванням антисемітських графіті та досить рідко – актами вандалізму на кладовищах. Статистичні дані МВС України фіксують чітку тенденцію зростання злочинів, вчинених щодо іноземців: упродовж п'яти років кількість протиправних посягань, внаслідок яких постраждали громадяни іноземних держав, збільшилася вдвічі – з 604 у 2002 р. до 1178 у 2007 р. Протягом 8 місяців 2008 року відносно іноземців вчинено 727 злочинів. Більш загрозливі результати ескалації ксенофобських настроїв стали помітними після 2005 року, коли групи скінхедів («бритоголових») виокремилися із лав футбольних фанатів на окрему течію. На українському просторі найбільш агресивними вважаються ультраправі групи з числа руху «Біла Влада-Скінхед Спектрум», українська філія світової екстремістської мережі «Кров і Честь», воєнізована неонацистська секта «Світова Церква Творця Рутенія». Організація «Патріот України», яка протягом 2007 року провела серію маршів зі смолоскипами у Києві та Харкові, використовуючи ксенофобські та расистські гасла, регулярно організовувала для активістів руху воєнізовані «вишколи» на покинутих промислових об'єктах, у лісових таборах, туристичних базах. В Інтернеті постійно діють не менше 30 веб-сайтів неонацистського характеру (Радикальний Український Націоналізм, Сайт справжніх патріотів, Nachtigall, Blood&Honour Ukraine тощо) [4].

Сучасні ксенофоби свідомо і публічно не сприймають представників інших етносів. Одні з них – націоналістичні сили крайнього правого спрямування – вбачають у тісному співмешканні українців з нацменшинами розмивання національного елементу. Інші – це молодіжні угруповання, часто неонацистського спрямування, чії організації сформовані ідеологічно на расистській основі та підтримують стосунки з неонацистами з інших країн.

Генеральний секретар асоціації «SOS-расизм» Валід Арфуш в одному з інтерв'ю згадує, що особисто був присутній на шести похоронах вихідців з Африки та Азії, які загинули в результаті нападів на них з боку ксенофобів. Це були не просто вбивства – на тілах загиблих знайдено сліди від ножових порізів у вигляді національної символіки. За даними правозахисної організації «Без кордонів», у 2008–2010 рр. хвиля переслідувань темношкірих іноземців дещо стихла, а з 2011 року – знову

почала зростати. Якщо за 2010 рік сталося 18 нападів, то лише за перше півріччя 2011 року – вже 22. Самі ж темношкірі мешканці Києва зазначають, що після повідомлень про вбивства на расистському ґрунті їм лаячно виходити на вулицю. «Одного разу я порушив негласний закон і прийшов в заклад, де було заборонено вхід таким, як я, – розповідає виходець із Анголи Самуель Тезуа, – і був за це жорстоко побитий. Інколи просто образа охоплює – і навіщо я народився чорним» [3].

«Ми різні, але ми рівні» – саме цієї думки ми повинні дотримуватися. Проблеми суспільства – не в кольорі шкіри, різних культурах і мовах, національностях і релігіях. Справжні проблеми – у мисленні людей, що дозволяють вважати себе «вищим» класом та вчиняти злочини щодо «нижчих».

Список використаних джерел та літератури:

1. Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування. Інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні ОБСЄ. URL: <https://www.osce.org/uk/node/180336?download=true>.
2. Кобзін Д. О., Шейко Р. В., Мартиненко О. А., Белоусов Ю. П. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства. Результати соціологічного дослідження. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1233953072>.
3. Кондратьєва Н. Нацменшини в Україні бояться виходити на вулицю і жалкують, що народилися чорними. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/nacmenshini-v-ukrayini-boyatsya-vihoditi-na-vulicyu-i-zhalkuyut-scho-narodilisya-chornimi.html>.
4. Мартиненко О. А. Расизм та ксенофобія в Україні – нові виклики у сфері захисту прав людини. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1212492770>.
5. Расизм – глобальна проблема сучасності. URL: <https://news.pn/ru/criminal/10641>.
6. Сейко Н. А. Ксенофобія. URL: http://eprints.zu.edu.ua/23741/1/Сейко_Н.А...PDF.

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Владислав Барановський

студент I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: *ст. викл. М. В. Хададова*)

МІСЬКА КУЛЬТУРА ХАРАППСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Проблема виникнення перших цивілізацій досить часто викликає дискусії серед істориків. Одні вважають що термін «цивілізація» є синонімом такого поняття як локальна культура, інші схильні до думки що саме слово походить від латинського «civitas», що в перекладі означає місто, міську общину [1, с.22-23]. Цей термін вживають відносно однієї з археологічних культур доби бронзи – Хараппської. Час її існування приблизно III-II тис. до н.е., а саме 2300–1700 рр. до н. е. Пам'ятки її розташовані в долині р. Інд, тому цивілізацію називають Індською [2, с.378].

Актуальність поданої роботи полягає у тому, що Хараппська цивілізація за часом виникнення посідає третє місце після Єгипетської та Месопотамської цивілізацій відповідно. Окрім цього в даній людській організації вищого типу зберігається основна аксіома того часу. Мета дослідження – висвітлення розвитку Хараппської цивілізації в період її розквіту. Для досягнення мети потрібно визначити основні завдання:

- висвітлити історію археологічних досліджень пам'яток; розглянути пам'ятки типу Мохенджо-Даро та Хараппа;
- схарактеризувати облаштування тогочасних міст та особливості матеріальної культури.

Більше чотирьох тисяч років тому в басейні річки Інд була створена високорозвинена міська культура. Її відкриття та дослідження мало принципово важливе наукове значення. Варто зазначити, що свою назву вона отримала по місцю розкопок в Хараппі (округ Монтгомері, сучасний Пакистан). Перші планові розкопки в Хараппі були розпочаті у 1921 році індійським археологом Д.Р.Сахні. Його дослідження показали, що виявлене місто функціонувало декілька тисяч років тому до н.е. [3, с.148]

Роком пізніше Р.Д. Банерджі випадково під час досліджень виявив залишки другого центру хараппської культури – Мохенджо-Даро. Було виявлено залишки буддійського монастиря, який знаходився на найвищому місці поселення. Звістка про знахідку Банерджі виклала неабиякий інтерес зарубіжних археологів. Наступні декілька років пам'ятки типу Мохенджо-Даро та Хараппи досить активно досліджували:

Дж. Маршалл, Е. Маккей, М. Ватс [4, с.29-30]. Їм вдалося встановити, що Мохенджо-Даро було менше за Хараппу. Його площа складала приблизно 260 гектарів. Саме Мохенджо-Даро можна називати втіленням хараппської культури оскільки воно збереглося набагато краще ніж сама Хараппа. «Місто» або «Пагорб мертвих», саме так із синдської мови перекладається Мохенджо-Даро, яке за своєю протяжністю сягає близько 1200 м із півночі на південь та 600 м із заходу на схід [4, с.32-33].

Окремої уваги заслуговує архітектура та будівництво міст долини Інду. Варто зазначити що Мохенджо-Даро і Хараппа знаходились на відносно плоскій рівнині. Цей фактор сприяв полегшенню планування міст. На момент розквіту цивілізації існував досить суворий контроль за дотриманням порядку у міському будівництві. Підтвердженням цього є плани міст зроблені після археологічних розкопок. На них чітко видно, що всі вулиці тягнуться паралельно одна одній. Основним матеріалом для будівництва була обпалена цеглина. Будинки заможних громадян були як дво- так і триповерхові, мали до 30 кімнат. Середня площа першого поверху становила приблизно 72 м². В деяких випадках на вулицях зустрічаються сходи, які вели як на перший та наступні поверхи. Дах зазвичай був плоским, виготовленим із дерева, а також забезпечений водостічним жолобом [4, с. 40-46].

Оскільки будівництво міст велося за раніше складеним планом, то можна простежити дві головні його частини. Перша – цитадель, де, ймовірно, розмішувалася влада, можливо й жреці. Друга – нижня частина міста. Саме тут розмішувалася основна частина населення. Вхід всередину будинку здійснювався через дерев'яні двері. Судячи зі збережених будівель, вікон не було. Світло потрапляло в кімнати лише через спеціальні отвори у верхній частині стін. Для порівняння слід зазначити, що давні міста Шумеру не притримувалися такого суворого контролю в будівництві [3, с.160-162].

В будинках була каналізація, а для дощової води будувалися підземні резервуари з цегли. Хараппську цивілізацію по праву можна вважати однією із найрозвинутіших цивілізацій свого часу. Тому що ретельно розроблена система каналізації була однією з найбільш досконалих у Стародавньому Сході. Також розкопки свідчать і про добре налагоджену систему водопостачання. При великих будинках люди викопували колодязі, а на вулицях створювали водосховища громадського користування [5, с.76-77].

Найкраще сліди каналізації збереглися у Мохенджо-Даро та в Чанху-Даро. Кожна вулиця мала свій викладений із цегли канал, іноді їх була два. В ці канали впадали більш вузькі стоки, які вели від будинків. Розміри головних каналів могли сягати приблизно від 30 см глибини та 23 см ширини. Розрахунки при будівництві каналів проводили таким чином, щоб їх розміри були вдвічі більшими від загальної кількості води в них.

Проте каналізаційна система мала й свої недоліки. Іноді стічний канал проходив поряд із криницею, що могло спричинити псування питної води. У дворах Мохенджо-Даро, під час археологічних розкопок, було виявлено чимало зернотерок та каміння для розтирання зерна та трав. Такі знахідки свідчили про те, що люди почали використовувати двір для приготування їжі, але тільки за сприятливих погодних умов [4, с.51-54].

Миські жителі займались рядом ремесел. Серед них металургія міді і бронзи. З цих металів також виготовляли зброю та предмети побутового вжитку. Тільки під час розкопок було знайдено: ножі, сокири, бритви, наконечники стріл, дзеркала. Хараппці дуже добре освоїли техніку лиття металів. Були знайдено: дві фігурки танцівниць, фігурки тварин, безліч іграшок. Аналіз цих виробів свідчить про застосування сплаву міді та миш'яку. Великим попитом у жителів користувалися прикраси: намиста, кільця, браслети. Виготовляли їх із золота або срібла. Також зустрічаються вироби з кістки та каменю [5, с.78-79].

Виявлено було і кілька майстерень гончарів. Кераміка, яка відноситься до Хараппської культури зустрічається різна. Спочатку ліпна, потім у процесі еволюції вироби удосконалюються. З винайденням гончарного кола кераміка в долині Інду стає масовим матеріалом. Поступово ускладнюється розпис на горщиках, посудинах. Також створюються нові типи виробів, з'являються вироби з теракоти, вперше зустрічаються печатки з глини. На покращення кераміки безсумнівно вплинуло обпалення виробів у спеціальних печах [5, с.67].

В побуті жителів індських міст були предмети виготовлені з високою майстерністю і мистецьким смаком. Зустрічаються фігурки звірів, птахів, риб. Поступово зображення різних тварин з'являються на посуді. У містах долини Інду були знайдені предмети витонченої роботи, виготовлені з фаянсу. Серед них уваги заслуговують фігурки двох мавпочок. Також в Мохенджо-Даро було знайдено предмет із слонової кістки, який у свій час був нижньою або верхньою частиною цінного посуду [4, с.117].

Характерною рисою цієї цивілізації і показником високого розвитку її культури є існування писемності. Знайдено понад 2 тисячі написів, що містять 400 різних знаків. Написи наносилися не лише на особливі печатки, а й на кераміку, мідні пластинки, бронзові ножі, вироби із слонової кістки. Основні труднощі у правильності дешифрування написів із Мохенджо-Даро полягають в тому, що сьогодні наука не дає остаточної відповіді на питання про мову творців хараппської цивілізації [5, с.81-82].

Невиясненими є і причини занепаду та зникнення Хараппської цивілізації. Щодо причин її раптової загибелі висловлюються різні гіпотези. Наприклад англійський археолог М. Уїлер вважає, що хараппські міста стали жертвою нашествия "арійських" племен. Це наукове припущення базується на знахідці в Мохенджо-Даро, де виявлено 18

людських скелетів з явними слідами фізичних пошкоджень. Сьогодні ж індологи вважають, що Хараппська цивілізація загинула внаслідок нераціонального ведення поливного землеробства та хижацького вирубування лісів, що призвело до екологічної катастрофи. Деякі антропологи, проводячи дослідження на згадуваних раніше 18 кістяках, вважають, що причиною смерті жителів Мохенджо-Даро була епідемія малярії [2, с.387].

Але, незважаючи на досить швидку загибель поселень в долині Інду, варто сказати, що Хараппська цивілізація розквітла тоді, коли інші райони Індостану ще жили в первісності. Хоч би якими не були причини занепаду головних центрів хараппської цивілізації, наскільки б незначним за охопленням часу був би період її існування, немає підстав думати, що хараппські поселення і багаті традиції самої культури безслідно зникли.

Список використаних джерел та літератури:

1. Орлова Т.В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій. К.: Знання, 2012. 446 с.
2. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. К.: Либідь, 2002. 592 с.
3. Археология зарубежной Азии. М.: Высшая. школа, 1986. 359 с.
4. Маккей Э. Древнейшая культура долины Инда. М.: Издательство иностранной литературы, 1951. 180 с.
5. Бонгард-Левин Г.М., Ильин Г.Ф. Индия в древности. М.: Наука, 1985. 758 с.

Альона Мудрецька

магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Ю. І. Магась-Демидас**)

СТАТУС ЖІНКИ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Актуальність даної теми полягає в тому, що становище жінки в античності – це предмет для багатьох наукових дискусій в сучасному світі. У Стародавньому світі жінки мали значно меншу кількість прав у порівнянні з чоловіками. Про жінок в античному світі ми знаємо набагато менше, ніж про чоловіків, діяння яких – повноправних громадян, котрі тією чи іншою мірою брали участь у політичному, економічному, суспільному й релігійному житті своєї держави і представляли її за рубежом, – переважно висвітлюють писемні й епіграфічні джерела. Певний внесок щодо дослідження статусу жінок у Стародавній Греції був

зроблений такими науковцями, як Е. Вардиман [1], Л. Ліщук [2], В. Кравець [3], Т. Мавринська, Е. Калашникова [4], Д. Тюрина [5], Р. Хуснутдинов, Е. Калашникова [6].

Мета нашого дослідження – аналіз статусу жінок в Стародавній Греції в контексті тогочасних соціальних ролей і норм поведінки.

Майже в усіх культурах чоловіча та жіноча статі не є рівними. Це явище – стратифікація статей (їхнє неоднакове становище у суспільстві, яке проявляється в перевагах однієї статі над іншою у вигляді привілеїв, можливостей для розвитку) – збереглося і в сучасному суспільстві. В Стародавній Греції існувала патріархальна система устрою суспільства, в якому жінки належали до категорії залежного населення, що не володіють всією повнотою прав. Істотно відрізнялось становище жінок у Спарті та Афінах. В першій існував парний шлюб дислокального поселення, що урівнював жінку в правах з чоловіком. Варто зазначити, що спартанки відігравали значну роль у суспільному житті і мали порівняно вільний статус. На противагу Спарті, у Афінах панував принцип підпорядкування тілесного-жіночого начала розумному-чоловічому. «Бог пристосував природу обох статей з народження: природу жінки – для домашніх турбот, а природу чоловіка – до зовнішніх», – так прокоментував Ксенофонт біологічний поділ на статі і його соціальні наслідки [5, с. 8].

Наприклад, Аристотель стверджував, що жіночий характер страждає від природної дефективності. Жінку часто називали «йокуремою», що означало щось середнє між зняряддям для дітородіння і річчю для догляду за господарством [6, с. 58].

У всіх стародавніх культурах не засуджували позашлюбний зв'язок чоловіка, а для жінки його вважали неприпустимим. У кожному суспільстві існували проститутки: в Стародавній Індії це – професійні куртизанки, що обслуговували чоловіків з вищих верств, та випадкові повії, які обслуговували нижчі касты. Це вважалося дуже престижним заняттям. Дивним було те, що, незважаючи на суспільне презирство, куртизанки відігравали в громадському житті Афін значнішу роль, ніж чесні дружини, господині дому [3, с. 86].

Роль і значення жінки у функціонуванні античної спільноти були неоднозначними. Зазвичай вона перебувала під контролем або захистом чоловіка. У дитинстві жінка усамітнювалась у батьківському домі. Після одруження вона потрапляла під опіку чоловіка, де мала виконувати свої материнські обов'язки. Якщо ж ставала вдовою, то переходила під захист свого сина. Головна функція жінки зводилася до оберігання «домашнього вогнища» та щоденних релігійних обрядів. Від неї очікувалося народження нащадка чоловічої статі. Жінка не мала права брати участь у спільних трапезах – сиссітиях – разом із чоловіком, для неї спеціально відводилась жіноча частина будинку – гінекей. Соціальні норми

санкціонували появу жінки без спеціального супроводу в публічних місцях, за винятком права відвідувати театральні видовища залежно від сюжету вистави [2, с. 128].

У Спарті жінка теж, не маючи громадянських прав, і в домі займала досить скромне місце. Вона зазвичай не мала права бути присутньою на сімейній трапезі (особливо якщо в домі були гості), проводячи час у спеціально відведених їй частині будинку – гінекеї. З дому одружена жінка, могла виходити лише у супроводі рабинь, євнухів, прикривши обличчя і голову плащем. Аристотель сказав, «якщо жінка виходить на вулицю, вона має бути у такому віці, щоб запитували, не чия вона дружина, а чия матір».

Отже, становище одруженої еллінки було об'єктивно підпорядкованим, а коло дозволених їй інтересів обмежувалось стінами дому (навіть не всього, а гінекеї – жіночої його частини). Їй категорично заборонялось відвідувати театральні вистави та інші громадські акції. Закони і звичай жорстко регламентували поведінку одружених афінських жінок, практично позбавляючи їх елементарних можливостей компенсації дефіциту чоловічої ласки. Поведінка чоловіка за межами дому жінок цікавити не повинна [1, с. 158].

До шлюбу афінянки жили в затворництві, лише зрідка виходячи з дому для участі в релігійних церемоніях. Та й після шлюбу, чим рідше показувалися жінки на людях, тим більше пишалися ними батько й чоловік. «В Афінах жінки мали не більше політичних прав, ніж раби; протягом всього свого життя вони перебували у повному підпорядкуванні у найближчого родича чоловічої статі... Як і в усіх інших місцях у першому тисячолітті до Різдва Христового, жінки були часткою особистого рухомого майна, хоч деякі з них були талановитими особистостями. Для древніх греків жінка (незалежно від віку і сімейного становища) – це лише «гіна», тобто та, що продукує дітей» [4, с. 23].

Таким чином, розглянувши ряд вище вказаних аспектів та проаналізувавши становище жінок у Стародавній Греції, варто зазначити, що роль і значення жінки у функціонуванні античної спільноти були неоднозначними. Зазвичай вона перебувала під контролем або захистом чоловіка. Після одруження вона потрапляла під опіку останнього, де мала виконувати свої материнські обов'язки. Головна функція жінки зводилася до оберігання «домашнього вогнища» та щоденних релігійних обрядів. Спартанки відігравали більшу роль у суспільному житті і мали порівняно вільний статус.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вардиман Е. Женщина в Древнем мире / Пер. с нем. М. С. Харитоновна. М: Наука, 1990. 335 с.

2. Лішук Л. Гендерні ролі в історії цивілізації // Сучасність. 2003. № 10. С. 126-136.
3. Кравець В. Проблеми між статевих та шлюбно-сімейних стосунків у Античній Греції // Україна-Європа-Світ, 2013. № 3. С. 78-89.
4. Мавринская Т. В., Калашникова Е. Б. Брачно-семейные отношения в Древней Греции // Ежемесячный международный научный журнал «Интерактивная наука». 2017. № 5. С. 20-26.
5. Тюрина Д. Положение женщин в Древней Греции // Научно-практический электронный журнал Аллея Науки, 2018. № 5 (21). С. 5-9.
6. Хуснутдинов Р. Х., Калашникова Е. Б. Правовое положение женщин в Афинах // Сборник статей Международной научно-практической конференции. 2016. № 2. С. 56-60.

Марія Хилевич

студентка II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету

Імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО УСТРОЮ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТ

Місто традиційно розглядається як сфера концентрації надбань людської культури. Саме у містах отримують своє предметне вираження найважливіші цінності того чи іншого соціуму, його культурно-історична пам'ять, особливості ментальності та суспільної свідомості.

Проблеми, пов'язані з дослідженням середньовічних міст в цілому та їх самоуправління, в тому числі, давно привертали увагу дослідників. Низка праць на дану тему була написана такими вченими, як В. М. Мельник «Політична антропологія магдебурзького права», О. С. Мельничук «Міське право в історичній ретроспективі та сучасній реальності», С. Г. Ковальова «Середньовічне міське право як складова європейського феодального права» та інші. Автори праць в основному звертають увагу на історичні передумови надання містам права на самоврядування, їх відмінності в політичному, економічному міському устрої.

Метою нашої статті є дослідження умов і особливостей отримання середньовічними містами права на самоврядування.

Сприятливе природно-географічне розташування – найголовніша умова появи міста. Саме воно зумовлює позитивні перспективи його подальшого економічного розвитку. XII-XIII століття було епохою стрімкого розвитку міст, яке мало місце практично у всіх областях

Європи. «Населення старих міст зростало, вони виходили за рамки своїх римських або ранньосередньовічних кордонів, а одночасно з'являлися сотні нових міст, найчастіше - в рамках усвідомленої політики освоєння і розвитку нових територій» [1, с.106]. Велика кількість міст Західної та Центральної Європи сформувалися на місці колишніх римських військових таборів. Зокрема, такими містами були: Лондон, Париж, Відень, Кельн. Середньовічне місто – це центр ремесла та торгівлі.

Середньовічні міста виникали на землях феодала і тому мали підкорятися феодальному сеньйору, в руках якого спочатку була сконцентрована вся влада у місті. Бажання феодалів змусити міщан давати йому все більші платежі призводило до боротьби між сеньйором і містом. Боротьба між сеньйором та міщанами, в процесі якої виникало і складалося міське самоуправління, проходила в різних країнах Європи по-різному. Місто прагнуло звільнення від опіки сеньйора і знайшло вихід. Міщани вирішили просто відкупитися від сеньйора, справно сплачуючи останньому податки в обмін на внутрішню автономію з міським виборним самоврядуванням. У XII столітті почало складатися спеціальне міське право. Для більшості міст Німеччини, Центрально-Східної та Північної Європи його основою стало магдебурзьке право.

О. С. Мельничук зазначає, що «у 1188 році міщани Магдебургу (місто на сході Німеччини) отримали відповідний привілей від свого сеньйора – магдебурзького архієпископа. Магдебурзьке право було сформоване на базі «Саксонського зерцала» (давнього середньонімецького права) та постанов суду шеффенів Магдебургу. Міста отримали самоуправління (виборний магістрат у складі райців-консуллів, які обирали бургомістрів), податковий і судовий імунітети (виборний суд лави на чолі з війтом, який мав право розгляду усіх судових справ аж до найтяжчих злочинів), право на земельну власність, різноманітні пільги в торгівлі та промислах (які оформлювалися відповідними привілеями) та звільнення від повинностей на користь сюзерена (крім обозної)» [4, с. 90-95].

До XIV століття німецькі міста в результаті гострої боротьби повністю або частково звільнилися від влади місцевих феодалів. Зростала їх економічна міць. Феодали, що все більш заплутувалися в боргах, змушені були давати політичні вольності містам, бо у жителів міст було могутня зброя проти феодалізму-гроші. «У правовому сенсі міста мали інший статус, ніж інші населені пункти і про існування цього статусу люди тієї епохи добре знали. Насправді, цей статус місто повинне було в певний момент отримати, і саме ця дата найчастіше вважається днем заснування міста. З юридичної точки зору феодал міг своєю волею відразу звернути «не місто» в місто» [1, с. 186].

Самостійні міста самі для себе формували право. Наприклад, місцевий феодал, маркграф Бранденбурзький, не брав ніякої участі в передачі Магдебурзького права місту Герлицу; його згоди на цю передачу не просили. У Герлицькому документі - в заключній його частині - згадано лише про те, що «право міста Магдебурга було повідомлено шеффенами Магдебурга городянам міста Герлиц з доброю волею і що свідками цього були «Бертольд Ронебиц лицар, Хеннінг - син пана Яна, Купе Лянга, Бетман Конінг, Вальтер фон Слонштете, Бертрам Брандан...». Всі вони були представниками міської верхівки - патриціату і пов'язаного з ним лицарства. З їх середовища вибирали шеффенів на тривалий термін (у Вейхбільде - на постійний термін). Шеффенів певною мірою протиставляли, міським радникам (ратманам) - представникам більш широких кіл городян. Ратманів обирали лише на один рік, і вони могли збиратися, як правило, тільки «за порадою мудрих» [2].

Магдебурзьке право не було єдиним зводом. Це фактично була узагальнена назва комплексу правових джерел, які в різний час використовувалися в органах міського самоврядування і міських судах. Відповідні привілеї створювали правову основу для використання власного міського права, але сам зміст його здебільшого визначили записи правових звичаїв, поширених у місті, збірники постанов суду шеффенів, який здійснював провадження на основі місцевого права, та акти органів самоврядування, своєрідні міські статuti, так звані вількіри [4, с. 90-95].

Ще до появи Магдебурзького права, багатьом містам надавалися хартії – це прототипи сучасних статутів. Масова поява таких документів була спричинена так званою «комунальною революцією», яка розгорнулася на значній території Західної Європи і зробила далекосяжний вплив на подальший розвиток європейських міст. Це був процес боротьби міщан за збереження та розширення своїх прав.

Неодноразовими були випадки, коли міста могли отримати майже ідентичні за змістом хартії, але діяльність громади, яку вони були покликані регламентувати, розгорталася в дуже різних умовах. Проблема вибору моделі, на якій доцільно базувати нову міську хартію, була пов'язана здебільшого з регіональними відмінностями. Важливим пунктом у було гарантування особистої свободи, для тих, хто прожив у місті упродовж року і одного дня. У тогочасній Франції існувала також група так званих «міст буржуазії», які з тих чи інших причин не змогли здобути політичної самостійності – як правило, це були міста в королівських доменах (король з радістю підтримував боротьбу за незалежність тих міст, які йому не належали, а от міста у його власності не могли й мріяти про політичну свободу). У сусідній Фландрії правителі

самі намагалися випередити міста у наданні прав і, не чекаючи на збройну боротьбу, містам було відведене певне місце в державі [3, с. 1-9].

Хартії надавали містам різні права, наприклад, часто звільнялися від торговельних податків та низки поземельних поборів, могли мати свій монетний двір та інші привілеї.

Отже, Магдебурзьке право відіграло важливу роль в розвитку середньовічних міст Європи. Завдяки йому міста стали більш економічно, політично та культурно розвинутими та вийшли на новий щабель свого розвитку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бартлетт Роберт. Становление Европы: Экспансия, колонизация, изменения в сфере культуры. 950–1350 гг. / Пер. с англ. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. 432 с.
2. Записи Магдебургского права. Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XIV/Magdeburg_recht/text.phtml?id=5769&fbclid=IwAR3bNIv-fjpy4MfBZ1lIQ-7E83HkE7oZke-BPWhg4oxfVHJYLRFSR_M1iudM.
3. Заяць Д. Д. Хартії середньовічних міст Західної Європи як історичний попередник статутів територіальних громад. // Теорія та практика державного управління. 2008. № 4. С. 1-9.
4. Мельничук О. С. Міське право в історичній ретроспективі та сучасній реальності. // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 1-2. С. 90-95.

Андрій Самолюк

студент II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

ЦЕХОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ МІСТІ

У Середньовіччі склалась особлива організація праці ремісників – цех, тобто об'єднання ремісників певної професії в межах даного міста в особливі спілки, що сприяло швидкому розвитку виробництва, торгівлі та економіки. Це вже був прояв більш розвинутої форми організації господарства, де були присутні такі елементи, як: монополія на виробництво, захист праці, контроль за якістю товарів, ринок збуту тощо.

Мета нашої статті – визначити причини виникнення цехової організації праці на початку періоду Високого середньовіччя та ознаки його кризи в XIV столітті.

Цехи з'явилися майже одночасно із самими містами: в Італії – вже з X ст., У Франції, Англії та Німеччині – з XI – початку XII ст.. Але остаточне оформлення цехів відбувалося, як правило, пізніше [1].

Причиною їх виникнення стала потреба міських ремісників як дрібних товаровиробників у певному об'єднанні для захисту свого виробництва та доходів від феодалів та від конкуренції неорганізованих ремісників, від ремісників інших міст, та і від сусідів-майстрів. Тому «головною функцією цехів стало утвердження монополії на даний вид ремесла та встановлення контролю над виробництвом і продажем ремісничих виробів» [3, с. 473].

Основною виробничою ланкою цеху була майстерня, яка належала майстру. Кожен майстер міг мати 1-3 підмайстрів, що працювали за плату, і 3-4 учнів. Кожен ремісник тримав при собі секрет власної майстерності. Саме тому батьки були змушені віддавати дітей на навчання до майстра. Майстер розпоряджався учнем на свій розсуд, звалюючи на його плечі ще й різну роботу по господарству. Після завершення навчання, у міру засвоєння основ ремесла, учень ставав підмайстром. Підмайстер міг стати майстром, склавши іспит, - подавши шедевр (взірець певного виробу), заплативши високий вступний внесок та влаштувавши вечірку для членів цеху[1]. Членом цеху був лише майстер, власник ремісничої майстерні.

У більшості міст приналежність до цеху була обов'язковою умовою для заняття ремеслом. Цим усувалася загроза конкуренції з боку тих, хто не був членом цеху. Ремісники, які не входять у склад цеху, не допускалися навіть до торгівлі в межах міста.

Члени кожного цеху були зацікавлені в тому, щоб їх виробам був забезпечений безперешкодний збут. «Тому цех строго регламентував виробництво і стежив за тим, щоб кожен майстер – член цеху випускав продукцію певного виду і якості»[6].

Регламентація виробництва служила й іншим цілям: будучи об'єднанням самостійних дрібних товаровиробників, цех ревно стежив за тим, щоб виробництво всіх його членів зберігало дрібний характер, щоб ніхто з них не витісняв б інших майстрів з ринку, випускаючи більше продукції. З цією метою цехові статuti строго обмежували число підмайстрів і учнів, яких міг мати у себе один майстер, забороняли роботу в нічний час та у святкові дні, обмежували кількість верстатів, на яких міг працювати ремісник, регулювали запаси сировини, ціни на ремісничі вироби і т.п.

До певного часу цехова організація створювала найбільш сприятливі умови для розвитку продуктивних сил, товарного міського виробництва.

У рамках цехового ладу було можливе подальше поглиблення суспільного поділу праці у формі виділення нових ремісничих цехів, розширення асортименту та підвищення якості вироблених товарів, вдосконалення навичок ремісничої праці. Тому приблизно до кінця XIV ст. цехи у Західній Європі відігравали прогресивну роль.

В деяких країнах існувало так зване «вільне ремесло». Але і в тих містах, де панувало «вільне ремесло», мала місце регламентація виробництва і захист монополії міських ремісників, що здійснювалася органами місцевого самоврядування [2].

З початком XIV ст. цехова організація праці поступово перетворюється на гальмо розвитку продуктивних сил. Утруднювався вступ до цехів нових членів, для чого збільшували терміни учнівства. «Прагнення цехів зберегти дрібне виробництво, поставити всіх в однакові умови гальмувало технічний прогрес. Суворі регламентації виробництва і збуту призвели в к. XIV ст. до застою у розвитку науки, техніки і, як наслідок, до занепаду промисловості» [4, с. 28].

Починається процес затяжної кризи цехової системи, яка виявлялася у так званому явищі «замикання» цехів. З'являються категорія «вічних підмайстрів», які вже не могли стати повноправними членами цеху. «Цехові майстри все сильніше експлуатували підмайстрів. Тривалість їх робочого дня була зазвичай дуже велика - 14-16, а іноді і 18 годин. Судив підмайстрів цеховий суд, тобто, знову-таки, майстри. Цехи контролювали побут підмайстрів і учнів, їх проведення часу, витрати, знайомства. Зростала майнова диференціація»[5].

З одного боку, в цехах виділялися заможна верхівка і прошарок бідних майстрів, які повинні були працювати на власника великих майстерень. З іншого боку, відбувалося розшарування всередині ремісничого виробництва на старші - багаті і молодші - бідні цехи, підлеглі й позбавлені самостійності. Найчастіше це відбувалося у великих містах.

Таким чином, зростання міст, комунальні рухи, відокремлення ремесла від сільського господарства дали поштовх до розвитку ремісничого виробництва в XI столітті. Необхідність уніфікації їх прав та обов'язків зумовила виникнення цехів, які до кінця XIII століття відігравали прогресивну роль в господарському житті середньовічних міст. Наприкінці XII століття з'являються перші ознаки кризових явищ в цеховій організації праці, які в подальшому зумовили витіснення цехів мануфактурами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ковальчук В.М. Світова економіка: її історія та дослідники. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 524 с.

2. Сванидзе А.А. (отв. ред.) «Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Том 1. Феномен средневекового урбанизма». Коллективная монография. М.: Наука, 1999. 390 с.
3. Капраль М.М. Цехи // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я/Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. 2013. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Tsekhy>.
4. Боева С.Ю. Феодалізм у західній Європі: генезис, характерні риси, тенденції розвитку // Сторінки історії. Збірник наукових праць. 2018. № 46. С. 27-28. URL: http://historypages.kpi.ua/article/view/136721/pdf_31
5. Короткий курс лекцій з дисципліни «Історія економіки». URL: https://studme.com.ua/17370324/politekonomiya/istoriya_ekonomiki.htm.
6. Структура та організація управління цеху. URL: <https://bookster.com.ua/struktura-ta-organizatsiya-upravlinnya-tsehu/>

Дарина Олефір

студентка III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викл. М. В. Хададова)

КОДЕКС НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФРАНЦУЗЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Так чи інакше, держава не може існувати без правових актів, які систематизують і врегульовують суспільне життя. Право та нормативно-правові акти виступають як певного роду обмеження, що діють в інтересах суспільства, і не допускають анархії, беззаконня та хаосу в державі. Такими «регуляторами» можна назвати Закони Хаммурапі, Римське право, Салічний закон, Конституцію США тощо. Не є винятком Кодекс Наполеона 1804 р. [1].

Мета нашого дослідження – проаналізувати Цивільний кодекс 1804 року та визначити, який вплив він мав на французьке суспільство першої половини XIX ст.

Актуальність питання визначається інтересом істориків та юристів як сучасності, так і минулих століть. Як приклад, можна навести праці таких науковців як Л.А. Кассо, Л.Ж. Моррандьер, А.І. Корольов та ін.

Сам Наполеон Бонапарт вважав Кодекс своїм найбільшим досягненням, пояснюючи це тим, що «сорок переможних битв перекреслив Ватерлоо, а Цивільний кодекс буде жити вічно». В цілому, він не помилявся, адже його кодекс став основою для сучасного французького законодавства.

Видання 1804 року було названо "Цивільний Кодекс Французів" (Code civil des Français), видання 1807 року – "Кодекс Наполеона", останнє офіційне видання 30 серпня 1816 року – "Цивільний Кодекс". Декретом 27 березня 1852 року було відновлено назву "Кодекс Наполеона". Цю останню назву ніколи потім не було скасовано законом, але на практиці кодекс отримав після встановлення республіки стійке найменування "Цивільний Кодекс".

Причини створення кодексу Наполеона були сформовані ще в середньовіччі: безсистемність, хаотичність і різноманітність джерел цивільного права. Приступаючи до написання, автори основними джерелами формування цивільного кодексу бачили звичаєве і римське право, королівські ордонанси і закони революційного періоду, а також наукову юридичну літературу.

Виходячи з різноманітності джерел, основними завданням укладачів були їх правильний відбір і узгодження. Складання кодексу йшло з «... нестрункої хаотичної купи юридичних ідей, яку революція залишила в спадок Консульству та Імперії» [2, с. 5]

Тому доводилося вибирати між різними, суперечливими системами. Ситуація погіршувалася і тим, що доводилося узгоджувати середньовічні і революційні норми як між собою, так і з сучасними потребами суспільства.

Кодекс складався з 2281 статті і ділився на книги, книги на розділи, розділи на глави, глави на відділення, відділення на статті, статті на частини. В цілому його зміст було запозичено з римської системи приватного права, яка включала в себе три елементи: *personae* (особи), *res* (речі), *actions* (дії). Перша книга відповідає першому елементу і носить назву *des personnes*. Друга і третя книги розкривають другий елемент системи. Третій же елемент знаходить своє значення у цивільно-процесуальному кодексі – *Code de la procedure civil*. [3]

На долю цивільного кодексу випав значний успіх. У Франції його зустріли з ентузіазмом, він був предметом справжнього обожнювання в ХІХ столітті і продовжував, незважаючи на державні та суспільні потрясіння, регулювати найважливіші відносини між приватними особами.

Це пояснюється його формою: він був складений без теоретичних претензій, в ясних і разом з тим гнучких формулюваннях. На Цивільному кодексі, по суті, була печатка французького духу: поєднання прагнень до прогресу з почуттям міри. Він освятив завоювання революції: свободу і рівність людей, звільнення землі від феодальних пут, свободу договорів, які більше не обмежувалися релігійними, державними і корпоративними перепонами. У той же час він відновив міцну сім'ю і зберіг в силі більшу частину техніко-юридичних положень дореволюційного права, до яких звикла практика, і «омолодив» ці положення [4, с. 119].

Але з іншої сторони, кодекс мав і свої недоліки. Не дивлячись на те, що шлюб став рівноправним договором, жінка в сім'ї була безправною, її воля повністю підкорювалася чоловікові. Заміжня жінка, згідно кодексу, була недієздатною. Сам цивільний шлюб поставав у кодексі єдиною формою законного союзу, тобто не були враховані певні уступки релігійним почуттям більшості населення, що також мало свої наслідки. [5, с. 10].

Також, Цивільний кодекс був більше прихильним до питань, що стосувалися нерухомої власності, а трудові відносини обходив стороною, таким чином залишаючи ні з чим робітників. Він не регулював питання професійного порядку, тому кодекс сміливо можна називати «кодексом великої буржуазії».

Зазначимо, що великою «прогалиною» в документі був той факт, що кодекс бачив тільки індивіда, який поставав перед державою; він не знав ні юридичних осіб, ні установ, ні союзів. Звичайно, це негативно впливало на розвиток вищезазначених. Тільки у 1978 році в Цивільний кодекс було введено поняття «юридична особа» [4, с. 120].

Сучасники «не без гіркоти» говорили про ті дійсно «революційні» закони, які не увійшли до Цивільного кодексу. Вони бачили в них нове вчення французької революції у повній мірі, і визначали їх як «перемогу юристів над філософським духом». Як приклад, можна навести нереалізований закон, що зрівнював в спадкових правах долі законних і незаконних дітей.

Загалом, кодекс Наполеона в очах французів уособлював ідеали і досягнення революції. Не дивлячись на те, що в пер. пол. XIX ст. існували конфлікти, пов'язані з розходженням юридичного «фундаменту» на півдні, де мали місце кутюми, та на півночі, де володарювало римське право, Наполеонівський кодекс все ж таки зробив важливий крок – об'єднав суспільство єдиним законом [6, с. 831].

Отже, можна зробити наступні висновки: кодекс Наполеона представляє собою фундаментальну працю, яка об'єднала всі попередні нормативно-правові акти і зробила їх доступними і зрозумілими тогочасному французькому суспільству. Цивільний кодекс був тим самим гарантом людських прав і свобод, за які боролася революція. Він обіцяв рівність перед законом всіх громадян і гарантував збереження права власності з можливістю розпоряджатися ним без всяких обмежень, що відповідало уявленням суспільства вже післяреволюційного.

Список використаних джерел та літератури:

1. Основи держави і права. Навчальний посібник для вступників до юридичних вузів. Під редакцією академіка О.Є. Кутафіна. URL: <http://bibliograph.com.ua/osnovy-prava-3>.

2. Юшкевич В.А. Наполеон I на поприще гражданского правоведения и законодательства. Москва: Издание книжного магазина «Правоведение», 1905. 104 с.
3. Тараборин Р.С. Кодекс Наполеона 1804 года: историко-правовая характеристика. URL: <http://vestnik.uapa.ru/ru/issue/2009/04/16/>
4. Морандьер Л.Ж.. Гражданское право Франции / Пер. с фр. и вступ. ст. Е. А. Флейшиц. Том 1. М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1958. 742 с.
5. Кассо Л. А. К столетию кодекса Наполеона (1804-1904). СПб.: Сенат. тип., 1904. 28 с.
6. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира : Справочник. М.: Юридическая литература, 1993. 254 с.

Юлія Юрківська

магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

ЗАРОДЖЕННЯ СУФРАЖИСТСЬКОГО РУХУ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Впровадження поняття «гендер» до наукового словника дозволило історикам звернутися до проблеми взаємовідносин «чоловік-жінка» в ході людської історії, дослідити механізми побудови гендерної ієрархії. Одне з центральних місць серед цих сюжетів, безумовно, займає історія жіночого руху в Великобританії, без розуміння якої важко усвідомити значимість і специфіку сучасних гендерних відносин. Сьогодні роль жінки набуває все більшого значення у всіх аспектах життя суспільства. Жінки керують державами, крупними компаніями, армією, міністерствами тощо.

Мета – дослідити процес зародження руху суфражисток у Великобританії та переходу до активних дій для відстоювання своїх ідей, охарактеризувати його цілі, суспільне та політичне значення.

Питанням зародження суфражистського руху у Великобританії першими почали займатися англійські історики. Ч. Поулсен у дослідженні «Англійські бунтарі» ґрунтовно проаналізував розвиток суфражистського руху і виділив його значення для розвитку політичної історії Великобританії [7]. На противагу йому М. Пью дійшов до висновку, що суфражистський рух у Великобританії відіграв не дуже важливу роль у остаточному отриманні жінками обмеженого виборчого права в 1918 р. [8]. Вивченням ідеологічної складової цієї теми займалися радянські історики К. Виноградов [4, с. 152-157] та М. Єрофєєв [6, с. 254], які найбільше уваги акцентували на прагненні жінок приєднатися до

робітничого класу і боротьбі великих мас населення проти усталених традиційних засад монархічного устрою. Серед пострадянських вчених, які досліджували окремі аспекти проблеми, слід назвати білоруського історика І. Чикалову, яка подає аналітичний огляд особливостей залучення жінок та дітей до праці на промислових підприємствах у країнах Західної Європи і США у XIX ст. Дослідниця висвітлює рухи за поліпшення умов праці цих категорій найманих працівників і особливості прийняття перших фабричних законів [9, с.148-170]. Український вчений А. Грубінко аналізує партійно-політичний досвід реалізації європейської політики Великої Британії [5, с.159].

Початком суфражистського руху можна вважати статтю Мері Уолстоункрафт «На захист прав жінок», опубліковану в 1792 р., де вона обґрунтовувала право жінок на рівну оплату праці та право на освіту. Це стало першою спробою жінок розширити свої права. У консервативній Великобританії ця подія широкого розголосу не набула. Першою організацією жінок стало «Національне товариство жіночого виборчого права», яке було створене лише в 1897 р. До того ж серед противників жіночого руху за рівноправність з чоловіками були не тільки чоловіки, а й жінки, які бачили в емансипації крах звичного їм способу життя [1, с. 92]. Всі ці фактори уповільнювали розвиток суфражистського руху.

Щоб привернути увагу суспільства до проблеми рівноправності жінок і чоловіків, суфражистки перейшли до радикальних дій. Вони влаштовували марші, під час яких не тільки несли плакати і вигукували гасла, а й били британських поліцейських своїми парасольками. Вважалося: «Якщо політики нас не чують, удар треба наносити по тому, що ці панове особливо цінують» [1, с. 93]. Це свідчить про те, що рух почав поступово переходити від стадії зародження до активних дій. Жінки почали руйнувати майданчики для гольфу, бити скло в урядових установах і трощити винні погребі.

Однією із форм боротьби було об'єднання жінок з метою переслідування та протидії своїм ідеологічним противникам. Для цього у 1903 р. Еммелін Панкгерст заснувала «Жіночий громадський і політичний союз». Саме його учасниць і почали називати суфражистками. Вони почали вони свою діяльність в Англії досить мирно. Перший справді грандіозний скандал, у якому вони брали участь, трапився в 1905 р., коли Кристабель Панкгерст й Енні Кіні, розштовхавши охорону, ввірвалися в будівлю Парламенту і звернулися з питанням до Вінстона Черчилля й Едварда Грея чому вони не хочуть надати англійським жінкам право голосу. Ті здивувалися, але нічого їм не відповіли. Тоді обидві суфражистки достали і розгорнули плакат з написом «Право голосу жінкам» і стали викрикувати різні погрози на адресу політиків. Обох дівчат заарештували за хуліганство і відправили за ґрати [2, с. 175].

Ці події не могли минути безслідно. Саме вони спонукали учасниць руху перейти до більш рішучих дій. З цього моменту почали здійснюватися підпали церков, було розгромлено і розграбовано вулицю Оксфорд-стріт. Вони розбирали мостові, так, щоб проїхати по ним ставало неможливим і заважали роботі ремонтних бригад, а потім почали приковувати себе ланцюгами до огорожі Букінгемського палацу, оскільки королівська сім'я також висловилася проти надання жінкам виборчого права [7].

Панкгерст вважала, що домогтися рівноправності з чоловіками мирним шляхом неможливо. Тому вона почала займатися організацією протестних мітингів. У 1908 р. в Лондоні мітингували понад 500 тисяч активісток, вони розбили вікна десятків будинків, в тому числі будинку прем'єр-міністра, а співробітників правоохоронних органів били парасольками. Акції пройшли по всій країні. Дівчата підпалювали будинки і трощили магазини, відмовлялися платити податки [8].

У в'язниці над затриманими активістками знущалися. Через це жінки оголошували голодування й охоронці годували їх через спеціальні трубки, які встромляли в ніс або в рот. Проте це не приносило бажаних результатів і почала застосовуватися інша тактика, яка нагадувала гру в «кішки-мишки». Якщо дівчина оголошувала голодування, її не годували насильно. Охоронці чекали, поки вона ослабне до напівсмерті, і потім звільняли. Вважалося, що якщо суфражистки вирішили померти від голоду, то нехай роблять це за межами державних виправних установ. Жодна суфражистка так і не загинула, проте багато стали інвалідами і вибували з боротьби. А якщо якимось чином відпущена суфражистка відновлювала сили, її знову заарештовували, зазвичай, під абсолютно формальним приводом, і цикл повторювався [7].

Найбільшу ненависть у суфражисток викликала постать Вінстона Черчилля, який мав необережність образити одну з них після того, як вона назвала його п'яним і бездушним мужланом. У відповідь Черчилль сказав: «Я-то завтра протверезію, а у вас ноги як кривими були, так такими і залишаться» [3, с. 21]. Потім на вокзалі в Брістолі Черчилль зустрів пікет суфражисток, а одна з яких навіть ударила його державним прапором і після цього прем'єр-міністра закидали камінням і шматками вугілля [1, с.93].

Все перше десятиліття XX ст. рух суфражисток був в центрі уваги британської хроніки. Для розвитку руху потрібна була і своя мучениця. 4 червня 1913 р. тридцятидворічна суфражистка Емілі Уайлдінг Девісон перебралася через бар'єр на популярних у Англії скачках в Епсомі і кинулася під копита коня. Від отриманих травм вона померла. У кишені її пальто знайшли лілово-зелено-білий прапор суфражисток. Таким чином, був висвітлений мотив її вчинку [3, с. 23].

Скоріш за все, насильницька кампанія набула би ще більш руйнівних масштабів, але розпочалася Перша світова війна. Коли Великобританії стало не вистачати робочих рук Панкгерст домоглася від уряду для жінок права працювати на військових заводах. Мільйони молодих англіток обрізали свої довгі спідниці і стали до верстатів, щоб виробляти необхідні для армії боєприпаси. Інші прийшли на ферми і стали робити брудну і важку чоловічу роботу. Так жінки поступово почали приєднуватися до числа робітничого класу і суспільство почало визнавати зміну їх соціальної ролі [2, с. 177].

Отже, починаючи з кінця XIX ст. на території Британського королівства почалося зародження явища суфражизму – руху за надання жінкам виборчого права, який назавжди увійшов в світову історію. Він розколов як суспільство в цілому, так і окремо самих жінок на два табори – численних противників та досить невелику групу прихильників ідей руху. Попри це у цей період розпочалися невідворотні зміни в становищі жінки в британському суспільстві. Це стало можливим завдяки діяльності суфражистської організації, яка шляхом тривалої боротьби як з британським суспільством, так і з парламентом, змогла досягнути своєї мети та стати зразком ефективного способу зміни встановлених століттями поглядів та правил. І саме ці події увійшли в історіографію під назвою «першої хвилі» фемінізму [7].

Список використаних джерел та літератури:

1. Блэк Дж. История Великобритании островов. URL: <https://www.litmir.me/bd/?b=180257>
2. Брайсон В. Политическая теория феминизма // Пер. с англ. О. Лиховской. Москва: Идея-Пресс, 2001. 304 с. URL: https://spbactivistschool.files.wordpress.com/2017/08/brayson_valeri_politicheskaya_teoria_feminizma_vvedenie.pdf
3. Бугашев С. Британский суфражизм в XIX – начале XX века. URL: http://novist.history.spbu.ru/trudy_kafedry/08_2012/2012_08_Bugashev_S_I_-_Britanskij_sufrazhizm_v_XIX-nachale_XX_veka.pdf
4. Виноградов К. Дэвид Ллойд Джордж. М., 1970. С. 152-157. URL: https://www.studmed.ru/download/vinogradov-kb-devid-lloyd-dzhordzh_964d7f71628.html
5. Грубінко А. Європейська політика Великої Британії у партійнополітичному вимірі: консервативні традиції з ліберальним відтінком // Україна-Європа-Світ : міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. Тернопіль, 2010. Вип. 5. Ч. 1. С. 159-265.

6. Ерофеев Н. Очерки по истории Англии 1815-1917 гг. Москва: Издательство ИМО, 1959. 263 с. URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=209872>
7. Поулсен Ч. Английские бунтари и революционеры. Москва: Прогресс. 1987. URL: <http://www.agitclub.ru/museum/revolution1/eng/poulsen19.htm>
8. Школьников И. А., Шнырова О. В. Суфражизм и политические партии в Великобритании в середине XIX – начале XX века: опыт взаимодействия. URL: <http://cheloveknauka.com/sufrazhizm-i-politicheskie-partii-velikobritanii>
9. Чикалова И. Женский и детский труд в странах Западной Европы и США в XIX веке // Женщины в истории : возможность быть увиденными: сб. науч. ст. Минск: БГПУ, 2002. Вып. 2. С. 148-170. URL:<https://drive.google.com/file/d/>.

Алла Товаркова
студентка магістратури
факультету історії, етнології та права
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. М. Кравчук**)

КЕМАЛІСТСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В ТУРЕЧЧИНІ: ПЕРЕДУМОВИ І ПРИЧИНИ

Однією із ключових подій новітньої історії Туреччини стала Національно визвольна революція 1919-1923 рр. під проводом Мустафи Кемалю Ататюрка, що розпочалася після її поразки у Першій світовій війні, коли виникла загроза втрати нею державної самостійності [1, с.15].

Мета нашої статті – визначити причини та передумови виникнення національної революції в Туреччині в 1919-1923 рр. під проводом Мустафи Кемалю Ататюрка.

Революція охопила терени Анатолії, де наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. виник стихійний народний рух, як протест щодо окупації низки районів Туреччини країнами державами Антанти (Великою Британією, Францією, Італією). Після окупації Грецією Ізміра 15 травня 1919 р. цей рух переріс у війну. Провідною верствою в революції стали анатолійські підприємці (переважно торговці) ,зацікавлені у збереженні територіальної цілісності та створені незалежної турецької національної держави. Значну роль відіграли патріотичні кола дрібних підприємців, інтелігенція та офіцерство, з лав якого вийшов лідер революції Мустафа Кемаль [1, с. 45].

У вересні 1919 р. Сиваський з'їзд Товариств захисту прав обрав керівний центр революції – Завойовницький комітет на чолі з Кемалем.

Проголосивши наприкінці 1919 р. своєю резиденцією Анкару, цей комітет став фактично виконувати обов'язки Тимчасового уряду Туреччини [2, с.115].

Після розгону окупантами у березні 1920 р. окупанти парламенту в Стамбулі, скликаного в січні 1920 р. на вимогу кемалістів, який ухвалив 28 січня декларацію незалежності «Національну обітницю». Представницький комітет скликав 23 квітня 1920 р. в Анкарі Великі національні збори Туреччини, проголосивши себе єдиною владою в країні. Султанський уряд у Стамбулі до цього часу в значній мірі втратив свій вплив. Його спроба придушити національно-визвольний рух зазнав невдачі. 3 вересня 1920 р. великі держави розгорнули за допомогою грецької армії збройну інтервенцію проти анкарського уряду. Разом з тим вони чинили тиск на султанський уряд, домігшись від нього визнання кабального Севрського мирного договору 1920 р.[2, с. 196].

Створена замість ліквідованих партизанських загонів регулярна армія ВНЗТ (Великі національні збори Туреччини) на початку 1921 р. затримала просування іноземних військ потім, завдала їм низку поразок і до осені 1922 р. повністю звільнила територію Туреччини від окупантів [3, с.96].

На Лозаннській конференції 1922-1923 рр. великі держави змушені були остаточно відмовитися від Севрського договору і визнати незалежність Туреччини. Під час революції і подальших перетворень (ліквідації султанату у 1922 р., проголошення республіки у 1923 р.) Туреччина перетворилася на світську республіку [4, с. 360].

Список використаних джерел та літератури:

1. Алексеев В. М., Каримов М. А. Внешняя политика Турции. Москва: Изд-во Института международных отношений, 1961. 96 с.
2. Аралов С. И. Воспоминания советского дипломата 1922-1923. Москва: Изд-во Института международных отношений, 1960. 223 с.
3. Киласов Р.К. Буржуазные революции в Турции в первой четверти XX века. Мачахалка, 1990. 230 с.
4. Нежинский Л. Н. Советская дипломатия и Лозаннская конференция (1922-1923гг.) // Россия и черноморские проливы / Под ред. докт. истор. наук Л. Н. Нежинского, докт. истор. наук А. В. Игнатьева. Москва: Международные отношения, 1999. С.353-390.

Олександр Гарбар
магістрант історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТЕОДОРА РУЗВЕЛЬТА

Сучасний зовнішньополітичний курс США можна з упевненістю назвати агресивним. Якщо у XX столітті у США був конкурент у вигляді СРСР, що частково стримувало її активні дії, то після розпаду Радянського Союзу США залишились фактично єдиною наддержавою яка продовжила диктувати свою політику у глобальних масштабах. Вагомий внесок у розвиток зовнішньої політики та становлення країни на світовій арені зробив президент Теодор Рузвельт (1901–1909 рр.) з його політикою «великого кийка» і експансіонізмом на Американському континенті. 26-ий президент США був одним з найвидатніших представників республіканської партії та першим американцем, якого нагородили Нобелівською премією миру за свою посередницьку місію у російсько-японській війні.

Зовнішня політика була дуже важливим компонентом тогочасного розвитку американської держави передусім для збільшення свого впливу. Зрозуміло, що вона була багатовекторною. Враховуючи «доктрину Монро» в країнах *Латинської Америки* американці проводили жорстку експансіоністську політику. Вони вважали себе своєрідним представником інтересів всіх країн континенту перед колишніми «європейськими метрополіями» та, фактично, проголосили себе своєрідним захисником, а насправді перетворилися у жандарма та поліцейського. Так, у 1904 р. було запроваджено «політику великого кийка» або як її ще називали «доктрина Рузвельта». Вона передбачала вільне втручання США у життя країн Західної півкулі. Президент оголосив, що застосування «доктрини Монро» у Західній півкулі змушує США взяти на себе обов'язки міжнародного арбітра. «Потрібно висловлюватися м'яко, – стверджував президент, – але тримати в руках великий кийок». Цим США виправдовувала своє відкрите втручання у внутрішні справи латиноамериканських держав. Було неодноразово окуповано Домініканську республіку (1904, 1914 рр.), Кубу (1906–1909, 1912 рр.), Гондурас і Нікарагуа.

Ще у 1901 р. окупованій Кубі було нав'язано т. зв. «поправку Плата», яка давала США великі преференції та можливості. У її III статті йшлося про те, що уряд Куби погоджувався на право США втручатися у внутрішні справи, щоб захистити кубинський уряд та зберегти його правління згідно Паризького договору. У VII статті зазначено, що, у разі потреби, уряд Куби продасть або передасть необхідну США землю для розміщення на ній військово-морських

баз та заправних станцій. Це свідчить про домінуючу роль США в своєму регіоні [5, с. 77-85].

Також політика уряду Рузвельта сприяла виникненню Венесуельської кризи (1902 – 1903 рр.). У 1903 р. розпочався конфлікт між США й Колумбією через територію, на якій мав бути збудований канал, що з'єднав би Тихий і Атлантичний океани [6, с. 13-17]. Після відмови колумбійського Сенату поступитися за 100 млн. доларів правом контролю над зоною будівництва, Сполучені Штати організували заколот у провінції Панама й сприяли проголошенню її незалежною республікою. Через два тижні після визнання незалежності Панами новий уряд країни віддав США на вічні часи територію шириною в 10 миль. У 1914 р. канал було відкрито для експлуатації, а пізніше саме відкриття Панамського каналу Рузвельт назвав своїм найбільшим досягненням за роки президентства [5, с. 11-22].

Інший вектор зовнішньої політики уряд Рузвельта розвивав з країнами Європи та Японією. На відміну від американського континенту тут союзників шукали виключно дипломатичними та економічними шляхами. Так було надано фінансову та дипломатичну підтримку Японії під час російсько-японської війни 1904–1905 рр. та у 1906 р. президент отримав Нобелівську премію миру за допомогу в укладанні Портсмутського миру. У 1905 р. було надано згоду на встановлення японського протекторату над Кореєю. У 1908 р. з Японією було укладено угоду про басейн Тихого океану.

Таким чином, вже до завершення президенства Т. Рузвельта США мало найбільші військово-морські сили, потужну армію та перетворилися на повноціну країну з якою повинні були рахуватись усі країни, як з потужним гравцем на світовій арені. Проте проведення такої політики мало наслідком негативне ставлення до країни та американців у цілому світі. Особливо гостро це проявилось у майбутніх стосунках з Кубою, яка у другій половині ХХ ст. зблизилась з СРСР. На острові було розміщено радянську ядерну зброю та «кубинська криза» ледь не призвела до Третьої світової війни та загибелі світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Белявская И.А. Теодор Рузвельт и общественно-политическая жизнь США. М.: Наука, 1978. 310 с.
2. «Большой дубинки» политика // Дипломатический словарь. Т. 1. / под ред. А.А. Громыко, А.Г. Ковалёва, С.Л. Тихвинского. М.: Наука, 1985. С. 7.
3. Вишневецкий М.Л. Доктрина «американского мирового лидерства» – концептуальная основа современной внешней политики США. URL: <http://www.explan.ru/adeks/magazin /0205/02-10.html>
4. Уткин А.И. Теодор Рузвельт. Москва: Изд-во «Эксмо», 2003. 192 с.
5. Уткин А.И. Теодор Рузвельт: Политический портрет. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. 192 с.

6. Питльована Л.Ю. Теодор Рузвельт: Реформізм та Експансія у США на зламі XIX–XX ст. Львів: ЛВІ, 2005. 98 с.
7. Юрченко С.В. Геостратегические императивы во внешнеполитической традиции США (от первых поселений до Второй мировой войны). Севастополь: Флот Украины, 2001. 76 с.

Валерія Чикаленко

учениця 11-го класу

Березівської ЗОШ I–III ступенів

(науковий керівник: вчитель історії

О.С. Герасимчук)

НАЦИСТСЬКИЙ КОНЦТАБІР СМЕРТІ АУШВІЦ-БІРКЕНАУ

З-поміж багатьох сюжетів, які пов'язані з подіями Другої світової війни, – тематика в'язнів концентраційних таборів посідає в нинішніх дослідженнях важливе місце. Під час війни німецькі окупанти проводили масовий терор проти мирного населення, знищували незадоволених «новим порядком». Уся загарбана територія була переповнена концентраційними таборами. Це були цілі фабрики смерті. Через нацистські концентраційні табори пройшли в загальному 18 млн. чоловік, з яких 11 млн. загинули. Власне, окреслена проблематика, окрім беззаперечної наукової актуальності, відзначається і важливим суспільним значенням.

Історіографічну базу проблеми, зокрема, складають: комплексна праця, присвячена історії концентраційного табору Аушвіц К. Смолєня [5]; автобіографічні записки Рудольфа Гесса [6]; праці польських істориків [7; 8; 9] та ін.

Метою наукової статті є показати на прикладі концентраційного табору Освенцім злочини нацистів проти людства.

Освенцімський німецько-фашистський концентраційний табір був створений нацистами на території окупованої Польщі поблизу міста Освенцім, неподалік Кракова. Будівництво табору розпочалося в 1940 році. Він займав площу близько 500 га. Був комбінатом знищення людей з використанням досягнень техніки. За роки існування в ньому було знищено близько 4 млн. громадян [4, с. 1635].

Першочергово табір в Освенцімі призначений був служити перевалочним пунктом так званим карантинном для 10 тисяч полонених поляків. Перший транспорт, складався з 30 в'язнів і був направлений в концтабір Аушвіц 20 травня 1940 року. Начальником табору було призначено гауптштурфюрера (капітана СС) Рудольфа Гесса [6, с. 440]. Саме він відправляв людей до газових

камер, хоч сам і зазначав: «Ich möchte hier betonen, dass ich Juden nicht hasste, obwohl sie Feinde unseres Volkes waren», - що в перекладі означає: «Я хотів би тут підкреслити, що особисто не відчував до євреїв ненависті, хоч вони і були ворогами нашого народу». Але який би людський фактор не був присутній у Р.Гесса, гітлерівське зомбування зобов'язувало його підписувати наказ про винищення людей [2, с. 58].

Освенцім являв собою цілий табірний комплекс. На території Аушвіц I перебувало 20 цегляних будівель – 14 одноповерхових та 6 двоповерхових. Серед будівель на території табору звертає увагу блок 11, в підвалі якого перебували катівні і де вперше було проведено тести смертельного газу ціаніду. Між блоками 10 та 11 знаходилося подвір'я для страт, в якому було розстріляно 20 тисяч в'язнів. На території Аушвіц I вже в 1940 році знаходився крематорій. Спочатку встановили дві печі, незабаром побудували ще одну. Їх загальна продуктивність складала 350 спалених трупів за день [7].

Перша згадка про намір створити табір в селі Бжезінці (Біркенау), розташованій в безпосередній близькості від концтабору Аушвіц пов'язаний з першим відвідуванням Освенціма Генріхом Гімлером 1 березня 1941 року. Табір Біркенау (Аушвіц II) був найбільшим з понад 40 таборів і під таборів, що входять до складу комплексу таборів Аушвіц. У цьому таборі загинула велика частина, ймовірно близько 90% жертв Аушвіца і, отже, близько 1 млн. осіб; в переважній більшості (понад 90%) це були євреї [8]. Третя частина – табір Аушвіц III – Мановіц (називався також Буна). На початку це був один із філіалів табору Аушвіц I, створений в 1942 році в селі Моновіце, на відстані 6 км від Освенціма, поблизу заводу по виробництву синтетичної резини і бензину Буна-Верке, побудованого в час війни німецьким концерном ІГ Фабреніндустрі [5, с. 19].

Житло – це надто благородна для Біркенау назва. В таборі не жили, а тулилися один до одного в'язні в дерев'яних бараках довжиною в 40 м. і шириною в 9 метрів, першочергово, які були призначені як конюшні. В блоці зазвичай жило від 400 до 500 ув'язнених. В'язні завжди голодували. Раціон складався з рідкої юшки з гнилих овочів і м'яса, кілька грамів хліба, шматочки маргарину, чаю або гіркого напою, що нагадував каву. З раннього ранку до пізнього вечора продовжувався каторжний робочий день ув'язненого. Каторжна праця ув'язнених використовувалась на арматурній фабриці, але найважчою була робота в каменоломнях і на трамбуванні, коли замість коней запрягали людей. Для масового знищення людей у газових камерах використовувався «Циклон Б». Висока смертність серед в'язнів спостерігалася через голод, виснаження, хвороби, неналежні санітарно-гігієнічні умови, так звані медичні експерименти та звичайно вбивства [1, с. 643].

Існування в'язнів у таборі Освенцім цілком підлягало терористичній владі нацистів. Табором керував німецький комендант, йому допомагали численні заступники. Самими «м'якими» покараннями вважалося

ув'язнення в карцер або у стоячу камеру. Остання являла собою будку 90 на 90 см із щілиною повітря 5 см. Людина, заточена в стоячу камеру, повинна була і вдень, і вночі знаходитися в одному положенні. Традиційною процедурою стали тілесні покарання. Кожного могли за якусь провину прив'язати до спеціального стільця і завдати по 25 ударів кийком. Концентраційний табір Освенцім також відомий жахливими і страшними медичними експериментами над людьми. Найбільше потерпали в таборі близнюки через те, що їх так би мовити намагалися «зшити». Лікарі ще й хотіли змінювати колір очей, вводячи в очне яблуко ін'єкції. Нерідко це закінчувалося сліпотою [3, с. 187].

Всі допоміжні роботи в таборі, такі наприклад як: виривання золотих зубів, вивантаження тіл з газових камер, стрижка волосся, спалювання трупів – виконувала спеціальна робоча група з ув'язнених, – зондеркомандо. Їх набирали переважно із ув'язнених євреїв із тих країн, звідки в даний момент прибували транспорти. Освенцім – це не тільки місце, де під впливом тоталітарної системи зникли нормальні людські цінності. Ці бараки – свідки благородних поривів і величезної самопожертви. Освенцім – частина історії XX століття і треба про це пам'ятати щоб подібне більше ніколи не повторилося.

Занепад Аушвіц-Біркенау приходить влітку 1944 р. у зв'язку з наближенням радянської армії, проте лише 28 січня територію найбільшої частини табору Аушвіц II-Біркенау було звільнено від нацистів [9, с. 11].

Отже, концентраційний нацистський табір Освенцім або ж Аушвіц – це одна з найтемніших сторінок історії людства. Зараз музей «Аушвіц-Біркенау» щодня відвідують тисячі людей. Вони приїжджають із різних куточків світу, щоб побачити це страшне місце, де були знищені мільйони безневинних жертв, ушанувати їх пам'ять, відчути якусь частинку того жахіття, яке тут колись відбувалося за роки Другої світової війни, показати приклад дітям – майбутнім поколінням, до чого доводять злодіяння і ненависть в роки війни. І зрозуміти, що подібне не повинно повторитися знову.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вронська Т.В., Пастушенко Т.В. Освенцім // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: Смолій В.А. (голова) та ін.; Інститут історії України НА України. К.: Наук. Думка, 2010. Т.7: О. С. 643.
2. Гесс Рудольф. Комендант Освенцима. Автобиографические записки Рудольфа Гесса [пер.с нем. Юрий Чижов]. Штутгарт, 1958. 130 с.
3. Граф Юрген. Крах мирового порядка; [пер. с нем. К.А. Марков]. М.: «Алгоритм», 2008. 496 с.
4. Комков Г.Д. Освенцим (концентрац. лагерь) // Никко-Отолиты. М.: Советская энциклопедия, 1974 (Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл.

ред. А.М. Прохоров; 1969-1978, Т.18).

5. Смолень К. Аушвиц-Биркенау: Путеводитель; Государственный Музей в Освенциме. Освенцим: Изд-во Государственного Музея в Освенциме, 1997. 24 с.

6. Холокост: энциклопедия: [пер. с англ.]/ Ин-т толерантности Всерос. гос. б-ки иностр. лит, Рос. полит. энцикл.; рук. проекта Е.Ю. Гениева; ред. Б.Ю. Иванов, И.С. Ряховская, В.А. Скороденко. М.: РОССПЭН, 2008. 805 с.

7. Forum Żydów Polskich. Historia KL Auschwitz-Birkenau. URL: <http://www.fzp.net.pl/shoa/historia-kl-auschwitz-birkenau>.

8. Miejsca Pamięci i muzeum Auschwitz-Birkenau były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady. URL: <http://www.auschwitz.org/historia/auschwitz-ii>.

9. Natalija Katrencikova. Auschwitz-Birkenau // Monitor Wołyński. 2011. №22 (58).

Марина Лисай

студентка I курсу магістратури

факультету історії, етнології і права

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. І. Ніколіна**)

ГРОШОВА РЕФОРМА 1948 Р. У ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ

Грошова реформа, проведена на території Західних окупаційних зон Німеччини, по праву вважається однією з ключових в економічній історії країни раннього повоєнного періоду, так як вона дозволила не лише подолати катастрофічне становище в господарської та монетарній сферах, а й активізувати потенціал підприємницької активності.

Дана проблема знайшла своє висвітлення в історіографічних доробках Гутника В.П.[3], Невського С.І.[4,5,6], Погорлецького А. І. [7], Реймана М.[8].

Мета нашої статті полягає у висвітленні процесу здійснення реформи та визначення її впливу, на загальний стан економіки повоєнної Німеччини.

В основу грошової реформи в Західній частині країни було покладено американський план Колма-Голд-Сміта-Доджа, на основі якого та за участю західнонімецьких експертів, навесні 1948 р. було сформоване відповідне законодавство «Про реорганізацію грошової системи в західних зонах Німеччини» [1, с. 202-203].

Згідно детально відпрацьованої концепції реформи 20 червня 1948 р. у трьох західнонімецьких зонах почалася безпрецедентна акція по реорганізації валютного порядку. Відповідно до законів військової адміністрації № 61, 62 і 63 «Про грошову реформу» на території Бізонії і французької зони окупації засновувався єдиний емісійний центр – Банк

німецьких земель, вводилася нова грошова одиниця – німецька марка і визначалася схема обмінної операції. Так, впродовж двох місяців кожен житель Західної Німеччини міг обміняти готівкою в якості так званої подушної квоти до 60 рейхсмарок за курсом 1: 1, з яких 40 німецьких марок видавалися відразу, а решту 20 – через 30 днів [3, с. 104].

Одноразові грошові виплати були обов'язкові для всіх підприємств і державних установ (включаючи пошту, залізничні дороги і військові адміністрації), а також ремісничим виробникам і особам вільних професій; розміри цих виплат визначалися з 60 німецьких марок на кожного зайнятого або що працює за наймом [2]. Регіональні та місцеві бюджети одержували грошові кошти, еквівалентні їх середньомісячним доходам за останні півроку. Решта суми в рейхсмарках на банківських рахунках і ощадних вкладах обмінювалася на нову валюту по курсу 10:1 (з врахуванням «подушних квот» і квот підприємств), половина з яких, втім, підлягала блокуванню на спеціальних депозитах до особливого розпорядження. Виняток становили активи самих банків, а також органів державної та місцевої влади, держпідприємств і нацистських організацій, які оголошувалися недійсними [6, с.119-200].

Всі боргові зобов'язання також перераховувалися виходячи із ставки 10: 1, за винятком зарплат, пенсій, податків, соціальних виплат і орендних платежів, які конвертувалися в співвідношенні 1: 1, а також державного боргу Рейху, який анулювався законом № 65 «Про заблоковані рахунки» від 4 жовтня 1948 р. Згідно останнього розморожувались лише 20% коштів на блокованих депозитах; ще 10% коштів переводилося на спеціальні інвестиційні вклади (до 1954 р.), решта 70% безкоштовно списувалося. Саме з реалізацією останнього, четвертого, закону «Про реорганізацію грошової системи» виявлявся експропріаційний характер грошової реформи: остаточний коефіцієнт обміну для великих рахунків в рейхсмарках склав 100: 6,58 [5, с.27].

В силу недостатньої кількості матеріально технічних ресурсів регіональних офісів і місцевих відділень центральних банків земель для безперебійного забезпечення обмінної операції, в ході її організації була задіяна велика мережа пунктів видачі продовольчих карток, куди нові кошти доставлялися з філій ощадкас.

За процедурою обміну суворо стежили службовці земельних банків. Щоб уникнути повторної видачі при отриманні «подушної квоти» потрібно було надати продуктову картку і посвідчення особистості, а також заповнити формуляр, в якому вказувались готівковий залишок «на руках» (суми вказувались в рейхсмарках), стан банківського рахунку або депозитного вкладу.

Банківські вкладення понад 5 тис. рейхсмарок для приватних осіб і понад 10 тис. рейхсмарок для торговців і підприємців підлягали додатковій перевірці, на податкову заборгованість в фінансовому відомстві [3, с.133].

Загальні обсяги коштів, заявлених приватними особами, підприємствами (за винятком банків) і державними установами в ході обмінної операції, склали близько 145 млрд рейхсмарок. Розмір нової грошової емісії в середині 1948 р. не перевищував 6 млрд німецьких марок і до кінця року досяг 13,2 млрд марок, з яких 6,8 млрд – гроші в готівковому обігу, а 6,4 млрд – кошти на банківських рахунках і ощадних вкладах. В цілому з обороту було виведено до 93,5% всієї старої грошової маси, що дозволяє говорити про «найбільш радикальне урізання обсягів грошового обігу в економічній історії Німеччини»[8, с.108]

Західний Берлін був спочатку виключений зі сфери дії грошової реформи, але 23 червня 1948 р. – з початком грошової реформи в східній зоні – німецька марка була введена і в підконтрольних західним союзникам трьох секторах Берліна. Таким чином, не лише Західна Німеччина, а й Західний Берлін відмежовувався від радянської окупаційної зони у валютно-політичному відношенні. На противагу діям союзників, у радянському секторі впливу, була введена заборона на розрахунки новими західнонімецькими марками. В перший період дії реформи в західних секторах Берліна, паралельно користувалися двома валютами – західною і східною маркою [8,с.112-120].

На східних територіях міста в обігу з липня 1948 р. була «німецька марка Німецького емісійного банку» - перші східнонімецькі гроші. Німецька марка стала єдиним законним засобом платежу, лише з 20 березня 1949 р. Кінцеве співвідношення обміну німецької рейхсмарки на німецьку марку було 100:6,5. В середньому один німець втрачав близько 93,5 % своїх заощаджень [7, с.325].

Отже, грошова реформа 1948 р. відіграла одну з ключових позицій у становленні «німецького економічного дива». Реформа дала поштовх прискореним темпам виведення країни з глибокої економічної кризи після Другої світової війни. В макроекономічній динаміці, значення грошової реформи важко переоцінити. Адже реформа сприяла створенню єдиного валютного простору на західних територіях, ставши головною передтечею створення – Тризонії. Грошова та господарська реформи дозволили створити необхідну матеріальну основу для поступального росту матеріальних благ широких мас населення, що стало важливим соціальним посилом до консолідації населення та формування ринкових відносин у ФРН.

Список використаних джерел та літератури:

1. Buchheim C. Die Währungsreform 1948 in West-deutschland / Christoph Buchheim. // Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. 1988. №36. С. 189-231.
2. Rede Ludwig Erhards während der 14. Vollversammlung des Wirtschaftsrates des Vereinigten Wirtschaftsgebietes am 21.4.1948 in Frankfurt am Main. URL:

https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0010_erh&object=abstract&trefferanzeige=&suchmodus=&suchbegriff=&t=&l=de.

3. Гутник В. П., Коровкин В. Ю., Кирилов К. К. Становление системы социального рыночного хозяйства в Западной Германии после Второй мировой войны // Общество и экономика. 1994. № 1. С.132-136.
4. Невский С. И. Денежная реформа 1948 г. в Западной Германии: экономические результаты и социально-политические // TERRA ECONOMICUS (Экономический вестник Ростовского государственного университета). 2010. С. 102-117.
5. Невский С. И. Витринный эффект. Западногерманская денежная реформа 1948 года и её последствия // Родина. 2009. № 3. С. 26-28.
6. Невский С.И. Концептуальные основы послевоенного экономического строя ФРГ // Экономический журнал. 2006. № 12. С. 180-211.
7. Погорлецкий А. И. Экономика и экономическая политика Германии в XX веке: науч. издание. СПб.: Изд-во В. Михайлова, 2001. 685 с.
8. Рейман М. Решения 1945–1956. М.: Политиздат, 1975. 256 с.

Дмитро Андрійченко

студент IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. П. В. Опанащук)

СІНГАПУРСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО

Історія Сінгапуру другої половини XX ст. – це історія унікального й успішного досвіду трансформації колишньої англійської торгової факторії, яка не мала досвіду державності, в одну з найбільш процвітаючих держав світу. За роки незалежності (1965-2000 рр.) Сінгапур, не маючи значних природних багатств, зумів увійти в групу промислово розвинених країн, ставши одним із найбільших центрів таких передових галузей виробництва, як нафтопереробна, електронна й електротехнічна, приладобудівна, суднобудівна і судноремонтна [1, с. 783]. Успішний досвід Сінгапуру може бути використаний сучасними країнами при реформуванні власних національних економік. Цим і зумовлена актуальність даного питання для сучасної історичної науки.

3 червня 1959 р. Сінгапур був офіційно проголошений «самоврядною державою» під опікою Англії. Главою держави, відповідно до конституції 1958 року, став малаєць Інче Юсоф бін Ісхак, прем'єр-міністром – Лі Куан Ю.

Під впливом малайської правонаціоналістичної пропаганди у Сінгапурі надзвичайно загострилася проблема міжетнічних відносин. У липні й вересні 1964 р. в Сінгапурі сталися криваві малайсько-китайські зіткнення. В тих умовах уряд Малайзії пішов на розрив відносин із Сінгапуром. 7 серпня 1965 р. Абдул Рахман і Лі Куан Ю підписали угоду про вихід Сінгапуру зі складу Федерації. 9 серпня 1965 р. було офіційно оголошено про створення нової суверенної незалежної держави – Республіки Сінгапур [3, с. 145].

22 грудня 1965 р. сінгапурський парламент прийняв конституцію. Згідно з конституцією Сінгапур – це республіка парламентського типу. Глава держави – президент, що обирається парламентом строком на чотири роки. Однак функції президента носять представницький характер, оскільки всі конституційні повноваження фактично передані прем'єр-міністру – лідеру партії і його кабінету, відповідальним перед однопалатним парламентом, який обирається строком на п'ять років прямим загальним голосуванням. Сінгапур було проголошено багатонаціональною державою, всі її громадяни мали рівні права незалежно від етноконфесійної приналежності та соціального статусу. Державною мовою була визнана малайська, англійська, китайська та тамільська. Сінгапур проголошувався світською державою, гарантувалася свобода віросповідання [3, с. 146].

Щодо економічної політики, то магістральним шляхом забезпечення економічної незалежності стали концепції «економічного інтернаціоналізму» і «глобального міста», відповідно до яких Сінгапуру з його специфічним політичним становищем міста-держави було необхідно міцно увійти в систему світових економічних зв'язків і утвердитися на світовому ринку. Почалася докорінна реконструкція економіки та перехід від імпортозамінного виробництва до новітніх наукомістких виробничих галузей, орієнтованих на експорт. За відсутності власної сировинної бази, основний акцент було зроблено на людський ресурс, підприємливість, соціальну дисципліну й освіту. У фінансуванні промислового розвитку країни основну роль відігравав приватний капітал – місцевий і особливо іноземний. У результаті вжитих заходів уже за перші три роки незалежності середньорічні темпи економічного зростання збільшилися з 6,5 до 14,3% [2, с. 63].

Функції управління в цілому були зосереджені в руках дрібнобуржуазної інтелігенції з європейською освітою: професійних політиків, технократів, верхівки громадянської бюрократії, які поєднали в своїй діяльності створення оптимальних умов для зміцнення позицій місцевої буржуазії із задоволенням поточних потреб населення.

Незважаючи на малі розміри території, в Сінгапурі тривало нове промислове будівництво. За рахунок освоєння проблемних земель на

острові було створено ще 17 малих промислових зон [3, с. 148]. У результаті значно розширилася індустріальна база Сінгапуру, а промисловість стала динамічно розвиватися. Зокрема, станом на кінець 1970-х років частка у ВВП країни склала 29,7% у порівнянні з 11,9% відносно 1961 р. [2, с. 65]. За Сінгапуром міцно закріпилася репутація «нової індустріальної держави», яка серед країн, що розвиваються, стала найбільшим експортером промислової продукції, найбільшим у регіоні виробником електронної техніки, третім у світі центром (після Х'юстона і Роттердама) з переробки й торгівлі нафтопродуктами.

Розширення масштабів діяльності транснаціональних корпорацій, які обрали Сінгапур у якості своєї експортної бази, посилило його значення як міжнародного фінансово-банківського центру. З 1968 р. в Сінгапурі став діяти ринок «азіатських доларів» – один із найбільших вільних грошових ринків позичкового капіталу не лише в Азії, але й в усьому світі. З 1969 р. тут почав функціонувати також найбільший у Південно-Східній Азії й на Далекому Сході ринок золота, що має тісні зв'язки з Лондоном.

У 1979 р. в зв'язку з нестійкою кон'юктурою на світовому ринку і, як наслідок, небезпекою для сінгапурської економіки, а також зростаючою конкуренцією з боку інших азіатських держав і територій (Південної Кореї, Тайваню, Гонконгу) уряд заявив про початок «другої промислової революції».

У наступні роки відбулися глибокі перетворення в соціальній сфері. Щоб згладити крайності ринкової економіки, уряд Лі Куан Ю почав перерозподіляти національний дохід, субсидуючи такі соціально значущі сфери діяльності, як охорона здоров'я, освіта, будівництво житла, доступного для більшості населення. До кінця 1970-х років 64% сінгапурців проживали в придбаних або орендованих у держави квартирах. Разом із зростанням економіки щорічно зростала заробітна плата. У 1979 р. дохід на душу населення (6.1 тис. дол. США) Сінгапур зайняв третє місце в Азії (після Японії та Брунею). Була розроблена єдина система пенсійного забезпечення, представлена Центральним ощадним фондом. Його кошти формуються за рахунок щомісячних внесків найманих працівників і підприємців [4, с. 135].

У середині 1980-х років Сінгапур зіткнувся з низкою проблем кризового характеру. Економічний спад у США і Західній Європі і, як наслідок, посилення протекціонізму й обмежувальної практики, болісно позначилися на промисловому експорті, а отже і на самій промисловості Сінгапуру. У пошуках виходу з кризового стану економіки уряд Сінгапуру основну ставку зробив на активізацію діяльності приватного сектору. Місцевому й іноземному капіталу були надані додаткові податкові пільги, різко скоротилися примусові внески роботодавців у створений і

контрольований урядом Фонд соціального страхування. Одночасно була заморожена заробітна плата і скорочені витрати на соціальні потреби. В результаті вжитих жорстких заходів у 1988 р. основні кризові явища були подолані [3, с. 153].

28 листопада 1990 р. Лі Куан Ю заявив про свою добровільну відставку. Прем'єр-міністром став Го Чок Тон. Лі Куан Ю залишався в уряді на посаді старшого міністра, взявши на себе роль наставника.

На початку 1990-х років відбувався перехід Сінгапуру до політики регіоналізації економіки шляхом кредитних інвестицій в економіку сусідніх країн: будувалися орієнтовані на випуск експортної продукції індустриальні парки в Китаї, Індонезії, В'єтнамі, Таїланді, М'янмі; купувалася нерухомість у азійсько-тихоокеанському регіоні, створювалася нова опора («зовнішнє крило») сінгапурської економіки – так звані трикутники розвитку [5, с. 139].

Завдяки продуманій економічній політиці до середини 1990-х років Сінгапур домігся настільки вражаючих соціально-економічних успіхів, що в січні 1996 року рішенням Організації економічного співробітництва та розвитку був включений у групу розвинених капіталістичних держав.

Отже, після проголошення незалежності Сінгапур постав перед низкою економічних, етнічних та політичних проблем. Проте завдяки реформуванню та наданню пільг місцевому та іноземному капіталу, нині Сінгапур є глобальним центром виробничої та ділової активності. Таке стрімке економічне зростання острівного міста-держави було обумовлене раціональним поєднанням соціальних традицій азійського суспільства з досягненнями західної цивілізації. Сучасний Сінгапур – це «місто космополіт», свого роду міжцивілізаційний центр, де співіснують системи цінностей Сходу і Заходу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Белокреницкий В.Я. История Востока. В 6 т. (отв. ред.). Том 6. Восток в новейший период (1945-2000). М.: Институт Востоковедения РАН, Восточная литература, 2008. 1097 с.
2. Вся Азия. Внешнеторговое, валютное, налоговое, инвестиционное законодательство стран Востока. Вып. 1. Австралия, Индонезия, Малайзия, Сингапур. М.: КБЕСТ: Восток Коммерс, 1992. 167 с.
3. Куан Ю Ли. Из третьего мира – в первый. История Сингапура (1965-2000). М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. 576 с.
4. Пахомова Л.Ф. Модели процветания. Сингапур, Малайзия, Таиланд, Индонезия. М.: Институт востоковедения РАН, 2007. 256 с.
5. Сигов Ю. Сингапур: Восьмое чудо света. М.: Альпина Нон-фикшн, 2012. 334 с.

Наталія Кусік, Надія Данілевська
студентки І курсу факультету
публічного управління та права
Житомирського державного технологічного університету
(науковий керівник: к. і. н., доц. **М. Е. Кругляк**)

ДАТА, ЩО ЗМІНИЛА ІСТОРІЮ. ТЕРАКТ 9/11

Від самого початку третього тисячоліття міжнародний тероризм став однією з найпекучіших проблем світової спільноти. У зв'язку з цим виникла потреба опрацювати нові підходи до вивчення сутності цієї глобальної загрози та побудови нової архітектури безпечного співіснування у геополітичному просторі. Події 11 вересня 2001 року в США значно актуалізували цю проблему, адже, на думку багатьох експертів, глобалізація терористичної діяльності розвивається і трансформується значно швидше, ніж глобалізація економічна.

Починаючи з 2002 року, за рішенням Конгресу США, 11 вересня відзначалося в Сполучених Штатах як «День патріота», а з 2009-го, після затвердження акта 111-13 Загального Закону США, дата називається «Загальнонаціональним днем служіння і пам'яті». Цього дня державний прапор США (як на території країни, так і за її межами) має бути наполовину приспущений.

Теракт 11 вересня 2001 року в США – серія терористичних атак, організованих ісламітською терористичною організацією «Аль-Каїда». Терористи захопили чотири пасажирські літаки, два з них спрямували у хмарочоси Світового торговельного центру у Нью-Йорку, обидві вежі впали, зруйнувавши сусідні будови. Ще один літак влетів у будівлю Пентагону. Четвертий – розбився у Пенсильванії. Внаслідок теракту загинуло багато людей, більшість із них – під час падіння веж Світового торговельного центру.

Під час терористичних атак загинули 19 терористів-смертників і більше трьох тисяч людей. Крім того, ця трагедія стала причиною поранень понад шести тисяч людей. 24 людини до сих пір вважаються зниклими без вісти. Силами співробітників пожежних служб і поліцейських життя 30 тисяч людей вдалося врятувати. Більшість загиблих були цивільними [1].

Люди, які в момент зіткнення були в середині будівель, намагались будь-якими способами врятуватись. Вони навіть вистрибували з вікон.

Це один з найкривавіших злочинів проти людства в сучасній історії. Від теракту постраждали не тільки громадяни США, а й іноземці. Серед загиблих було 372 іноземці, з яких 12 – українці за походженням. Рятувальники 100 днів гасили всі осередки пожеж [4].

Влада США оприлюднила колись засекречений розділ звіту Конгресу щодо терактів 11 вересня 2001 року. В ньому міститься інформація про людей, з якими були пов'язані терористи перед здійсненням атак. У розділі називаються імена людей, які допомагали смертникам винаймати житло, відкрити банківські рахунки, а також взяти уроки керування літаками. 15 з 19 терористів-викрадачів літаків були громадянами Саудівської Аравії.

На думку низки американських політиків, а також родичів загиблих у терактах, засекречені 28 сторінок документа могли містити дані про те, що особи, пов'язані з владою Саудівської Аравії, підтримували зв'язок із виконавцями терактів після їхнього прибуття до США, а отже, знали про їхні наміри здійснити теракти.

Фахівці впевнені, що теракт 11 вересня був спланований бізнесменами заздалегідь. Побудовані в 1970-му році вежі-«близнюки» приносили колосальні збитки компанії-власнику Port Authority. Всесвітній торговий центр (ВТЦ) хотіли навіть знести, але влада не дала добро. Канцерогенний азбестовий пил міг вирватися в місто. І тут, як у казці, з'являється добрий чарівник Ларрі Сільверстайн, готовий викласти за проблемний ВТЦ 3,2 мільярда доларів. 23 липня 2001 року, за півтора місяці до трагедії, угоду остаточно оформили.

«Всі бачили на телеекранах, як падали вежі-близнюки. Але мало хто знає, що слідом впав 47-поверховий ВТЦ-7. За нього Ларрі теж отримав страховку. Літак у хмарочос не врізався. Пожежі всередині не вирували, лише у трьох місцях були локальні осередки загоряння. І, як стало потім відомо, саме він віддав наказ знести хмарочос», – розповів Віктор Фрідман. Він вважає, що заздалегідь велася підготовка до знесення будівель ВТЦ. Закладали вибухівку, тягнули дроти тощо.

«Дуже «красиво» звалилися хмарочоси. Вони не розвалювалися у вільному стихійному падінні, як має бути за законами фізики, а складалися як карткові будиночки. Так буває лише тоді, якщо вибух скерувати. На користь цієї страшної версії знесення «близнюків» говорить дуже багато різних фактів, переконливих експертиз незалежних фахівців, а також нестижовок у доповіді офіційної комісії», – додає Віктор Фрідман.

Він також наголошує на тому, що в пасажирських "боїнгах", які протаранили вежі-близнюки, насправді, не було камікадзе. Літаки керувалися дистанційно і були не пасажирськими, а військовими, замаскованими під пасажирські.

Віктор Фрідман (письменник) і Володимир Овчинський (екс-голова Російського бюро Інтерполу) вважають трагедію провокацією проти американців, а не спланованим терактом арабів [2].

Як відомо, після ліквідації військовими США терориста № 1 Усами бен Ладена, стало відомо, що він планував атаки на США в 10-у річницю терактів 11 вересня 2001 року.

Після того, як у США було здійснено найбільший в історії людства терористичний акт, світове співтовариство оголосило справжню війну тероризму. Через 5 років після терактів 11-го вересня в Нью-Йорку відкрили монумент «Сльоза Теракт 11 вересня скорботи» [1].

«Назавжди змінені. Назавжди з'єднані» – такий напис на стікерах, що висять на дверях закладів, які фінансово підтримують будівництво Меморіалу жертвам 11 вересня. Це і є формула американської ідеї, яка є стрижнем їхнього бачення власної історії. 11 вересня називають епохою, в якій ми зараз живемо. Для американців 9/11 – це найголовніша подія сучасної історії. Вона свідчить, як створюється історичність, вписаність в історію і як люди бачать себе в історії [3].

Напад на Всесвітній торговельний центр продовжив історичну картину від перших переселенців до нинішньої війни з терористами. Подія 11 вересня знаменує собою сучасну історію США, те, чим живуть американці через 10 років, але цей символічний пункт не міняє самого бачення американцями самих себе.

Список використаних джерел та літератури:

1. 13 років тому у США стався найбільший теракт в історії людства. URL: <https://pogliad.ua/news/world/13-rokiv-tomu-u-ssha-stavsya-naybilshiy-terakt-v-istoriyi-lyudstva-159492>
2. За місяць до трагедії 9/11 вежі-близнюки застрахували від теракту на 3 млрд. URL: <https://tsn.ua/svit/za-misyac-do-tragediyi-9-11-vezhi-bliznyuki-zastrahuvali-vid-teraktu-na-3-mlrd.html>
3. Символ сучасної Америки. URL: <https://m.tyzhden.ua/World/30282>.
4. Трагедія 11 вересня в США: яким був найстрашніший в історії світу теракт. URL: https://24tv.ua/tragediya_11_veresnya_u_sviti_vshanovuyut_pamyat_zagiblih_naystrashnishogo_v_istoriyi_teraktu_n1029639

Ірина Лісогурська
студентка IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ПРОБЛЕМА СЕПАРАТИЗМУ В КАТАЛОНІЇ

На сьогодні один із найрозвиненіших районів Іспанії – Каталонія – демонструє чіткі сепаратистські наміри. І мова вже йде не лише про розширення автономії, а все частіше лунають лозунги на підтримку самостійності. Безперечно, утворення нової незалежної держави змінить не лише існуючу карту Європи, але й систему міжнародних відносин. Отже, наша тема є актуальною й потрібною з огляду на ті політичні процеси, які зараз відбуваються в усьому світі.

Метою даного дослідження є висвітлення причин виникнення сепаратистських рухів в Каталонії та їх особливостей.

Явище «Сепаратизм» має довголітню історію, а тому було висвітлено у численних історичних та політологічних працях. Варто виділити роботу В.Дівака, яка розкриває феномен сепаратизму. Що ж до власне «іспанського питання», то про сепаратизм каталонців писав А.Баранов. Він охарактеризував поточний стан справ та описав політичні стратегії сторін. Також цей дослідник звернув увагу на фактори, які впливають на посилення відцентрових тенденцій. Про каталонський націоналізм писала Г.Волкова, а П.Яковлев описав можливі наслідки для Каталонії, у разі утворення нової держави.

Причини сепаратизму в Каталонії лежать не лише в економічній (населення регіону складає 16% населення королівства, але виробляє 23% ВВП, а економічне зростання Каталонії – 3,3% на рік) та етнічній (власна мова, культура) площинах, але й в історичній. Шлюб Фердинанда Арагонського та Ізабелли Кастильської призвів до формування Іспанської держави, яка поважала права своїх регіонів (вони були автономними). Однак, коли до влади прийшов Філіп V Бурбонський, Каталонія втратила всю свою автономність, її культура була пригнічена, а сам регіон вперше був інтегрований в політичне життя іспанської держави. Саме під час правління цього короля, 11 вересня 1714 р. закінчилася війна за іспанську спадщину, яку каталонці програли. Цей день іменується Національним днем Каталонії або Днем Незалежності. Незважаючи на те, що Каталонія втратила свою автономію, її подальша історія характеризується економічним зростанням, модернізаційними процесами, намаганням відродити рідну мову та зростанням національної свідомості [1].

Під час правління Ф.Франко розвиток каталонської автономії різко зупинився. У відповідь на репресії по відношенню до каталонців з боку франкського уряду, жителі регіону почали публічно демонструвати аспекти та символи своєї каталонської ідентичності. Саме завдяки цим заходам власну ідентичність каталонцям вдалося зберегти.

Зміна режиму в 1975 р. перетворила Іспанію в демократію, забезпечивши їй статус розвиненої держави, а Конституція 1978 р. надала широкі права автономним областям. Незважаючи на те, що ця Конституція була позитивно сприйнята більшістю народу, у Каталонії виявилося багато незадоволених.

Напруженість між Іспанією й Каталонією посилилася через фінансову кризу 2008 р. Каталонці висловили думку, що економічна політика держави загрожує стабільності, зростанню й розвитку власне Каталонії. 11 вересня 2012 р. близько 1,5 мільйонів чоловік вийшло на вулиці Барселони, щоб вимагати у іспанського уряду надання регіону незалежності від решти Іспанії. У цьому ж році Артур Мас, що був президентом Жeneralітету Каталонії з 2010 по 2016 рр., виграв вибори й заявив про бажання провести референдум, згідно із результатами якого Каталонія могла б отримати незалежність. У відповідь іспанський уряд оголосив, що такий референдум буде нелегітимним. Каталонія очолила блок регіонів, які зажадали збільшити їх частку в розподілі податків. Глава уряду Каталонії А.Мас оголосив 20 вересня 2012 р. ультиматум прем'єр-міністру Іспанії від Народної партії М.Рахою, вимагаючи прав самому визначати, скільки відраховувати податків до федерального бюджету й скільки отримувати з нього коштів. Каталонія стверджувала, що платить держскарбниці на 12-16 млрд. євро більше, ніж отримує назад. На думку А.Баранова, регіональна влада намагалася погрозами сепаратизму приховати своє банкрутство й нездатність реалізувати популістські обіцянки. Борги Каталонії досягли 48 млрд. євро. Погрожуючи відділенням, каталонський прем'єр бажав отримати 5 млрд. євро на поточні витрати. Після відмови центру від поступок мова пішла вже про залишення 100% податкових надходжень в каталонському бюджеті [2].

А вже у січні 2013 р. Каталонський парламент прийняв декларацію про суверенітет регіону. У цій декларації оголошувалося про те, що Каталонія проголошується «суверенним політичним й правовим об'єктом», але це не означало, що регіон отримує незалежність від Іспанського королівства. Після прийняття цього документу відразу сім автономій оскаржили в Конституційному суді цілий ряд положень каталонського статуту, як такі, що суперечать основному закону. Після довгого розгляду суд визнав неконституційними (повністю або частково)

14 статей, а це, у свою чергу, спровокувало хворобливу реакцію в Барселоні [3].

У 2014 р. влада Іспанії на офіційному рівні визнала прийдешній референдум з питання про незалежність в Каталонії нелегітимним, що ще сильніше загострило й без того напружені відносини між Мадридом й Барселоною.

У 2017 р. сепаратистські рухи Каталонії знову почали вимагати незалежності й, навіть, провели референдум з цього приводу. Але близько 57% жителів Каталонії (так звана «мовчазна більшість») не прийняли участі в референдумі, зробивши його повністю нерепрезентативним. Більш того, позиція супротивників відділення від Іспанії була потужно продемонстровано 8 жовтня, коли по вулицях Барселони пройшла багатотисячна хода під гаслом «Повернемося до здорового глузду» [4].

Референдум у Каталонії викликав обурення не лише офіційного Мадрида, його не підтримали й структури Євросоюзу. Так, у Єврокомісії заявили, що Каталонія опиниться за межами Євросоюзу, якщо вийде зі складу Іспанії. Лідери сепаратистського руху змушені були покинути країну. Проте боротьба не припинилася. 11 вересня 2018 р. знову відбувся багатотисячний марш вулицями Барселони.

Отже, питання із незалежністю Каталонії не є вирішеним, сепаратистські настрої в регіоні зростають з кожним днем. Головними джерелами сепаратистського руху в Каталонії є величезний економічний потенціал регіону й несправедлива (на думку каталонців) податкова політика держави. Що стосується соціального аспекту, то тут у каталонському суспільстві розвинена ідентичність на територіальній основі. Також сепаратизму сприяє те, що Каталонія має власний парламент й кількість партій, які підтримують ідею незалежності, постійно зростає.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баранов А. Сепаратизм в современной Каталонии: Ресурсы и политические стратегии // Актуальные проблемы Европы. 2014. № 2. С. 95-113.
2. Волкова Г. Каталонский национализм и проблемы территориальной целостности Испании. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/katalonskiy-natsionalizm-i-problemy-territorialnoy-tselostnosti-ispanii>
3. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти. К.: Логос, 2010. 224 с.
4. Яковлев П. «Brexit по-испански»: причины и последствия каталонского кризиса. URL: www.perspektivy.info/oikumena/europe

Наукове видання

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Відповідальний за випуск:

І. М. Власюк

Надруковано з оригінал-макета авторів

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 9,53.

Наклад 50 пр. Зам. № 465.

Видавець О. О. Євенок

м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А

тел.: (0412) 422-106

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК №3544 від 05.08.2009 р.*

Друк та палітурні роботи ФОП О. О. Євенок

м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А

тел.: (0412) 422-106, e-mail: book_druk@i.ua